

Олександр Притчула

СПАС – ЗВИЧАЙ КОЗАЦЬКИХ РОДІВ

Духовно-філософські основи Спасу

Запоріжжя
СТАТУС
2017

УДК 140.8:796.85:94(477)
ББК 63.3(4Укр)-72:75.716.6
П77

Притула, О. Л.

П77 Спас – звичай козацьких родів. Духовно-філософські основи Спасу / О. Л. Притула. — Запоріжжя : СТАТУС, 2017. — 136 с.

ISBN 978-617-7353-68-II

У виданні розкривається фізична і духовна сутність українського козацького єдиноборства «Спас». Показані витоки рукопашу, які сягають сивої давнини. Наведені писемні історичні джерела в бойовому мистецтві «Спас» – «Супойський переказ» та «Скупський переказ». Представлені як твори української народної творчості (казки, пісні), так і твори художньої літератури, які виявляють внутрішню суть бойового мистецтва «Спас» та на основі яких наші пращури вчили своїх дітей мистецтву захисту своєї Рідної землі, Роду.

Видання рекомендоване усім тих, хто не байдужий до свого фізичного та духовного розвитку.

**УДК 140.8:796.85:94(477)
ББК 63.3(4Укр)-72:75.716.6**

ISBN 978-617-7353-68-II

© О. Л. Притула, текст, 2013–2017
© Видавництво «СТАТУС», оформлення, 2017

Зміст

ПЕРЕДМОВА	4
Культура козацької доби крізь призму Національного бойового мистецтва «Спас»	5
Характерництво запорозьких козаків як легендарна і сакральна сторінка історії українського народу: від минулого до сучасності	30
Світоглядні аспекти в бойовому мистецтві «Спас»	54
Духовні карби Спасу	58
Спасівські перекази	70
«Супойський переказ»	70
«Скупський переказ»	76
Характерні казки Спасу	78
Казка «Котигорошко» – закована методика виховання козака-воїна, характерника, вірного захисника Матері-Землі, українського народу	78
Українська народна казка «Коза-дереза» як методика навчання бойовому мистецтву «Спас»	100
Характерні козацькі пісні	108
Згадки про українську традицію бойового мистецтва в художній літературі	113
Аналіз поеми «Енеїда» І. Котляревського з погляду української бойової культури	114
Про автора	134

Передмова

Український рукопаш «Спас» – національний вид спортивного козацького єдиноборства, яке офіційно визнано в Україні з 25 лютого 2010 року Міністерством у справах сім'ї, молоді та спорту України. Цей молодий вид спортивного єдиноборства веде свій початок з козацького бойового мистецтва «Спас», яке сягає своїм корінням у глибину тисячоліть. Тому, не дивлячись на відносну молодість українського рукопашу «Спас» як виду спорту, Спас має віками перевірене філософське підґрунтя виховання молодого воїна-козака, здатного в будь-яку мить стати на захист рідної Землі, рідного народу, рідної духовності. Саме філософське підґрунтя базується на світоглядних основах бійця Спасу, які формують у нього духовний стрижень, духовні основи світосприйняття.

**Олександр Притула,
засновник школи українського бойового мистецтва «Спас»,
доктор філософії в галузі педагогіки**

Культура козацької доби крізь призму Національного бойового мистецтва «Спас»

Дослідження основних засад та принципів національного бойового мистецтва «Спас» як елемента культурної спадщини українського народу та уособлення традицій козацького бойового мистецтва

Розглядаючи питання культури козацької доби, треба передусім визначитись з самим поняттям «культури», багатогранність якого розглядалася великою кількістю дослідників. У ХХ столітті вчені А. Кребер та К. Клакхон зробили спробу об'єднати напрацювання культурологів усього світу та подали у своїй праці («англ. Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions», 1952) 180 визначень цього поняття. В 1983 р. на XVII Всесвітньому конгресі у Торонто, присвяченому проблемі «Філософія й культура», йшлося вже про кілька сотень визначень поняття «культура».

Якщо ж і нам спробувати зробити певне узагальнення, то можна дійти висновку, що культура (лат. culture – «обробіток», «обробляти») – сукупність матеріальних та духовних цінностей, створених людством протягом його історії; історично набутий набір правил всередині соціуму для його збереження та гармонізації. Культура є складною системою буття, а саме поняття «культура» об'єднує в собі науку (включно з технологією), освіту і мистецтво (літературу та інші галузі), мораль, певний уклад життя та світогляд. Слід також зауважити, що культура має свою структуру і загальноприйнятні форми у будь-якому суспільстві:

матеріальна, духовна, соціальна, фізична. Кожна з цих форм розкриває ту чи іншу сторону буття будь-якого суспільства.

Культура вивчається цілим комплексом гуманітарних наук, насамперед – культурологією, етнографією, культурною антропологією, соціологією, психологією, історією [1].

Отже, під час дослідження питання культури, необхідно розглядати одночасно і питання науки, освіти, мистецтва, моралі, укладу життя та світогляду.

Яскравими сторінками історії України є часи козаччини. На сторожі нашого народу впродовж віків стояло козацтво, коріння якого сягає багатьох тисячоліть. Козак для українця – це, насамперед, уособлення волі, сили, мужності і мудрості, честі і порядності, відваги і самопожертви, взагалі всіх найблагородніших рис, які сфокусовані в образі народного героя [2, с. 6].

За часів існування Запорозької Січі почала формуватись та поширюватись козацька культура, яка дійшла до нас в історичних згадках і переказах, через пісні, танці, обряди, прислів'я, приказки, казки тощо. У них – історія українського козацтва: історія захисту рідної землі та рідного народу від усіляких загарбників, а козак в народній уяві – це воїн, наділений високими якостями людяності.

Досліджуючи культуру козацької доби крізь призму національного бойового мистецтва «Спас», слід зважати на те, що козацька культура була сформована в епоху середньовіччя з усіма притаманними їй рисами. Через це одним із її складників були і є бойові мистецтва, які необхідно розглядати не лише як фізичну культуру, але як і соціальне явище, пов'язане з матеріальною, духовною і соціальною формами культури.

Отже, козацьку культуру можна назвати українською національною воїнською культурою, а козацьке бойове мистецтво «Спас» – її невід'ємним елементом, звичаєм підготовки високоякісного воїна-патріота, який здатний боронити свою землю і народ від загарбників.

Розглядаючи бойове мистецтво «Спас» як частину культурної спадщини предків, насамперед, слід зробити наголос на його обрядовості, яка залишилась у традиції Спасу до наших днів і має історичні корені, що сягають давніх часів існування запорозького козацтва.

Рада на Січі (Січове коло)

Козацьке коло перед змаганнями «Спас»

У сакральній культурі запорозького козацтва одним з основних елементів було поняття Коло. Козаки, під час проведення найважливіших рад, де вирішувалась доля умов їх подальшого життя, завжди ставали в коло. Ці ради мали назву Коло, Велике Коло, Січове коло тощо. Саме коло, згідно з дослідженнями

академіка Ю. О. Шилова, є одним із найдавніших державотворчих символів в історії прадавніх цивілізацій на землі [3, с. 23].

У бойовому мистецтві «Спас» змагання саме за цією традицією проводяться на Змагальному Колі: на початку і в кінці тренувального заняття учні шикуються в коло. Ця ритуальна частина у Спасі підсвідомо виховує у спортсменів бойового мистецтва «Спас» повагу до поняття козацького Кола.

Традиції бойового мистецтва «Спас» базуються на стародавніх переказах, які дійшли до нас від представників козацьких родів – носіїв цих стародавніх традицій. Найповажніший з них – рід Леоніда Петровича Безклубого, а сам він є одним з останніх носіїв традиції козацького бойового мистецтва «Спас», який передав свої знання сучасному поколінню українського козацтва.

Одним з таких переказів є «Супойський переказ», записаний Леонідом Петровичем Безклубим від діда в с. Фарбоване на Київщині в долині р. Супой (звідси назва переказу). Наведемо текст переказу:

«...Колись в сиву давнину народив Батько Коло з Матір'ю Даж-землею грозовою під час нічної грози люд вкраїнський, Опалені Дерева та й дав їм землю з півночі на опівдень од моря до моря та з заходу на схід од Дунаю до Дніпра-Дону, та й заповів їм не ходити за ту землю та не оддавати, а щоб сильні були, пов'язав Словом: „Поки шанувати будете Мене з Матір'ю та Слово оте Стосове – будете неуборимі доки бринітиме, отой Звичай в совісті душі вашій“. Та дав брата свого Місяця на сторожу козацтву тому характерному, щоб берегли землю ту денно іночно, а щоб вправні були та згуртовані, то докинув вісім променів своїх козацьких на небо, щоб у скруту поглядали на Воза того та знали, в чім сила їхня козацька. Й була од Батька сторожа – чорна зненависть безмежна та завбачливість розуму од підступу межи товариства, неправди проти Звичаю та до ворога лють, а од Матері-Землі грозової – любов безмежна до люду Краю, сім'ї своєї така червона, аж багряна, як сполох небесний...» [4, с. 7–8].

«Супойський переказ» є одним з основних джерел, на якому базується світоглядний аспект боротьби «Спас». У ньому розповідається про те, хто є українці, міфологія походження української землі, а також походження символів, які є традиційними для козацтва: на своїх прапорах вони завжди зображували Сонце

і Місяць, сам же Місяць називали козацьким сонцем. Взагалі, Сонце і Місяць, як символи, мали велике значення в українській козацькій культурі. Сонячна і місячна символіка простежується і в традиційній українській, а отже, і в козацькій кухні: паляниця хліба традиційно випікалася круглою, символізуючи сонце, а вареники виготовлялися у формі півмісяця, символізуючи місяць.

Культура козацтва, яка є, на думку багатьох істориків, похідною від стародавніх праукраїнських культур, зокрема арійської, увібрала в себе всі стародавні сакральні знання. Так, символіка Сонця і Місяця присутня на прадавніх дохристиянських святилищах, віднайдених на острові Хортиця – сакральному центрі запорозького козацтва. Прикладом є святилище на висоті Брагарня на острові Хортиця, розкопане археологом М. А. Остапенком у 1993–2000 рр., в елементах якого чітко простежується солярна та місячна символіка. Вік святилища вчені датують близько 2000 р. до н. е., а тому можна з упевненістю зробити висновок, що вже у ті часи на території України існували знання про сонячні та місячні цикли природи.

Традиційні знання про природні цикли знайшли своє відображення і в бойовому мистецтві «Спас», в якому періодизація навчального процесу проводиться не відповідно до змагального календаря, як це прийнято в сучасному спорті, а згідно зі солярним і місячним циклом. Ця традиція зумовлена тим, що всі змагання з боротьби, кулачних боїв та інших видів бойових змагань з давніх-давен проходили під час народних свят: Різдва, Масляної, Великодня, Трійці, Івана Купала, Спаса, Покрови та інших, які були пов'язані не лише з церковним календарем, але і з солярними та місячними циклами природи.

Уявлення, що стали традиційними, про природні цикли відобразились і у таких психофізичних системах підготовки боротьби «Спас», як «Гойдка» і «Кремінь».

Розглянемо їх більш докладно. За свідченнями вчителів, авторів цих рядків, носіїв сакральних знань, майстрів бойових мистецтв – Олександра Олексійовича Нікіфорова (нині покійного) та Миколи Олексійовича Нікіфорова, системи «Гойдка» і «Кремінь» застосовувались як системи психофізичних вправ під час підготовки еліти запорозького козацтва – характерників [5].

Результатом оволодіння системою «Гойдка» мало стати те, що козак-характерник опановував здатність відчувати всі процеси у Всесвіті. Це надавало йому знання передчуття, уміння сконцентруватися і, як результат – правильно прийняти рішення. «Гойдка» отримала назву від слова «гойдатися». В основі цих знань – теорія, згідно з якою у Всесвіті проходять коливання (гойдання), а тому, при входженні в резонанс гойдань козака-характерника і Всесвіту, відбувались дивовижні на той час речі, які не мають матеріального пояснення і в наші часи. Так, характерник міг змінити погоду: коли на дворі йшов дощ, раптом несподівано сяяло сонце і навпаки – у степу на татар несподівано міг налетіти вітер, який здіймав куряву, що дозволяла козакам непомітно напасти на ворога або втекти від погоні. Випадки прояву надлюдських можливостей створили в народі легенди про характерників та козаків як чаклунів і ворожбитів [6].

Сутність системи «Гойдка» – у системі психофізичних вправ, які виконуються в контексті солярно-місячних циклів протягом 12 років, термін, який уособлював повний оберт Кола Сварожого. Вважалося, що після цього козак-характерник пройшов посвяту від Всесвіту, оскільки витримав систему досить великий термін. Зрозуміло, що за цей час регулярні заняття пробуджували в козака неординарні для звичайної людини здібності.

Назва системи «Кремінь» походить від властивостей мінералу – кременю. Козацьке прислів'я говорить про сильну духом і тілом людину: «...міцний, як кремінь...» або «... його б'ють, а з нього лише іскри летять...». Система психофізичних вправ боротьби «Спас», яка називається «Кремінь», має за мету загартувати організм козака до такого ступеню, щоб його тіло могло витримати будь-який удар, навіть холодною зброєю. До нас дійшла легенда про міць руки кошового отамана Івана Сірка, який виставляв голу руку і по ній рубали шаблюкою, зброя ж відскакувала від руки, а на тілі міг залишитися тільки невеличкий синець: «...Він сильний такий був, що його як хто шаблею ударить по руці, так і кожі не розруба, – тільки сине буде. Не то що кулею, а шаблею...» [7].

Система психофізичних вправ «Кремінь» – це система вправ на зміцнення м'язово-сухожильного апарату людини. Вправи виконуються в статичному та динамічному режимах. Також існують вправи на «набивку» тіла, проте на відміну від східних систем, їх застосовують тільки після зміцнення та нарощування м'язової маси, проходження системи загартування силовим натискуванням. Під час занять за системою «Кремінь» організм загартовується за допомогою різних природних факторів: холодної води, вогню, повітря, землі тощо.

Психофізичні системи «Гойдка» і «Кремінь», які використовуються в системі підготовки бойового мистецтва «Спас», є частиною свого часу забутої, але відроджуваної сьогодні стародавньої української козацької психокультури, що була пов'язана з фізичною культурою наших предків.

У бойовому мистецтві «Спас» дотепер збереглась термінологія, що відображає культуру козацької доби, бо без розуміння світогляду козака тих славних часів Запорозької Січі неможливе опанування сутності й самого козацького бойового мистецтва. Ця термінологія, що передавалась із покоління в покоління славних козацьких родів, є частиною культури тієї верстви населення, яке свого часу володіло бойовим мистецтвом запорозьких козаків.

Так, удари руками у «Спасі» мають декілька назв. Наприклад, удари прямим кулаком називаються «стусанами». Існують назви за траєкторією удару: «прямий стусан», «боковий стусан», або за формою удару: «стусан крюк» – удар кулаком знизу по дузі,

чи «стусан коса» – удар кулаком збоку за траєкторією коси. На жаль, слово «стусан» на сучасних теренах Запорозжя сьогодні є маловживаним, а тому, використання його в національних бойових мистецтвах збереже на довгі покоління та збільшить його вживання та поширення.

Хлистовий тип ударів руками в «Спасі» називається «вихлистами». Це удар рукою, який має принцип удару нагайкою – незамінною супутницею козака.

Говорячи про нагайку, слід зауважити, що «нагайка», або «плітка», займає велике місце в бойовій і побутовій культурі козацтва. Нагайка – підручне знаряддя вершника, яке він застосовував для управління конем. Майже всі народи, чиє життя та побут тісно пов'язані з цими тваринами, мали розвинену культуру виготовлення плетених знарядь зі шкіри, мотузки або інших матеріалів, що були призначені саме для управління конем.

Запорозьке козацтво ж створило цілу культуру плітчного бою, що знайшла своє втілення безпосередньо в бойовому мистецтві «Спас». Плітки в козаків існували різної довжини: від короткої нагаечки, довжиною до 40–50 см, до довжелезного арапника, який міг сягати декількох метрів. Умовно за розмірами

плітки в бойовому мистецтві «Спас» розподіляють так: нагайка (до 1 м), канчук (від 1 до 1,5 м), батіг (до 2–3 м), арапник (більше 3 м). Такий розподіл за довжиною є досить умовним, оскільки плітка виготовлялася індивідуально під кожного господаря з урахуванням його розмірів. Плітка одночасно слугувала як знаряддям управління конем чи іншою худобою, так і серйозною зброєю проти будь-якого, навіть кількісно переважаючого, ворога.

Велика повага у козацтві до пліток може бути пояснена стародавнім культом, що був поширений ще за доби дохристиянської України – культом вужа, або полоза. За дослідженнями істориків Я. Новицького, Д. Яворницького на острові Хортиця та на найближчих від нього островах за часів козащини жила сила-силенна полозів. За легендами, існували полози навіть такої величини, що могли проковтнути цілу вівцю. Полоз майже не мав природних ворогів, оскільки мав шкіру такої міці, що за свідченнями самих козаків від полоза відскакувала найгостріша шабля. Переміщався полоз степом не як звичайна гадюка, а, зібравшись у кільце, перекочувався стрімголов з величезною швидкістю і міг наздогнати навіть коня. Безумовно, сусідство козаків з такими тваринами не могло не позначитися на створенні певного культу. Один з ударів ногою в розвороті у бойовому мистецтві «Спас» має назву «полоз», мабуть від того, як бив свою жертву хвостом справжній полоз, збиваючи її на землю.

Удари ногами у «Спасі» називаються «копняками». Розрізняють прямий та бокові копняки на різних рівнях. «Копняк» – це також давньоуживане українське слово, яке означало удар ногою. Воно збережене як термінологія в бойовому мистецтві «Спас» та уособлення культури козацьких часів.

Бойове мистецтво «Спас» передбачає володіння бійцем традиційною козацькою зброєю, яка є частиною бойової культури як козацтва, так і бойової культури всього українського народу. У тогочасного козацтва існував досить великий арсенал зброї, який постійно поповнювався, оскільки вояки завжди намагалися роздобути найпередовіші на ті часи зразки. Існувала зброя, яка використовувалася суто для бою – шабля, піка, булава, келеп, але існувала і зброя, яка використовувалася у побуті як знаряддя праці, а в бою – як зброя: плітки, ціп, коса, палиця тощо.

Такий широкий підхід до озброєння сформував принцип, що зберігся й у бойовому мистецтві «Спас» – зброєю може стати будь-яка побутова річ, треба лише правильно використати її. Наприклад, простий ціп для обмолоту зерна, коли його оббити металом, уже ставав бойовим ціпом – «гріном». До речі, саме у цьому значенні слово збереглося до сьогодні тільки в бойовому

мистецтві «Спас». Від назви бойового ціпа – «гріна» походить і українське слово «огріти».

Також завдяки бойовому мистецтву «Спас» збережені від славних козацьких часів і до наших днів прийоми і методи володіння традиційною зброєю козаків – ножем, палицею, шаблею, ціпом, булавою, келепом тощо [8].

Козацька культура донесла до нас шанобливе ставлення до зброї, яка мала не лише прикладне значення, але і сакральне. Так, ніж вважався побратимом козака, і, за традицією, його можна було тільки зробити самому, завоювати у бою або купити. Звичай, за яким ножа не можна приймати в дарунок, а за нього обов'язково треба було віддати гроші, зберігся в народі донині.

За внутрішньою термінологією бойового мистецтва «Спас» ніж також називають «товаришем». За спасівським світоглядом, ніж боєць має «приручити». Для цього існує декілька сакральних ритуалів. Один з них полягає у тому, що для ножа виготовляються піхви і боєць має постійно носити свого ножа в піхвах на голому тілі. Ніж має бути завжди з бійцем: з ним він має їсти, спати, приймати водні процедури, аж до тих пір, поки йому не присниться віщий сон, який він разом з вчителем-характер-

ником розтлумачить. Уві сні ніж, як жива особа, може сказати господарю своє ім'я, може відкрити якусь таємницю: як з ним поводитися, методи тренування з ним, які боєць має застосовувати. Після того як цей ритуал буде пройдено, за традицією Спасу між бійцем і ножем мають бути дуже шанобливі стосунки, бо відтепер – це його товариш та найближчий друг, який прийде у найнебезпечніший час на допомогу. У бою може статися, що зовсім не залишиться зброї, але останньою зброєю порятунку завжди буде козацький ніж.

Інший сакральний ритуал, пов'язаний з ножем-товаришем – це його «підгодовування». Під час трапези козак своїм бойовим ножем нарізає шматочок їжі – це і називається «підкормити ножа».

У козацькій культурі ніж не можна використовувати для хизування. Це вважалося не гідним звання лицаря, і за це товариство навіть могло покарати того, хто небезпечно хизується ножем. Без дозволу господаря торкатися чужого ножа також було заборонено. Це дозволялося лише близьким та перевіреним побратимам. Недарма в козацтві збереглося прислів'я-карб про холодну зброю козака – шаблю і ніж: «Без нужди не виймай, без слави не вкладай».

Отже, місце ножа у воїнській культурі козаків дуже вагоме та почесне: для них це була жива істота, побратим, товариш. Національне бойове мистецтво «Спас» зберігає традицію шанобливого ставлення до ножа: із здобуттям певного рівня майстерності, бійцю виготовляється особливий ніж, який назавжди стає його особистою зброєю і побратимом.

Велике культурне та сакральне значення у козацькій культурі, наслідувачем і продовжувачем якої є національне бойове мистецтво «Спас», має палиця, що відповідає одному з його основних принципів: зброєю може стати будь-який звичайний на перший погляд предмет побуту чи знаряддя праці. Одним із найдоступніших і є звичайна палиця – найдавніше, разом із каменем, знаряддя праці в історії людства. Саме з її допомогою наші далекі предки полювали на тварин, глушили рибу, збивали з дерев стиглі плоди, а за потреби – пускали у хід і один проти одного, як найдавнішу холодну зброю.

В Україні мистецтво паличного бою відоме з прадавніх часів, мало не в кожному регіоні існували свої унікальні традиції. Воно мало різні назви: «паличний бій», «палочний бій», «бій на палицях», «бій дручком», «паличкання», «бій патиччем» та ін. Існувало і в предків сучасних українців. Билися на палицях завдовжки 50–

200 см, які називалися «палиця», «кий», «кийок», «грига», «патик», «друк», «гилка», «ціпок», «тичина», «тростина», «дрин» тощо і деколи або мали потовщення на ударному кінці («ломака», «дрюк», «дрючок», «дрючечок», «палиця»), або були загнуті на цьому кінці («клюка», «ключка», «костур», «костурець», «кульбака»). Бійці вправлялися і з однією, і одразу з двома палицями [9, с. 129].

Палиця – це те знаряддя, яке завжди було під рукою у козака, а у випадку відсутності – її легко можна було знайти, виламати з деревини й обробити, зробивши просту палицю зброєю. Вміння виготовляти та вміло вправлятися з бойовою палицею розвивали у козачат з дитинства. Виготовляючи бойову палицю, на ній зображали спеціальні знаки, які передавалися утаємничено серед ватаг парубків та в козацьких родах. Як тренувальні вправи серед козацтва були широко поширені ігри «цурки-палки», «козаки-розбійники», які поєднували в собі елементи бою з палицею та фехтування. Отже, можна із впевненістю сказати, що саме палиця була першим етапом у подальшому оволодінні вояком уже шаблею.

Особливо цікавим є те, що палиця була одним із секретних видів зброї у давніх українських мандрівних співців – кобзарів. Серед них навіть існувало унікальне бойове мистецтво володіння палицею – «костурець» [10].

Кобзарями, як звичайно, були козаки, які отримали каліцтва

за часів свого бойового життя, і своє бойове мистецтво вони тримали в таємниці, оскільки саме воно в багатьох випадках рятувало життя незрячому співцеві. На жаль, боротьба «костурець» до цього часу є малодослідженою «білою плямою» в сакральній історії козацтва і кобзарства в Україні.

Традиція паличного бою зберігалась в Україні й після знищення Запорозької Січі російською царицею Катериною II. Українськими селами та містами палиця свого часу навіть

увійшла в моду, перетворившись на атрибут побуту. З палицею робили прогулянки вулицями, палиці-трості носили міщани, більш прості палиці були атрибутом життя селян.

У національному бойовому мистецтві «Спас» вправному володінню палицею приділяється чільне місце, а сама палиця вважається базовим видом зброї для оволодіння більш серйозними видами холодної зброї – шаблі, ціпом-грінном, косою, пікою, списом. Палиці в бойовому мистецтві «Спас» є різного розміру; від довжини в лікоть (коротка палиця) до довгої палиці, яка сягає довжиною до 3 і більше метрів.

У традиції Спасу, як і за прадавніх козацьких часів, існує культура паличного бою. Так, бій ведеться на різних рівнях жорсткості, залежно від майстерності бійця. Також спортсмени, які займаються бойовим мистецтвом «Спас», беруть участь у показових виступах, демонструючи можливості техніки володіння палицею як зброєю.

Цікавими є змагання з паличного бою. До них допускаються лише ті бійці, які мають досить велику практику занять і найголовніше – високий рівень морально-вольової і психологічної підготовки, оскільки паличний бій може легко призвести до серйозних ушкоджень. Для новачків розроблено спеціальний вид м'якої палиці – удари нею можна наносити з великою силою, але будь-яка шкода чи травми тілу не завдаються. Перший, професійний метод, виховує повагу до суперника і надає змогу відпрацювати загострене відчуття небезпечності зброї супротивника. Згідно з другим методом, поєдинок більш швидкий, але у спортсмена втрачається відчуття «страху» перед зброєю суперника. У своїх техніках бойове мистецтво «Спас» гармонійно поєднує ці два види змагань з паличного бою.

Одне із значущих і поважних місць у козацькій культурі займає шабля. У козаків було декілька видів шабель: довгі, короткі, різної кривизни. Крім того, історія донесла до наших днів різні назви козацьких шабель того чи іншого типу. Наприклад, шаблі угорсько-польського походження мали назви «корабелі», «шаблі орла», «ординки», шаблі турецького типу – «шамшир», «кілідж». Козаки також називали шаблі на свій манер, наприклад шабля «кривуля».

В Україні вже не перше століття шабля є одним з найважливіших символів козацтва та традицій, пов'язаних з національними визвольними та державотворчими процесами. Саме шабля завжди займала визначне місце у свідомості українців, асоціюючись, у першу чергу, з козаком – захисником Вітчизни. Оспівана великим Кобзарем як невід'ємний супутник українського лицаря, вона також фігурує у величезній кількості українських народних дум, поезій, прислів'їв та приказок.

Шабля належить до «холодної зброї», якою називаються всі типи наступальної та активно-захисної зброї, що призначені для ведення рукопашного або дистанційного бою, функціонують виключно завдяки м'язовим зусиллям воїна, а бойове застосування їх не пов'язане з використанням вибухових речовин.

Шабля – різновид наступальної холодної, січної, ріжуче-колючої клинкової зброї, який сформувався наприкінці VII – початку VIII століття. Вона складається з довгого клинка, ефеса та піхов, є, передусім, зброєю вершника та у використанні пов'язана зі специфічним комплексом кінського спорядження. Клинок шаблі викривлений, з лезом на вигнутому боці та обухом на увігнутому, має вістря та хвостову частину для кріплення ефеса [11].

Національним бойовим мистецтвом «Спас» приділяється особлива увага та місце володінню шаблею. Боець спочатку навчається з однією і двома шаблями в повітрі та декільком

видам «круток», відшліфовується майстерність у якості удару шаблею – він має бути потужним і точним. Для цього проводяться практики з виконання ударів спочатку на силу – по глиняному манекену, в'язанці очерету, товстій лозі, очерету-сухостою. Під час цих тренувань напрацьовується вірна траєкторія удару, правильний хват шаблі – міцний і водночас чутливий. Другий етап навчання – відпрацювання точності удару. Для цього проходять практики рубки лози пішим козаком, розрубання пластикової пляшки чи предметів, що летять – яблука, стрічки тощо. Під час цих тренувань рекомендується практикуватися постійно, удосконалюючи свої вміння і навички, таким чином у козака відпрацьовується вміння точно і швидко наносити удар шаблею.

Після напрацювання ударів шаблею у бойовому мистецтві «Спас» велике значення приділяється вмінню фехтувати на шаблях, яке є традиційним мистецтвом і в бойовому звичаї «Спас». І хоча в наші часи цей вид двобою має все менше практичного значення, проте є основою виховання козака як лицаря та носія бойової традиції українського народу. Фехтування проводиться на макетах бойових шабел під час двобоїв, а під час змагань – на спеціально розроблених м'яких макетах козацької шаблі, удар якою не завдає великої шкоди здоров'ю дитини чи дорослого спортсмена.

Після відпрацювання всіх перелічених основних технік: володіння шаблею в повітрі («крутки»), нанесення ударів, фехтування однією чи двома шаблями у бойовому мистецтві «Спас» козак в подальшому вже навчається вмінню володіти шаблею за різних умов – на коні, у різних ландшафтних умовах (на скелях, у воді тощо).

З особливою дбайливістю бойове мистецтво «Спас» зберігає сакральну традицію ставлення до шаблі, яка відповідно до козацького світогляду є козацькою сестрицею, козацькою жіночкою. Саме тому стосунки між шаблею і козаком – як між чоловіком і жінкою: козак має постійно чистити і відточувати шаблю, щоб у піхвах не затупилась; надівати на всі козацькі свята, як атрибут, що визначає воїнський стан козака.

З часом, у процесі еволюції холодної зброї, в козацькому середовищі шаблю поступово витіснила шашка, проте в українській традиції зашилося неймовірно шанобливе ставлення саме до козацької шаблі. Незважаючи на схожість, шабля і шашка мають відмінне одна від одної функціональне значення: якщо шаблею можна вести і піший і кінний бій, то шашка все ж таки має переважно спеціалізацію для кінного бою. У деяких випадках вона може використовуватися і в пішому бою, для чого існував варіант коротшої і більш вигнутої (під шаблю) шашки – «кубанський», або «кавказький».

Традиційною зброєю запорозького козацтва завжди був бойовий ціп, а оббитий металом, він вже мав назву «грін». Хоча в мирні часи в господарстві ціпом молотили зерно, проте він міг в момент стати страшною зброєю в руках людини, яка вміла ним відповідно скористатись. Ціп і грін стали одними з найдосконаліших видів козацької холодної зброї, а володіння ними – частиною козацької бойової культури українського народу.

Ціп був досить практичним видом зброї, оскільки за тих часів він був у кожному дворі. Працюючи на обмолоті зерна, одночасно селянин, козак чи молодик тренували своє вміння володіти цим знаряддям, наносити ним сильні і ритмічні удари. Ціпи часто використовувалися під час селянських повстань: лава-стрій озброєних ціпами селян ставала потужною силою навіть проти озброєного шаблями чи списами противника. Сила удару ціпом, оббитого металом, була такою, що могла проломити досить міцні обладунки польського гусара. Крім того, ціп і грін були досить сильною індивідуальною зброєю, і озброєний ними козак міг протистояти один декільком ворогам. Удари грінном під час

двобою досить важко передбачити і спрогнозувати, він досить швидкий і потужний, що не давало супротивнику жодних шансів залишитись цілим і неушкодженим.

У національному бойовому мистецтві «Спас» ціп також є одним з основних традиційних видів зброї, вправне володіння яким розвиває у козака необхідні в двобої практичні навички та спритність. Проте змагання з ціпом в бойовому мистецтві «Спас» не проводяться, оскільки удари ним (навіть м'яким) мають надпотужну силу і в багатьох випадках можуть досить небезпечно травмувати суперника.

У бойовому мистецтві «Спас» використовуються й інші козацькі види зброї: булава, келеп. Володіння ними є частиною традиції, а вміння користуватись убою – обов'язковим для бійця-спасівця. Саме знання принципів застосування цієї зброї є запорукою «бойової фантазії» козака, яка надасть йому змогу використати в бою в якості зброї й інші предмети побуту.

Особливе місце в національному бойовому мистецтві «Спас» приділяється воїнським звичаям та обрядам, які зародились в запорозькому козацтві і збереглись до наших часів.

Одним з таких звичаїв є традиція бойової козацької пісні. Козацька пісня – це один з найяскравіших і найважливіших елементів бойової культури українського народу: вона не лише передавала інформацію про бойові подвиги, а й зберігала та передавала бойовий козацький дух. Ще за часів існування

прадавніх слов'ян їх ігрища відбувалися під співання пісень, і ця традиція продовжується в українській фізичній культурі, яка теж тісно пов'язана з виконанням народних пісень [12, с. 3].

Засобом підняття лицарського духу козаків були героїчні пісні, в яких оспівувались та славилися їх подвиги. Вважалось, що пісні навіть здатні приносити перемогу воїнам у бою. Козаки з радістю йшли на смерть та на муки, знаючи, що своїм прикладом, своїм подвигом вони надихнуть на боротьбу тисячі нових героїв: «Не тішся, враже, сотня поляже – тисяча натомість стане до боротьби».

Традиції підняття перед боєм воїнського духу були поширені з давніх часів та на всіх територіях. Так, у стародавньому Ірані воїнів перед боєм надихав поет, читаючи їм поему «Шахнаме». Схожі традиції були і в римлян, германців, скандинавів та русичів: армії постійно супроводжували співці-скальди, барди, трувери, менестрелі, трубадури, кобзарі, які надихали на подвиги своїми героїчними піснями воїнів. Вони були організовані в окремі співацькі братства на зразок ремісничих цехів. Часто співцями ставали й самі воїни – на народній картині ідеальний воїн «Козак-Мамай» завжди зображений з кобзою в руках. Багато козаків, які через рани або старість не могли воювати, брали в руки кобзу і йшли будити народ до боротьби, а під час повстань саме кобзарі своїми піснями поширювали вісті про них по всій Україні.

Багато українських полководців, усвідомлюючи вплив героїчної пісні на дух війська, нерідко самі складали бойові пісні для своїх воїнів-побратимів. У старовинній «Римованій хроніці» від 1682 року зазначається, що козаки, коли йшли у бій під Берестечком, співали бойові пісні-гімни, складені гетьманом Петром Сагайдачним. Богдан Хмельницький, Іван Сірко, Іван Мазепа, Максим Залізняк та багато інших також прекрасно грали на кобзі та були авторами багатьох пісень [13].

У національному бойовому мистецтві «Спас» боєць також тренується під певну козацьку музику чи пісню, яка надає ритм вправі, або ж виконує бойові елементи наспівуючи козацьких пісень. У традиції Спасу зберігся цілий арсенал героїчних пісень, які передають бойових козацький звичай, і боєць, з опануванням чергового рівня майстерності, повинен знати і певну кількість

спасівських пісень. Ці пісні мають бойовий ритм, слова в них можуть розповідати не лише про подію бою, але і про бойовий прийом. Спас зберігає пісні, що за часів як російського царату, так і СРСР, були суворо заборонені, оскільки передавали дух волі, козацтва, козацького звичаю, що було ідеологічно невігідно тоталітарним імперіям. З іншого боку, у бойовому мистецтві «Спас» використовуються і сучасні пісні, які теж мають бойовий ритм і прославляють бойовий дух козацтва.

Пісня завжди мала ідеологічну направленість і формувала світогляд козака. Сьогодні є дуже важливим зберегти її істинність та первозданність. Ідеологічні супротивники козацтва, маючи величезні інформаційні ресурси, завжди намагались змінити слова пісні, щоб перекрутити її зміст. Як приклад – куплет відомої пісні «Віє вітер...»:

*Треба було, чарку вип'ють,
Треба, й Волю збудять,
Зосталися ті, що не п'ють
Тільки світом нудять.*

Так звучить «офіційний» варіант пісні, «відредагований» за радянських часів. Зі слів цієї пісні можна зробити висновок, що козацтво – одні п'яниці і для підняття веселого духу існувало тільки споживання алкоголю. Проте, згідно з історичними джерелами, пияцтва в запорозькому козацтві не було, бо їм суворо, під страхом смерті, було заборонено пити під час походів та несення військової служби.

Традиційний, первісний варіант куплету пісні «Віє вітер...» насправді звучить так:

*Треба було, чарку вип'ють,
Треба, й Волю збудять,
Лишились ті, що небідь,
Ті, що світом нудять.*

Слово «небідь» є староукраїнським словом, яке було досить маловживане в побуті, а вживалося здебільшого тільки в козацькому середовищі, тому навіть у словниках староукраїнських слів воно відсутнє. Спасом було відроджено вживання цього слова в його первісному значенні – «пригноблений, плаксивий стан чоловіка, плаксія».

У цьому, первісному варіанті, пісня має зовсім інший зміст і забарвлення, що характеризує козацтво як веселий прошарок українського народу, активний та моторний. На цьому прикладі видно, яким чином лише одне слово може змінити зміст усієї пісні. Саме тому Спас багато сил та уваги приділяє збереженню істинних, традиційних текстів пісень, захищає їх від подібних «редагувань» та перекручень.

Важливим напрямком національного бойового мистецтва «Спас» є опанування мистецтвом бойового козацького танцю. Руховий арсенал козацького бойового мистецтва передавався через елементи козацьких бойових танців: «гопак», «козачок», «метелиця», «пластунець» та інших. При цьому козацькі бойові танці мають досить суттєві відмінності від побутових танців, оскільки включають елементи підвищеної складності, які потребують високої фізичної і технічної підготовки. Танець у козака – це своєрідна вправа, яка, на відміну від східних бойових систем, виконується в ігровому режимі та під музичний супровід чи ритм.

Сучасна теорія українського танцю виділяє його три основні жанри: хороводи, побутові та сюжетні танці [14; 15]. У побутових танцях зображуються історичні риси народу: волелюбність, героїзм, завзяття, винахідливість, дотепність. Одним зі структурних елементів саме побутових танців є так звані військові танці.

Військові (бойові) танці виконуються без зброї або зі зброєю в руках: шаблями, списами, бойовими топірцями та іншим. Орнаментальний малюнок танців створюється відшліфованими віками танцювальними рухами, в основі яких лежить той чи інший момент бойового процесу або імітація якоїсь бойової дії. Бойові танці, окрім відображення героїчних сцен, відігравали важливу роль і у спеціальній фізичній підготовці воїна, адже за своєю структурою та складністю елементів максимально моделювали можливі військові ситуації. Загальновідомим фактом є те, що саме бойові танці склали основу ще трипільського мистецтва самозахисту і ведення військових поєдинків, а також бойових мистецтв інших народів світу [16, с. 14].

Оволодіння елементами козацьких бойових мистецтв завдяки Спасу має великий духовний аспект, оскільки направлене на відродження, збереження та передачу традиції бойової культури українського народу, що є запорукою здорової не тільки фізично, але й духовно української нації.

З 2010 року в Україні офіційно визнано як вид спортивного єдиноборства український рукопаш «Спас», елемент бойової

фізичної культури українського народу, оснований на засадах національного бойового мистецтва «Спас». Всесвітньо визнаний експерт з бойових мистецтв віце-президент всесвітньої федерації самбо, головний тренер збірної України з самбо, экс-президент федерації самбо України, почесний академік Каліфорнійського університету О. К. Наухатко в своєму інтерв'ю сказав: «Коріння самбо знаходяться якраз у цих народних єдиноборствах. Сьогодні бачу, що маємо широкий розмаї і велику тягу до українського рукопашу. Я хочу відверто сказати, що це спорт ХХІ століття» [17, с. 86].

Національне бойове мистецтво «Спас» на сьогодні є елементом культурної спадщини українського народу і уособлює в собі всі традиції козацького бойового мистецтва як складової частини культури українців. Сформована ще за часів зародження запорозького козацтва, культура бойового мистецтва отримала своє сучасне втілення в бойовому мистецтві «Спас», яке натхненно відроджує та пропагує культурну спадщину козацької доби. Виховання сучасної нації на засадах бойової культури українського народу та, безпосередньо, бойового звичаю «Спас» надасть можливість сформуванню в українському суспільстві ідеологічно, фізично та військово підготовлений прошарок населення, стане підґрунтям відродження духовних традицій запорозького козацтва, надасть можливість створити духовний ідеал воїна – захисника України і українського народу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Культура [Електронний ресурс] // Вікіпедія. Вільна енциклопедія : [сайт]. — 2015. — Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Культура> (дата звернення: 12.12.2016).
2. *Ковтанюк, Б. М.* Січеславщина козацька: учора, сьогодні, завтра / Б. М. Ковтанюк. — Дніпропетровськ : Баланс-Клуб, 2013. — 368 с.
3. *Притула, О. Л.* Світогляд в українському рукопаші «Спас» / О. Л. Притула, Ю. О. Шилов. — Запоріжжя : Акцент Інвест-трейд, 2013. — 124 с.
4. *Шилов, Ю. О.* Заповідні карби запорожців / Ю. О. Шилов // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія № 6. Історичні науки : зб. наукових праць. — Вип. 6. — К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2008. — С. 7–13.

5. Остапенко, О. Характерництво – ефективна форма фізичної підготовки запорозьких козаків / О. Остапенко, М. Зубалій // Фізичне виховання в школі. — 2000. — № 2. — С. 48.
6. Новицький, Я. П. Народна пам'ять про козацтво [Текст] / Я. П. Новицький, А. Л. Сокульський, В. І. Шевченко. — Запоріжжя : Інтербук, Запорізький центр, 1991. — 160 с.
7. Чабаненко, В. А. Савур-могила. Легенди і перекази Нижньої Наддніпряни / В. А. Чабаненко. — К. : Вид-во художньої літератури «Дніпро», 1990. — 261 с.
8. Притула, О. Л. Український рукопаш «Спас» : навчальна програма для дитячо-юнацьких спортивних шкіл. Український рукопаш «Спас» / О. Л. Притула, К. А. Рижов. — Запоріжжя-Київ : Дизайн-студія «Інтера», 2012. — 68 с.
9. Мандзяк, О. С. Бойові традиції аріїв. На шляху до реалій українських бойових мистецтв / О. С. Мандзяк. — Тернопіль : Мандрівець, 2011. — 272 с.
10. Черемський, К. Бойове мистецтво незрячих співців [Електронний ресурс] / К. Черемський // Козацьке братство бойового звичаю Спас «Сокіл» : Офіційний сайт. Бібліотека. Українські бойові традиції. — Режим доступу: <http://www.spas.net.ua/index.php/library/artinc/kosturec> (дата звернення: 01.12.2016).
11. Перчук, В. Козацька шабля [Електронний ресурс] / В. Перчук // Козацьке стрілецьке братство : Офіційний сайт. Головна. Статті. Історична зброя. — Режим доступу: http://www.bratkozak.com.ua/publ/istorichna_zbroja/kozacka_shablja/9-1-0-73 (дата звернення: 23.11.2016).
12. Завацький, В. І. Козацькі забави : навчальний посібник / В. І. Завацький, А. В. Цьось, О. І. Бичук, Л. І. Пономаренко. — Луцьк : Надстир'я, 1994. — 109 с.
13. Героїчна пісня як засіб зміцнення лицарського духу [Електронний ресурс] // Українські скарби : [сайт]. — Режим доступу: <http://www.skarby.org.ua/herojichna-pisnya> (дата звернення: 15.12.2016).
14. Василенко, К. Лексика українського народно-сценічного танцю / К. Василенко. — 3-тє вид. — К. : Мистецтво, 1996. — 496 с.
15. Верховинець, В. М. Теорія українського народного танцю / В. М. Верховинець. — 5-тє вид., доп. — К. : Муз. Україна, 1990. — 150 с.
16. Величкович, М. Український рукопаш гопак : навч. посіб. / М. Величкович, Л. Мартинюк. — Л. : Ліга-Прес, 2003. — 152 с.
17. Поляков, Г. М. Актуальність українського рукопашу «Спас» в сучасних умовах / Г. М. Поляков // Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції «Основи теорії військової справи та бойових мистецтв», м. Запоріжжя, 20 квітня 2007 р. — Запоріжжя, 2007. — С. 84–88.

Характерництво запорозьких козаків як легендарна і сакральна сторінка історії українського народу: від минулого до сучасності

Дослідження характерництва – унікального явища української національної бойової культури з точки зору етнології, психофізіології, фізичної культури та інших наук

Для подальшого розвитку України як незалежної держави, здоров'я нації, розвитку Української держави у світовому співтоваристві, як одну зі стратегічно важливих сфер її буття, треба розглядати такий важливий чинник, як історична спадщина українського народу. Вона може бути перенесена в сьогоденне життя з точки зору комплексного розуміння історичного спадку такими чинниками – психічним, соціальним і фізичним. Проблематика відродження, удосконалення і розвитку системи національної освіти, у т. ч. і фізичного виховання, набувають першочергового значення. Для ефективного і повноцінного вирішення спектру освітніх та оздоровчих завдань доцільно вдатися до вивіреного віками універсального за сутністю способу – відродження національних традицій, їх повноцінного наукового дослідження, впровадження у практичну діяльність у виховній роботі серед сучасної молоді.

Характерництво запорозьких козаків – явище, овіяне народними легендами й оспіване піснями, завжди сприймається в народній творчості як щось утаємничене, сакральне. Народні легенди приписують козакам-характерникам надлюдські якості,

надзвичайні можливості, порівнюючи характерників з чаклунами. Проте, у сучасній українській науці це явище життя запорозького козацтва і українського народу розглянуте лише частково, а на історичному ґрунті – лише на рівні запису усних народних переказів, легенд тощо. Науково з точки зору етнології, психофізіології, анатомії, фізичної культури та інших наук поняття «характерництво» не знайшло свого розгляду. На нашу думку, цьому є декілька причин: політично-світоглядні, малоінформованість і втаємниченість самого характерництва, мала зацікавленість цим явищем науковців.

Скульптура козака-характерника (автор О. Бадьо)

Політично-світоглядні причини малої зацікавленості і невивченості явища «характерництва» полягають у тому, що у всі історичні часи саме поняття козаччини або було заборонене в державі, або просто замовчувалося. Так, у період існування України в складі Російської імперії з часів Катерини II і до часів революції 1917 року саме поняття українського, запорозького козацтва або було заборонене, як символ вільного існування українського народу, або підтримувалося малочисельними фанатами-істориками, такими як Д. Яворницький, Я. Новицький та ін.

У роки радянської влади ставлення до питання українського козацтва було в більшості негативне, оскільки в роки існування

Української Народної Республіки (УНР) образ козацтва почав поєднуватися з образом борця за вільну незалежну Українську державу, і радянська влада уособлювала козацтво як символ українського націоналізму. У цих умовах про фундаментальне вивчення різних сторін і явищ в українському козацтві, у тому числі й характерництва, не могло бути і мови. Явище козацтва зустрічалося лише в елементах української національної культури (народні танці, хорові співи) та поодиноких письменників П. Панча, З. Тулуб, В. Малика та ін. Сам матеріалістичний підхід у радянській науці природно ігнорував вивчення явища «характерництва», оскільки останнє, за нашими дослідженнями, виходить за рамки матеріалістичного світосприйняття.

Іншою причиною невивченості характерництва є малоінформованість, втаємниченість цього явища. Характерництво стало ніби сакральною легендою в житті українського народу. Узагальнюючи легенди і перекази про характерників, можна сказати, що в народному образі характерники жили завжди осторонь від суспільного життя, але мали невидимий вплив на суспільство. Характерники передавали свої знання втаємничено і вибірково. Очевидно, зважаючи на «цехову» традицію в Україні, на кшталт корпоративних товариств типу «кобзарських цехів», характерники також існували як закрите товариство і передавали свої знання за корпоративним принципом.

Виходячи з першої причини, серед науковців явище характерництва не набуло великої зацікавленості. Це можна пояснити тим, що у науці кар'єрний ріст ученого залежить від суспільного замовлення чи замовлення держави. Ідеології Російської імперії, а пізніше СРСР не сприяли повному і широкому підтриманню історичної спадщини українського народу. Як вже зазначалося вище, сам матеріалістичний підхід не міг пояснити явища, якими за переказами володіли характерники: телепатією, телекінезом тощо. З цієї причини в Україні, у часи її існування в складі СРСР, сам підхід вивчення будь-якого явища, який не відповідав марксистсько-ленінському підходу, був заборонений і міг навіть нести загрозу існуванню вчених, які стояли на зовсім інших засадах.

З цих причин явище «характерництва» стало обабіч наукового вивчення і не отримало достойного наукового визнання, не

кажучи вже про розвиток наукових шкіл на основі цих сакральних знань українського народу.

Спробуємо розглянути характерництво, проаналізувавши його походження, прояви в історії і сучасності, його витoki і перспективи вивчення, розвиток на сучасному етапі і в майбутньому.

Говорячи про поняття «характерництво», слід розглянути історичні аспекти, факти прояву цього явища в історії нашої країни. У наш час до нас дійшла низка легенд, переказів про характерників, які записані та передані видатними краєзнавцями, істориками Я. Новицьким, Д. Яворницьким, А. Кащенком та ін. Тема козаків-характерників в українському літературному просторі підіймалась не раз. Більшість оповідей та легенд про характерників було записано в Україні лише у ХІХ ст., хоча саме явище давнє, а перші згадки про них трапляються ще в літописах, що стосуються другої половини ХVІ сторіччя. До творення образу характерника долучилися відомі українські письменники, такі як: Дмитро Яворницький («Історія запорозьких козаків») [1], Євген Гребінка («Чайковський») [2], Пантелеймон Куліш («Чорна рада») [3], Адріан Кащенко («Оповідання про Славне Військо Запорозьке Низове») [4] та багато інших. Серед сучасних авторів: Василь Чумаченко, Анатолій Скульський, Тарас Каляндрук, Юрій Фігурний тощо [5].

Для більш повного розуміння явища «характерництва», його значення в житті запорозького козацтва, українського народу в цілому, слід вирішити такі завдання. По-перше, визначити значення використання традиції «характерництва» в історичній спадщині українського народу. І, по-друге, узагальнити досвід сучасного практичного відродження характерництва і впровадження його в систему національно-патріотичного виховання, впровадження характерницьких практик в українську національну систему фізичного виховання.

Для визначення наукового розуміння явища «характерництва» і подальшого його дослідження слід визначитися із цим терміном, його історичним, етимологічним, фактичним походженням. Представимо згадки істориків про характерників, авторів художніх творів, розуміння поняття «характерництва» сучасними адептами.

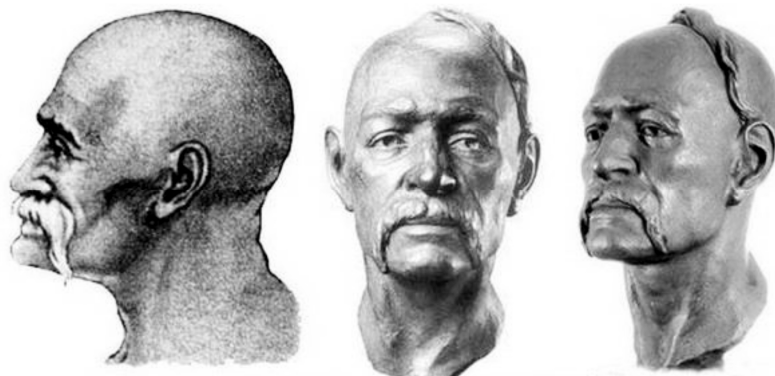
Слід зазначити, як говорилося вже вище, що в українській народній усній і писемній творчості явище «характерництва» – це явище утаємничене, оспіване в легендах, переказах.

Одними з найвідоміших істориків, які в своїх творах зібрали і описали явище характерництва в козацькому середовищі, були Я. Новицький, Д. Яворницький. Причому, перший зумів зібрати і записати легенди та перекази про характерників, які збереглися в народі ще в ХІХ ст.

У своїх записах Я. Новицький наводить цілу низку легенд і переказів про характерників [6, с. 102–105]. У переказах і розповідях Я. Новицький подає приклади, коли характерників називали хиромордниками, галдовниками, колдунами. Залишається історичною таємницею, що це, чи просто синоніми, чи певна «спеціалізація» характерника. Відкриття цієї таємниці може бути через окреме наукове дослідження цих назв.

Слід зазначити, що в описі народних розповідей, які записав Я. Новицький, про козацьких ватажків Івана Сірка, Семена Палія, Петра Калнишевського, останні наділені якостями характерників. Наприклад, у переказі про Івана Сірка герой наділений здібністю вивідувати всі думки свого ворога, його рука володіла магичною силою, ось чому запорожці декілька років возили її з собою як реліквію і не програвали битв [6, с. 69–74].

Щодо сили руки Івана Сірка, то знаходимо переказ в упорядника народних легенд Запорозького краю академіка В. А. Чабаненка. Наведемо текст: «...Він сильний такий був, що його як хто шаблею ударить по руці, так і кожі не розруба, – тільки сине буде. Не то що кулею, а шаблею» [7, с. 119].

*Кошовий отаман Війська Запорозького Іван Сірко
(графічна та скульптурна реконструкції Г. Лебидинської)*

Звісно, на переказах і легендах важко будувати реальний історичний фактаж, але все ж таки народні перекази засновані на якихось подіях. Розглядаючи й аналізуючи цей переказ, мимоволі надходить ототожнення можливостей Івана Сірка-характерника з можливостями сучасних індійських йогів, суфійських дервішів, майстрів китайського мистецтва ці-гун. Українське козацьке бойове мистецтво «Спас» має в своєму арсеналі розділ «Кремінь». Це система вправ, яка має за мету виховати у козака-бійця, якості тіла, коли сильні удари по ньому не шкодять організму, а навпаки, загартовують, у тому числі вищі прояви майстерності в мистецтві «Кремінь» мають у деяких випадках місце утримання тілом впливу холодної зброї [8, с. 73–75].

У роботі Я. Новицького знаходимо ще одну назву-епітет характерника, яким його прозвали татари, – шайтан, або урус-шайтан [6, с. 70]. З цього постає ще одне історичне запитання щодо сутності характерництва. Враховуючи фанатичну прихильність Івана Сірка до православної християнської віри, народна пам'ять наділяє його так званими «бісовськими» епітетами. Що це? Прояви нечистої диявольської сили, чи таємні знання козацької традиції православного християнства, які були недосяжні пересічній людині середньовіччя. На це запитання слід спробувати відповісти окремим науковим дослідженням з точки зору сучасних уявлень, релігійних догматів християнства, а також світоглядних основ запорозького козацтва та досягнень сучасної науки.

Щодо визначення постаті Івана Сірка як козака-характерника, слід зазначити про декілька білих плям у вивченні цього питання. Автор висловлює велику подяку фахівцю історіку, магістру історії, заступнику директора Нікопольського краєзнавчого музею з наукової роботи Мирославу Петровичу Жуковському за надану інформацію, зібрану автором в експедиції під час зйомок телевізійної програми «Козацька звитяга». Надані факти описані тільки в періодичній пресі й не визначені в наукових дослідженнях.

Отже, у 1967 році після розкопок останків кошового отамана Івана Сірка його череп одразу був терміново перевезений для досліджень спочатку до Дніпропетровська, а потім до АН СРСР

у Москву. Виявивши велику зацікавленість, КДБ СРСР під ретельним наглядом спостерігало дослідження черепа і реставрацію образу.

Останки Івана Сірка були перепоховані біля підніжжя кургану Сторожова Могила за 1300 м на північ від села Капулівка Нікопольського району. Тільки у 2000 році череп Івана Сірка перенесли до місця його поховання [9, с. 64, 68].

Череп Сірко.
Днепропетровский
государственный исторический
музей им. Д.И. Яворницкого.
Акт приема № 48/ар.хр.
от 22.08.97г.

Цікавим є факт, що опис кістяка останків І. Д. Сірка свідчить про досить незвичну на той час антропологію кошового отамана: високий зріст на ті часи – 182–183 см (на той час середній зріст пересічного українського козака був у межах 150–155 см. Руде волосся (за останками оселедця, що зберігся).

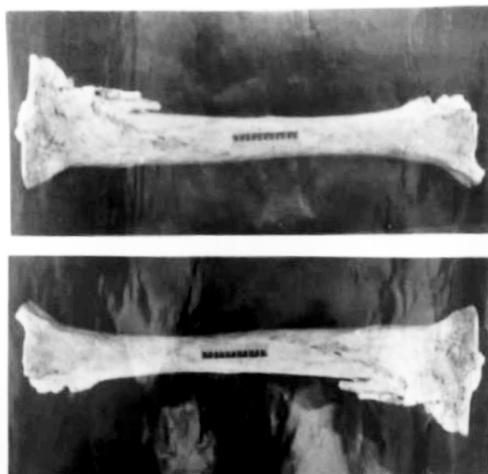
Дослідження показали, що Іван Сірко мав за життя вісім переломів кінцівок, що для звичайної людини не дало б можливості рухатися. Виникає питання: як з такими фізичними вадами кошовому отаману вдавалось перемагати, але історичні факти свідчать саме про це.

Ще однією з таємниць І. Д. Сірка, про яку немає жодних відкритих наукових досліджень, є той факт, що його мозок з роками не всох, а затвердів. Немає відкритої інформації про проведення дослідження складових мозку І. Д. Сірка чи ні.

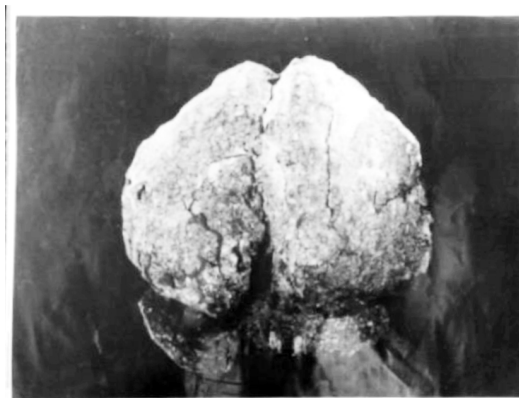
Головний мозок похований разом з останками кошового отамана. Проте з погляду анатомії, клітини мозку людини більш ніж на 90% складаються з води (зв'язаної, внутрішньоклітинної) [10]. При припиненні життя людини, припиняється водопо-стачання в організм. Тіло починає всихати. Висихає і головний мозок у померлого.

Яким чином головний мозок кошового отамана міг затвердіти і муміфікуватися? Постає питання, з чого, з яких компонентів складався головний мозок Івана Сірка?

Недослідженість цього факту ставить більше запитань, ніж відповідей. З вищесказаного можна висловити гіпотезу, що, можливо, мозок Івана Сірка мав складові відмінні від складових пересічної людини. Може, у цьому і криється таємниця його надзвичайних здібностей, які приписують характернику народні легенди. Ще одна версія, яку висловив під час експедиції автора до місця поховання Івана Сірка один зі священників.

Останки чуба (оселедця) І. Д. Сірка   Кінцівки кістяка І. Д. Сірка

Останки мозку І. Д. Сірка

Можливо, затверділий мозок Івана Сірка слід розглядати як мощі, що збереглися після смерті отамана. Тоді, з погляду християнства, слід розглядати Івана Сірка як святого. Але в православної церкві існує ціла процедура визнання людини святым, та цим питанням ніхто зі священників не цікавився і не займався. Однією з версій, яку також слід враховувати в дослідженні, можливо запорозькі козаки володіли певною технологією муміфікування елементів тіла. Ця версія не знаходить свого

історичного фактичного підґрунтя, але однозначним є факт, що запорожці ставилися з величезною повагою до Івана Сірка, і його ім'я мало величезний авторитет для козацтва навіть після його смерті, і цей авторитет зберігся в народній пам'яті і донині.

Іван Дмитрович Сірко
(Художник Олег Маслов)

Місце перепоховання
Івана Дмитровича Сірка
(біля с. Капулівка, Нікопольського району Дніпропетровської області)

Козацький отаман
Семен Палій

Народні перекази наділяли деяких характерників надприродною силою. Так, про козацького отаман Семена Палія записані легенди, які говорять про його надлюдську силу [6, с. 75]. Народні перекази про Івана Сірка та про Семена Палія наділяють їх обох такими якостями, які дозволили їм перемогти в бою нечисту силу. Отже, характерник у народній уяві постає ще й борцем з нечистою силою, здатним її перемогти.

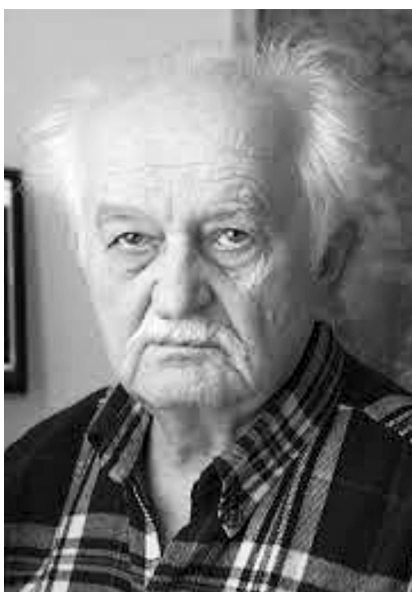
Цікавим є розуміння поняття характерництва сучасних дослідників цього явища. Слід зауважити про досить нешироке дослідження характерництва в сучасній Україні. Однією з найбільш фундаментальних історично-аналітичних праць є книги Тараса Каляндрука «Загадки козацьких

характерників» [11] та «Таємниці українських бойових мистецтв» [12]. У своїх працях автор розглядає походження характерництва з часів існування арійської цивілізації і проводить фактаж неперервного зв'язку традиції характерництва до наших часів.

У роки незалежної України з'явилися адепти-практики відродження характерництва, які декларують своє родове відношення до характерництва, ототожнюючи його з українською національною психокультурою, характерним бойовим мистецтвом «Спас».

Вийшли друком книги за спостереженнями і дослідженнями характерництва і Спасу Анатолія Скульського [13]. У роботах дослідник розповідає про свою родову традицію Спасу, робить визначення Спасу як системи трансової культури українського народу. За визначенням А. Скульського, Спас – особливий стан психіки, в яке свідомо входить людина для розкриття своїх надприродних (сенситивних) здібностей з метою вирішення неординарних завдань, які звичайними методами не мають рішення [13, с. 10].

У свою чергу один з носіїв традиції Спасу в Україні як бойового звичаю Леонід Петрович Безклубий (один з вчителів автора Спасу) стверджував: «Спас, це для того, щоб заблокованих природою розблокувати». Тут бачимо майже однакову суть завдання Спасу як мистецтва характерників.

*Анатолій Скульський,
родовий носій традиції Спас*

А. Скульський стверджує, що так званім Великим Спасом володіли гетьмани Петро Конашевич Сагайдачний, Дорошенко, герої народних повстанських рухів Северин Наливайко, Іван Богун, Максим Залізняк, Устим Кармалюк, кошовий отаман Іван Сірко [13, с. 11].

За козацькими переказами характерники виконували у козацькому товаристві роль не тільки духовних наставників, але і практичну роль, наприклад, розвідницьку діяльність чи роль служби безпеки.

Так, історія донесла до нас факти про неймовірного козацького розвідника за часів гетьманування Богдана Хмельницького Василя Верещаги.

Василь Верещага був українським розвідником, який протягом трьох років надсилав Богдану Хмельницькому шифровані донесення з Варшави [14, с. 35]. Спійманий польською контррозвідкою, Василь Верещага зумів втекти з неприступної фортеці Мальборк. До нього фактів утечі з такої в'язниці не було зафіксовано. Навряд це можливо було зробити звичайній пересічній людині без спеціальної підготовки чи здібностей.

Для повного розуміння явища «характерництва» необхідно надати наукове визначення цього поняття.

Саме слово «характерник» може походити від слова «характер». Цьому може бути підтвердження, що козаки називали явище характерництва «характерством», «характерний козак».

В академічному тлумачному словнику української мови є визначення, що характер – це «Сукупність стійких психічних властивостей людини, її особистих рис, що виявляються у поведінці й діяльності; вдача. Під характером розуміють психічну індивідуальність людини з усією її своєрідністю, що проявляється в ставленні людини до навколишнього середовища і до самої себе...» [15].

У цьому ж словнику знаходимо визначення самого слова «характерник»:

1. заст. Чаклун, чарівник (у 1 знач.). – Дід мій був запорожець... Удався він високий, здоровий та ще в додаток був і великий характерник: знався з відьмами, з чортами (Олекса Стороженко, I, 1957, 81); [Мусій:] Дивимось, аж то не наш в'язень, а щось неподобне... Дак що ж, коли він сам казав, що він характерник!.. Бо як глянули до в'язниці, то був там козак, а то вже стала дівчина... (Борис Грінченко, II, 1963, 569).

2. перен., розм. Те саме, що чарівник 2. Видно, він очарував її, характерник чорнобровий!.. Вона мало що пам'ятає з того часу про той вечір (Панас Мирний, I, 1954, 218); А спів Садовського! А Саксаганський-маг! Два характерники, Панас той і Микола, Що народилися в розложистих степах (Максим Рильський, Поеми, 1957, 276) [16].

Як бачимо, в академічному тлумачному словнику поняття «характерник» недостатньо визначене, виходячи з вищесказаного. Це підтверджує нашу думку щодо недостатнього наукового вивчення поняття «характерництва». У той же час у словнику є посилання на твори письменників і радянських часів (М. Рильський). Отже, це питання насамперед хвилювало авторів художніх творів, які в своїх роботах створювали образ характерника, спираючись на народні джерела творчості, що знову ж підтверджує нашу думку про малу наукову вивченість і дослідження характерництва.

Існує версія походження слова «характерник» у прибічників українсько-санскритської теорії, що корінь походження назви і термінів в українській мові варто шукати у прадавній індо-арійській мові – санскриті [17].

Український дослідник давньої індо-арійської мови – санскриту, Василь Кобилюх стверджує про тісний зв'язок української мови і санскриту. У своїх працях учений доводить, що українська мова формувалася у X–IV тисячоліттях до нашої ери. Тому походження найважливіших слів варто шукати саме у санскриті, а не в німецькій, турецькій, грецькій чи інших мовах світу, які виникли значно пізніше. Найбільшим свідченням того, що праукраїнська мова поширилася по всій земній кулі, є топоніми (які в нас постійно намагаються підмінити!), гідроніми, корінні слова, які збереглися і до сьогодні.

Досліджуючи санскрит, Василь Олексійович доводить, що вірування нашого народу сягають давнини 150 тисяч років! Автор описує найважливіші історико-археологічні відомості про Атлантиду і нашу Праукраїнську державу, про її наукові досягнення у вивченні математики, географії, мовознавства, хімії, філософії, релігії, садівництва, мореплавства, астрономії, рільництва тощо. «У VI тис. до н. е. наш народ уже вживав слова козацького називництва... булава, отаман, гетьман, шабля, кіш, чета, козак», – пояснює дослідник [18]. Дослідник санскриту Ю. Ульянов стверджує про санскритське походження слова «характер», «харизма» від санскритського «хара». За його дослідженнями, саме слово «Хара» – енергетичний центр зв'язку людини з «Ра». Цим центром є людська пуповина, як в анатомічному, так

і в енергетичному плані, де сплітаються енергетичні нитки управління нервовими закінченнями людини, які впливають на весь організм, і саме тому пуповина (Хара) так і називається – «Сонячне сплетіння». У буквальному перекладі слово «ХА-РА» означає – ХА (творча сила), РА (чисте, світле, ясне випромінювання мудрості), божественна енергія духу земного. Звідси слова: характер, харакірі, харь.

Характер – це та енергія РА, яка перейшла до людини через Хару, у залежності від її минулих здібностей у вдосконаленні свого духу, що дуже сильно впливає на психоемоційний стан людини в його подальшому житті. Звідси слово «харизма» [19].

Дослідник козацької традиції Спас та характерництва, доктор історичних наук Ю. Котляр також пов'язує в своїх дослідженнях походження слова «характерник» від давньоіндійського поняття «хара» [20].

У пенджабській мові, за свідченням С. Наливайка, «хар» набуло значення «бог». В індійській міфології ім'я «Харі» має Вішну, «хара» – Шіва [12, с. 295]. Термін «хара» також означає «руйнівник» і є своєрідним уособленням бога Шіви [21, с. 364].

Тобто, виходячи з вищесказаного, можна зробити висновок про зв'язок традицій характерництва з давніми цивілізаціями. Це все прослідковується в етимології назв і стверджується багатьма дослідниками.

У сучасних дослідників характерництва також існує думка про дохристиянське походження цього явища, його зв'язок з минулими цивілізаціями (Т. Каляндрук, О. Мандзяк). О. Мандзяк порівнює характерників зі скандинавськими берсерками, наголошуючи, що і перші, й останні могли входити в певний бойовий стан, коли людина могла робити надлюдські дії, які не спроможна виконати пересічна людина: «Січовики, а надто їхні особливі бійці – характерники (котрі, як і скандинавські берсерки, впадали в бойовий транс, коли значно прискорюються нейрофізіологічні реакції в організмі), демонстрували просто-таки неймовірне для людини вміння керувати своїм тілом, пом'якшуючи удари шабель, ба навіть... мушкетних і пістолетних куль. Звісно, ці їхні якості справляли на сучасників величезне враження, були оповиті містикою і відображенні у багатьох

народних переказах (а, як відомо, масові і скеровані на якусь конкретну тему „містичні“ легенди просто так не виникають, вони завжди ґрунтуються на абсолютно реальній і раціональній основі)» [22, с. 92].

Дослідник українських бойових мистецтв та характерництва Т. Каляндрук стверджує: «Люди вірили, що характерників не брала звичайна зброя, вони були „замовлені“ від кулі і шаблі, з води виходили сухими, з вогню мокрими. Є реальні історичні факти, коли вороги, знаючи, що звичайні кулі характерників не беруть, виготовляли спеціальні срібні кулі та відповідно їх освячували...» [12, с. 25].

Дослідник О. Мандзяк доводить, що характерницькі практики ведуть свій родовід від арійської цивілізації і нічим не гірші, а, може, навіть і кращі за бойові практики інших народів: «...що тренувальні практики характерників, вочевидь, багато в чому більше стосувалися магії, аніж звичайного фізіологічного „набивання“ тіла, але це аж ніяк не зменшує їхню історичну цінність. І в усякому разі вони доводять, що наші вітчизняні стародавні змагально-бойові традиції анітрохи не гірші від азійських, а де в чому і перевершують їх» [22, с. 93].

Цікавими спогадами про характерників є згадки сучасників, тих, хто реально міг бачити характерництво запорозьких козаків. Одним з таких сучасників був останній кошовий суддя Запорозької Січі Микита Леонтійович Корж, який залишив у своїх роботах особисті спогади, спогади сучасника, що реально бачив та брав участь у житті запорозького козацтва.

**Художнє зображення
козака-характерника в бою**

У своїй книжці «Устное повествование бывшего запорожца» (1842) М. Корж пише: «Між цими запорозькими ватагами у кожній були Ватажки, або Отамани, які по їхньому ще називалися „характерники“, тобто такі чарівники, що їх жодна вогненна зброя, ні куля, ані гармата умертвити не може; і коли,

бувало, деруть ляхів по великих та багатих дворах, в яких хоч на цей випадок задля обережності і вельми велика буває кількість сторожів та озброєних вартових, але Ватажок так зачарує всіх удомі, що ніхто з них не почує і не побачить жодного козака з його ватаги, і тоді вже вони беруть що хочуть і повертаються в Січ, а потім „дуваняться“, тобто діляться добром...» [23].

Отже, у цих спогадах маємо підтвердження думки А. Скульського про те, що характерників запорозькі козаки обирали собі за ватажків, про що наголошувалося вище.

Цікавою є постать останнього кошового судді Запорозької Січі М. Л. Коржа. В одній з експедицій у с. Сурсько-Михайлівське Солонянського р-ну Дніпровської області, під час зйомок програми «Козацька звитяга» автору разом зі знімальною групою вдалося занотувати декілька легенд, пов'язаних з постаттю М. Коржа. У цьому селі саме похований М. Корж, його могилу відновили козаки ГО «Всеукраїнська федерація «Спас» (президент О. Притула, автор цього дослідження) разом з запорозьким козацтвом за сприяння фундатора ГО «Інститут Україніки» О. Лазька в 2010 році.

У селі Сурсько-Михайлівське старожили до цього часу вважають його селом М. Коржа. З історичних розповідей про легендарного запорожця нам відомо, що після знищення за наказом Катерини II Запорозької Січі, ув'язнення кошового отамана П. Калнишевського, багато кому з козацьких старшин було наділено царським урядом великі наділи землі. Цим царський уряд намагався «задобрити» козацьку старшину, переслідуючи за мету, тим самим, ввести в Україну кріпацтво. Микиті Леонтійовичу Коржу було виділено близько 30 тис. десятин землі. Майже всю землю він роздав своїм односельцям безкоштовно, висловившу одну лише вимогу, що землі отримає сільська родина стільки, скільки виоре за один світловий день. Тим самим М. Корж запобіг закріпаченню жителів свого села, оскільки кріпаком, за законами російського царату, вважався селянин «прикріплений» до землевласника, який не має власної землі. Сам же М. Корж став на посаді сільського старости і у своєму селі налаштував устрій на основі звичаєвого права, тим самим зберігаючи козацький запорозький правовий устрій

у своєму середовищі. Враховуючи те, що народ наділив образ кошового судді рисами характерника (про що скажемо пізніше), можна припустити, що характерники були зберігачами правового козацького устрою – звичаєвого права.

Легенди, розказані місцевими жителями села Сурсько-Михайлівське, пересікаються з фактами, які складаються в логічний ланцюжок того, що запорозькі козаки-характерники могли «зачаровувати» місця, щоб на них не ступала нога людини, якій не дозволено там знаходитися. Так, з часів ХІХ ст. місце, де знаходився зимівник М. Л. Коржа, ніколи не заселялося. Місцеві жителі вважають те місце зачарованим, бо немовби кошовий суддя там заховав скарб і ніхто не має права його викопати. Більше того, на сміливця, який на це зважиться (стверджують місцеві старі жителі села), чекає неминуча смерть. Не можна також селитися на місці, де стояли будинки М. Л. Коржа. Цій таємниці передують розповіді місцевих жителів, що в часи будівництва в місті Дніпропетровську (нині місто Дніпро) метрополітену, працівникам, які будували метро, роздали ділянки під дачні садиби, де вони побудували собі будиночки. Місце, де роздали землю, знаходилось як раз на місці зимівника М. Коржа. Усі господарі дачних наділів, окрім двох, за декілька років після цього померли або загинули.

У хаті, яка побудована на місці хати М. Коржа, живе господиня, яка при житті поховала трьох своїх дітей, які або загинули, або померли. Безумовно, може це і збіг обставин, але місцеві жителі твердо переконані, що саме дух кошового судді, а за словами місцевих жителів М. Корж був характерником, не дає дозволу селитися на місцях, де стояли його будівлі, і жорстоко карає неслухів.

Ці факти свідчать про те, що в народній уяві характерники постають носіями невмирущого козацького духу і навіть після своєї фізичної смерті продовжують життя на козацькій Батьківщині, допомагаючи достойним і караючи недобрим або недостойним людей. Тобто, у народній уяві характерники – носії таємних знань про життя і смерть, володарі межі між ними.

На сьогодні в Україні є спроби не тільки історично-теоретичного вивчення феномену характерництва, але і практичні

намагання відродити ці знання. Здебільшого ці намагання базувалися на певній «націоналізації» сакральних знань Сходу чи Заходу. Проте, на нашу думку, у цьому немає недоречностей, бо, як говорилося вище, існують факти зв'язку української національної культури, мови з культурами, мовами народів Сходу і Заходу ще з часів індо-арійської цивілізації. У 90-ті роки ХХ ст. в Україні з'являються адепти, які декларують про свої дослідження і практичну діяльність в галузі вивчення феномену характерництва: А. Скульський, В. Черніков, В. Чумаченко та ін.

Цікава класифікація біоенергетичної побудови організму людини, яку запропонував А. Скульський, стверджуючи, що така є традиційною в його родовій традиції Спасу. Побудову енергетичного людського організму А. Скульський подає у вигляді певних міфічних істот, що відповідають енергетичній побудові людського організму. При цьому, явно простежується зв'язок з природою – стеблом, зернами і сонячною квіткою: «Людина – це Боже стебло, на якому ростуть божі зерна числом до дев'яти. Ми, наша родина, несемо в собі п'ять тих зерен, а чотири вже втратили. Зовуть їх: перший – Даж, другий – Малка, третій – Сак, четвертий – Вол, п'ятий – Хор... З цим народжується дитина! З цим вона і живе до 12–15 років. Після 12–15 років „срібна людина“ випускає з себе шпичаки, що виходять взимку на два-три кроки попереду і чотири позаду від тіла. На ці шпичаки, або гілки сідають Сак, потім Вол, потім Хор. Звідки вони беруться, ніхто не знає. Може, Бог посилає, а може, з померлих родичів перелітають, а може – з дурних людей. Втратили ми чотирьох. За що їх Бог забрав, ніхто не знає. Як звуть, теж забули» [13, с. 16].

На думку Ю. Котляра, міфологічна система побудови людського організму за А. Скульським складається з тринадцяти структурних частин, серед яких він вказує дев'ять специфічних назв: 1) Даж; 2) Малка; 3) Сак; 4) Вол; 5) Кален; 6) Хор; 7) Тар; 8) Швак; 9) Род. Ці назви становлять основу міфологічної системи «Спас» і вимагають подальшого вивчення для розуміння її сутності [20].

Тематика характерництва щільно пов'язана з сучасним відродженням українських національних бойових мистецтв: бойового мистецтва запорозьких козаків «Спас», Бойового Гопака та ін. Про бойове мистецтво «Спас» вперше в друкованому

виданні було згадано нащадком чорноморських козаків Л. П. Безклубим в 1989 році у журналі «Техніка молоді» [24].

*Леонід Петрович
Безклубий,
родовий носій
Звичаю-Спас*

*Анатолій Петрович
Бондаренко,
родовий носій
Звичаю-Спас*

*Олександр Леонтійович
Притула, президент
ГО «Всеукраїнська
федерація «Спас»*

І хоча теми характерництва Л. П. Безклубий не торкався у своїй статті, у процесі навчання О. Притули бойовому мистецтву «Спас» разом зі своїм побратимом козаком-характерником А. П. Бондаренком багато часу приділяв темі характерництва, як системі психофізичної та психоенергетичної підготовки. Сама ж система характерництва в бойовому мистецтві «Спас» не є предметом публічного висвітлення, і її основи передаються адепту при досить довгій перевірці часом і ділом. Варто зауважити, що в сучасному українському козацтві та серед учнів Л. П. Безклубого та А. П. Бондаренка, останні вважаються козаками-характерниками.

Бойове мистецтво «Спас» в Україні набуло розвитку починаючи з 1992 року, коли в місті Запоріжжі, під керівництвом О. Л. Притули (автора), була створена експериментальна група бойового мистецтва «Спас», при Запорізькому козацтві була утворена окрема сотня, яка займалася вивченням бойових мистецтв (отаман О. Л. Притула).

На базі цих двох структур почалося збирання фактичного матеріалу про бойове мистецтво «Спас», експериментальні

перевірки діяльності бойових прийомів «Спасу» в різних життєвих ситуаціях. Були розроблені правила спортивних змагань, що вилилося у створення українського національного спортивного єдиноборства – українського рукопашу «Спас», з 2010 року офіційно визнаного виду спорту в Україні.

Український рукопаш «Спас»

Методика підготовки спортсмена в українському рукопаші «Спас» і бійця в бойовому мистецтві «Спас» тісно пов'язана з характерницькими, національними психофізичними і психоенергетичними практиками.

У Запорізькому національному університеті на факультеті фізичного виховання відкрито спеціалізацію «Український рукопаш «Спас», де викладається дисципліна «Психофізичні і оздоровчі системи Спасу» [25]. У цій дисципліні не тільки розглядаються аспекти здорового способу життя в козацькій традиції Спасу, але і введені для вивчення характерні психофізичні системи розвитку людини в Спасі: «Гойдка» і «Кремінь». Також цілий розділ в програмі присвячений вивченню характерництва запорозьких козаків, і не лише історичний аспект, але і практичні методи характерників, щодо збереження життя і здоров'я власного і своїх близьких.

У програмі навчальної дисципліни розроблені теми, які стосуються характерництва під загальною назвою «Основи козацького характерництва»:

- Суть козацького характерництва.
- Основи інеології Спасу (інформаційно-енергетична підготовка).

- Оволодіння основами інеологічного діагностування.
- Основи самонавіювання і входження в стан оздоровлення організму.
- Енергетична побудова організму людини.
- Розвиток енергетичного потенціалу людини [25].

Введення теми характерництва як елементів навчальної дисципліни в історії сучасної України і української педагогіки – це перший крок до вивчення, розвитку і навчання української молоді сакральній традиції українського народу – характерництва.

Українське національне бойове мистецтво «Бойовий Гопак» на сучасному історичному етапі почав відроджувати, починаючи з 1985 року, львів'янин В. С. Пилат, коли за його ініціативою і під його керівництвом була відкрита перша експериментальна група Бойового Гопака у Львові.

*Пилат Володимир,
засновник Бойового Гопака*

*Бойовий
Гопак*

У Бойовому Гопаку відпрацьована навчально-виховна система, в якій затверджено сім рівнів майстерності і чотири напрямки розвитку. Перші три рівні майстерності учнівські: «Жовтяк», «Сокіл» і «Яструб» (які відповідають III, II та I спортивним розрядам єдиної кваліфікаційної системи України), проміжний – «Джура» (відповідає кандидату в майстри спорту єдиної кваліфікаційної системи України) та мистецькі – «Козак», «Характерник» і «Волхв» (які відповідають званням майстер

спорту, майстер спорту міжнародного класу та заслужений майстер спорту). «Волхв» є найвищим ступенем, де відбувається перехід від чистої фізичної роботи в площину розумової боротьби, духовної та енергетичних практик.

Раніше «Волхвами» називали поважних мудрих людей із надздібностями. Ходили легенди, що вони володіли навичками левітації, телекінезу, екстрасенсорними здібностями, а деякі вважали, що вони можуть перетворюватись на звірів, частіше за все – вовків [26]. Як бачимо, адепти школи Бойового Гопака в своїй класифікації майстерності використовують терміни «характерник» як одну з вищих ступенів майстерності і пов'язують її традиційно з давньоруськими волхвами як пращурами характерників. Цей традиційний підхід сприяє тому, що Бойовий Гопак на сучасному рівні підтримує і відроджує українські національні традиції психофізичного і психоенергетичного розвитку людини.

Виходячи з вищесказаного, можна зробити такі висновки:

- в Україні існувала потужна сакральна традиція психофізичного і психоенергетичного розвитку людини – «характерництво»;
- «характерництво» бере свої витоки з прадавніх цивілізацій, маючи індо-арійські корені;

- прослідковується зв'язок українського характерництва з подібними психокультурами світу (Сходу і Заходу);
- ця сакральна традиція мала безперервний розвиток на території сучасної України – від аріїв, давньоруських волхвів, козацьких характерників і до сучасного характерництва;
- проблема «характерництва», незважаючи на те, що детально оспівана літературними митцями і в народній творчості, недостатньо вивчена в Україні науково і потребує системного підходу до вивчення, дослідження і розвитку;
- в Україні існують сучасні школи вивчення і розвитку «характерництва» як науки запорозького козацтва;
- у сучасній українській педагогіці, в системі вищої школи «характерництво» представлене тільки у програмі факультету фізичного виховання Запорізького національного університету, що є недостатнім у масштабах України і потребує подальшого розвитку в системі вищої школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. *Яворницький, Д. І.* Історія запорозьких козаків / Д. І. Яворницький. — К. : Наук. думка, 1990–1991. — Т. I–III.
2. *Гребінка, Є. П.* Чайковський : роман / Є. П. Гребінка // Гребінка, Є. П. Вибрані твори. — К. : Дніпро, 1980. — С. 103–231.
3. *Куліш, П.* Чорна рада. Хроніка 1663 р. / П. Куліш. — К., 2003. — 390 с.
4. *Кащенко, А.* Оповідання про Славне Військо Запорозьке Низове [Електронний ресурс] / Андріян Кащенко. — Режим доступу: <http://kaschenko.us.org.ua/> (дата звернення: 20.11.2016).
5. Підбірка книг про характерництво [Електронний ресурс] // Путешествия в места силы. Сайт о местах силы, постижения себя в гармонии души и тела : офіц. веб-сайт. — Режим доступу: <http://mestasily.org/pidbirka-knig-pro-harakternitstvo/> (дата звернення 05.12.2016).
6. *Новицкий, Я. П.* Народная память о Запорожье : предания и рассказы, собранные в Екатеринославщине (1875–1905) [Текст] / Я. П. Новицкий. — Екатеринослав : Тип. Губернского Земства, 1911. — 116 с.
7. *Чабаненко, В. А.* Савур-могила. Легенди і перекази Нижньої Наддніпрянщини / В. А. Чабаненко. — К. : Дніпро, 1990. — 261 с.
8. *Конох, А. П.* Український рукопаш «Спас». Правильник козака : навчальний посібник / А. П. Конох, О. Л. Притула, К. А. Рижов. — Запоріжжя : Видавництво КВНЗ «Хортицька навчально-реабілітаційна академія» ЗОР, 2016. — 88 с.

9. Жуковський, М. Слава за життя – безсмертя після нього: стислий перелік походів і боїв І. Д. Сірка / М. Жуковський. — Нікополь : СПД О. О. Фельдман, 2016. — 5-те вид., доп. — 86 с.
10. Вода та мозок людини [Електронний ресурс] // Вода та мозок людини. Український інститут екології людини : офіц. веб. сайт. — Режим доступу: <http://uies.org.ua/uk/ekologiya-pitnoyi-vodi/voda-ta-mozok-lyudini.html> (дата звернення: 15.11.2016).
11. Каляндрук, Т. Б. Загадки козацьких характерників / Т. Б. Каляндрук. — Львів : ЛА «Піраміда», 2006. — 272 с.
12. Каляндрук, Т. Б. Таємниці бойових мистецтв України : монографія / Тарас Каляндрук. — Вид. 6-те, доп. — Львів : ЛА «Піраміда», 2013. — 304 с.
13. Скульський, А. Спас (Записки наблюдателя). Психокультура восточных славян в традициях, обрядах, преданиях и мифах народов Украины / А. Скульский. — Николаев : Приват-Полиграфия, 1997. — 127 с.
14. Джеджула, Ю. Таємна війна Богдана Хмельницького : історично-документальна оповідь. — К. : Молодь, 1995. — 224 с.
15. Характер [Електронний ресурс] // Характер. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980) : офіц. веб-сайт. — Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/kharakter> (дата звернення: 29.11.2016).
16. Характерник [Електронний ресурс] // Характерник. Словник української мови. Академічний тлумачний словник (1970–1980) : офіц. веб-сайт. — Режим доступу: <http://sum.in.ua/s/kharakternyk> (дата звернення: 29.11.2016).
17. Кобилюх, В. О. Праукраїна і Санскрит / В. О. Кобилюх. — Тернопіль : Мандрівець, 2011. — 512 с.
18. Кобилюх, В. О. Василь Кобилюх: «Санскрит – ключ до вивчення історії, культури і мови України» [Електронний ресурс] // Укроп UA : офіц. веб-сайт. — Режим доступу: <http://www.ukrop-ua.net/top-publications/1192-vasil-kobilyuh-sanskrit-klyuch-do-vivchennya-storyi-kulturi-movi-ukrayini.html> (дата звернення: 07.12.2016).
19. Ульянов, Ю. Ха. Хай. Хаос. Хара. Хвуй... [Електронний ресурс] / Ю. Ульянов // Проза.ру : [сайт]. — Режим доступу: <https://www.proza.ru/2011/06/04/160> (дата звернення: 15.12.2016).
20. Котляр, Ю. В. «Спас» в духовній культурі козаків-характерників: історико-краєзнавчий аспект [Електронний ресурс] / Ю. В. Котляр. — Режим доступу: file://Users/apple/Downloads/gileya_2013_78_34.pdf (дата звернення: 15.11.2016).
21. Наливайко, С. Давньоіндійські імена, назви, терміни: проекція на Україну : довідник. — К., [Видавець Сергій Наливайко], 2009. — 504 с.
22. Мандзяк, О. С. Бойові традиції аріїв: На шляху до реалій українських бойових мистецтв / О. С. Мандзяк. — Тернопіль : Мандрівець, 2011. — 272 с.

23. Шумов, С. История Запорожской Сечи / С. Шумов, А. Андреев. — М. : ЕВРОЛИНЦ, 2003. — С. 255.
24. Безклубый, Л. П. Интерес моей мысли / Л. П. Безклубый // Техника молодежи. — 1989. — № 2. — С. 11.
25. Психофізичні і оздоровчі системи Спасу [Електронний ресурс] // Запорізький національний університет : офіц. веб. сайт. — Режим доступу: <http://moodle.znu.edu.ua/enrol/index.php?id=4331> (дата звернення: 18.11.2016).
26. Бойовий Гопак [Електронний ресурс] // Бойовий Гопак. Вікіпедія : [сайт]. — Режим доступу: https://uk.wikipedia.org/wiki/Бойовий_гопак (дата звернення: 23.11.2016).

Світоглядні аспекти в бойовому мистецтві «Спас»

Світогляд у бойовому мистецтві «Спас» має величезне значення, оскільки розуміння шляху воїна-козака, носія і оборонця духовності українського народу має сформувати внутрішній світ учня, адже від цього залежить те, наскільки правильно учень зможе використовувати набуті знання в бойовому мистецтві, щоби нести користь, а не шкоду суспільству.

Основне завдання будь-якого бойового мистецтва – підготовка воїна, який здатен до швидкого і рішучого знищення ворога. Але тут існує велика небезпека перетворення воїна на високоякісного вбивцю без моральних чеснот і принципів. Для того щоб набуті знання в процесі підготовки воїна не перетворилися в знаряддя безглузлого вбивства, у всі віки в бойових мистецтвах існувала духовна підготовка бійця.

Ось чому важливим у питанні процесу підготовки у бойовому мистецтві є духовна підготовленість бійця. Духовна підготовленість полягає в досягненні спортсменом високого рівня духовності. У зв'язку з цим, виникає питання точного визначення і трактування поняття «духовності людини» і «духовності бійця».

Духовність – це внутрішній світ людини, зв'язок людини з релігією.

Духовність – це стрижень, фундамент внутрішнього світу людини. Її не можна навчити за допомогою настанов. Можна вказати лише шлях, але не можна змусити ним йти.

Духовність – це те, що відрізняє людину, що властиве лише їй одній.

Духовність – творча спрямованість, наснага людини; певний тип світовідношення: триєдність ставлення до абсолюту, до світу – природи, суспільства, інших людей, самого себе. Виходити з розуміння людини як духовної істоти означає, що ми визначаємо за нею безумовне право на духовне самостановлення, самодіяльність, тобто сприймаємо її як справжнього суб'єкта власної життєдіяльності, який несе відповідальність за її здійснення.

Козацтво в Україні має багатовікові традиції збереження духовності народу через Православну християнську віру і через Козацький Звичай – багатовіковий досвід українського народу, правила поведінки, норми суспільної моралі, що склалися в процесі історичного існування народу та передавалися від покоління до покоління у вигляді козацьких карбів. Карби – це короткі речення, що мали форму прислів'я та були частинами системи теоретично-практичних і духовних засад, вершину якої складали козацькі перекази, пісні, казки, танці та ігри як рухова спадщина народу.

Православна християнська віра – це майже тисячолітній духовний досвід українського народу. Офіційно дата Хрещення Русі вважається 988 рік н. е. Проте ще до цього православне християнство було принесене на територію сучасної України. Фактично, з 988 року н. е. християнство просто стає державною релігією, практично замінивши язичницький світогляд, але ввібравши в себе старий світогляд наших пращурів. Частково це ми бачимо в сучасних православних святах: Різдво, коли народ колядує, прославляючи Бога; свято Масляни несе в собі старі язичницькі обряди, наприклад, спалення Зими тощо; свято Вербної неділі та інші. Можна назвати ще багато свят, але, узагальнюючи, треба зазначити, що наш народ, увібравши принесене нам православ'я, зміг зберегти вікові традиції своїх пращурів, гармонійно впливши їх у православну традицію. І велика пошана православній церкві, що вона змогла зі свого боку гармонійно поєднати стародавні свята і надати їм православний світогляд.

Теж саме відбулося і з бойовим мистецтвом. Споконвічне воїнське світорозуміння мало, здавалось би, потонути в християнському світогляді, але правильне розуміння і трактування нашим народом православного світогляду зуміло зберегти

цю військову традицію. Недарма запорозькі козаки, традиція яких має вікове дохристиянське коріння (оселедці, сережки у вухах, військовий уклад тощо) називали себе вірними оборонцями християнської віри, християнським військовим лицарським орденом. У запорожців гармонійно поєднувались і тисячолітній духовний досвід предків і православний християнський світогляд. Наприклад, християнська заповідь «Не убий!» могла б вихолостити воїнський пласт у народі, бо воїн на війні змушений убивати ворога. Однак православна церква знімає цю заповідь у час, коли борониш Батьківщину, рідну родину, рідний народ і прославляє героїв, які віддали своє життя на війні.

Основою духовної підготовки козака в бойовому мистецтві «Спас» є Православна віра і козацький Звичай, який базується на споконвічних козацьких карбах-заповідях, що передавались в козацьких родах і слугували певними духовними орієнтирами козака в житті.

За переказами, які передавались в козацьких родах і були збережені і передані в роду Л. П. Безклубим, козацький Звичай називали **Звичаєм Гордої Непокори, Правди і Совісті**.

Звичай – це те, що передається в поколіннях, в Родах, в товаристві. Воїнський український козацький звичай передавав і виховував у молоді ці якості.

Гордість. Тут важливо не плутати гордість з гординею, зверхністю. Недарма в основі Слова Заповіту Стосового стоїть «несприйняття зверхності над собою і в собі». У воїна-козака завжди має бриніти всередині гордість за свій народ, за свою землю, країну, за своїх предків, свій Рід, за своє товариство. Але дуже важливо, щоб гордість не перейшла в гординю, яка є одним із величезних гріхів у Православ'ї, зверхність.

Непокора. Бути непокірним означає не коритися насамперед перед своєю долею, перед негативами життя. Це не означає, що козак не повинен нікому підкорятись. Підкорятись козак повинен лише вибраній ним старшині, яку він здатен сам разом із товариством переобрати. Непокірним козак має бути перед загарбником, перед зверхником, перед несправедливістю в світі.

Правда. Козацький карб говорить «завжди прислухайся до себе, коли чуєш в собі правду, то ти незборимий». У народі

кажуть «в кого Правда – в того і сила». Відчуття правди в собі надає величезної духовної сили людині. Тому козак в бойовому мистецтві «Спас» має насамперед жити по правді, робити правдиві вчинки, які б не зашкодили своєму народу, своїй країні, своєму товариству. Це не означає, що козак має говорити правду своєму ворогові. Для ворога завжди має існувати козацька таємниця. У бойовому мистецтві «Спас» існує вміння козацької мани, коли ворог навмисне вводиться в оману задля перемоги з найменшими втратами. Але щоб опанувати мистецтвом мани, необхідно спочатку виховати в собі внутрішнє відчуття правди.

Совість. Совість – внутрішнє відчуття справедливості. Совість є тим урівноважуючим фактором, котрий не дає козаку чинити не по правді. Совість – якість, яка виховується сім'єю і товариством. Відчуття совісті обов'язкове в бойовому мистецтві «Спас» для козака-воїна, оскільки людина має відчувати внутрішню справедливість, щоб, захищаючи її, у козака не залишалось сумнівів у своїй правоті. Основне завдання козака-воїна – захищати справедливість у світі, адже совість є одним із найважливіших чинників для козака.

Основою світогляду в бойовому мистецтві «Спас» є розуміння Волі. Козаки, захищаючи свою землю, свій народ, захищали насамперед свою Волю.

Поняття «волі» має два значення. Перше – як синонім поняття «свободи», друге – є внутрішня якість людини, елемент її характеру, який надає їй стійкості, цілеспрямованості тощо. Від слова «воля» походить поняття «вольність». Козак – це вільна людина, яка не приймає над собою ніякого зверхника і діє в житті тільки за своєю власною волею.

Саме за свою волю, захищаючи свої вольності, століттями козаки проливали кров, не жаліли ні свого здоров'я, ні життя. Недарма козацький карб, що зберігся до наших часів, говорить: «За волю напийся вволю». Слово «напийся» має значення не напитися алкоголю, а витерпіти всі негаразди від життя і залишитися при цьому вільною людиною.

Світогляд у бойовому мистецтві «Спас» визначають козацькі характерні карби, які є духовними карбами Спасу.

ДУХОВНІ КАРБИ СПАСУ

Спас як система духовного розвитку козака-воїна, характерника передавався в казках, піснях, прислів'ях, приказках тощо. Але основу духовної підготовки в Спасі склали характерні карби (від «закарбувати» – зберегти в пам'яті). У великому українському тлумачному словнику слово «карб» визначається декількома поняттями: КАРБ, -у, ч. 1. Виїмка, рівчак, вирізьблені або витиснуті спеціальним знаряддям на поверхні чого-небудь; зарубка, рубець. // Знак, позначка, тавро. 2. Палиця, на якій зроблено позначки для рахунку, для лічби; бирка. Ставити кому на карб що – звинувачувати кого-небудь у чомусь. 3. перен. Слід, спогад минулого, пережитого [1]. У духовному аспекті бойового мистецтва «Спас» слово «карб» означає позначену заповідь, яку залишили нам наші пращури з минулого і яка має запам'ятатись, «закарбуватись» сучасним поколінням для передачі цих мудростей майбутнім нащадкам.

Козацькі карби є духовними скарбами українського народу, оскільки вони на глибинному рівні формують особистість українця, пробуджують його Родову пам'ять.

Існують повір'я, що карб – це зачарований вислів. Завдяки деяким словам-карбам можна було зачарувати ворога, вилікувати людину, змінити погоду: викликати зливу, вітер чи інші природні явища, набути величезної фізичної сили, перетворити людину або самого себе на хорта чи вовка, сокола чи орла, тобто вийти за межі загальноприйнятих людських можливостей. Недарма в багатьох народних казках, билинах, піснях про героїв-богатирів говорять «сизокрилий орел», «ясний сокіл» чи біг «хижим вовком» або «стрімким хортом».

Дослідник українського козацького звичаю Спас Олександр Косуха у своїй роботі «Вільний спосіб життя. Незнищенна традиція воїнів-охоронців Краю та споконвічні принципи самоорганізації українців» зазначає, що упродовж тисячоліть Звичай, тобто сукупність правил поведінки людей, в Україні було суворо заборонено записувати. Так намагалися запобігти викривленню змісту Звичаю (фарисейству) під час його тлумачення – написане вважалося мертвим, а також з метою безпеки – щоб

ворог не дізнався про слабкі місця. Викладання велося у формі речитативного наспіву – так краще запам'ятовувалась інформація, а практичних навичок набували під час спеціальних ігор. Тому, наприклад, комплекс бойових вправ у козаків під час тренувань (на зразок кати в карате) мав назву «зграй», якого навчалися неформально, сприймаючи як забаву. Через це дії козаків на перший погляд видаються простими, але повторити або зрозуміти їх зараз уже складно, майже неможливо [2].

Олександр Косуха стверджує, що історія суспільства – процес спілкування індивідів, результатом якого є наступність передавання досвіду людської діяльності. Механізмом, який здійснює цю наступність, є традиція (від латинського «traditio» – передавання). Її призначення – гарантувати єдність знань, умінь та навичок, набутих у попередній діяльності, щоб зберегти їх та передати наступному поколінню з метою збереження життєспроможності окремої людини – носія традиції – і суспільства загалом.

Зрештою, увесь духовний і матеріальний досвід життєдіяльності, напрацьований попередніми поколіннями, і являє собою культуру конкретного колективу.

Оскільки діяльність людини передбачає як раціональний, так і ірраціональний аспекти, традиція як цілісна система знань про навколишній світ також складається з двох сфер – матеріальної та духовної. Матеріальна, або практична, функція традиції реалізується у звичаях, сукупність яких часто ототожнюють із самою традицією. Однак, на відміну від неї, звичай є окремим, чітко визначеним правилом поведінки людей, що склалося в процесі їхнього співжиття та ввійшло у звичку, побут і свідомість певної групи чи всього суспільства, ставши загальноприйнятою нормою.

Звичай виник із потреби фіксувати практичний досвід, набутий людиною в певній ситуації з метою уникнення повторення якоїсь неправильної чи згубної дії або навпаки, застосування найбільш доцільної та ефективної [2].

Козацький звичай, за словами козака – носія звичаю Леоніда Петровича Безклубого, передавався в карбах із покоління в покоління достойним нащадкам і допомагав їм знайти правильне рішення у різних життєвих ситуаціях [3].

Але головна суть запорозьких карбів – духовне формування козака-воїна, захисника Матері-Землі, Звичаю Скупи Родів Українських.

Карби передавались з «вуст у вуста» в закодованому вигляді і розкодовувались лише за потреби. Козацьких карбів дійшло до нас декілька десятків. Деякі з них передавались під заборону відкриття їх кому-небудь, бо в карбі закодована величезна духовна сила всього українського народу, підкріплена багатотисячолітнім досвідом свого існування.

Наведемо для прикладу карби, які можна висвітлити і привідкрити їхню сутність, хоча при більш глибокому сприйнятті карбу можна вийти на рівень, який неможливо описати словами, на рівень РОЗУМІННЯ ДУХОВНОСТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ, СУТНОСТІ МАТЕРІ-ЗЕМЛІ.

Ці карби записані у нащадка чорноморських козаків Л. П. Безклубого, козака-характерника, вчителя, автора цих рядків, записані від нього під час експедиційного збору матеріалу щодо української бойової культури в 1995–1997 рр. [4]. Великий земний уклін ВЧИТЕЛЮ за ЗНАННЯ, яким він поділився з нами.

«Не бийтеся поміж собою». «До тих пір, доки молодь з молоком матері та від старшини буде всотувати несприйняття зверхності над собою і в собі, в Роду, до тих пір Рій Родів Скупи Української буде в змозі мазкою братчиковою захистити землі свої на користь свою»

Цей карб називається Слово-Заповіт Стосове. Заповіт козацтву характерному, що найгірша біда для Звичаю – це розбрат серед товариства, а виникає він тоді, коли у людини виникає зверхність над іншими, або навпаки – людина відчуває над собою зверхника. Лише за відсутності зверхності виникає справжнє побратимство – «мазка братчикова», а сила козацька і полягає якраз у кровному побратимстві козацькому.

«Завжди прислухайся до себе, коли чуєш в собі ПРАВДУ, то ти незборимий»

У народі кажуть: «У кого правда, у того й сила». Козак-характерник має завжди прислухатись до свого внутрішнього

стану. Душа його має бути чистою, бо лише чиста душа здатна відрізнити ПРАВДУ від КРИВДИ, бо лише чиста душа робить сильним ДУХ. А чистою душою робить внутрішнє знання людини, що вона живе правдиво, вчинки і дії свої робить по ПРАВДІ.

Відчуття ПРАВДИ робить козака-характерника духовно сильним, він може навіть і не перемогти в бою фізично, але духовно козака, який відчуває в собі ПРАВДУ, а отже і СИЛУ, перемогти неможливо.

Один із козацьких висловів говорить: «Ми може і не переможемо, але нас не переможуть ніколи».

«Терпи козак – отаманом будеш»

Цей карб робить сильним козака як духовно, так і допомагає йому терпіти різні скрутності задля перемоги.

Розкодовуючи цей карб, треба сказати, що він досить старий. Багато історичних джерел трактують слово «козак» по-різному. Проте більшість сходиться, що слово «козак» означає «вільна людина».

Існує версія, що «козак» походить від «косак», «коса». Так називали воїнів, які носили зачіски «чупер», або «оселедець». Стародавня мова санскрит трактує слово «козак», як «захисник, друг князя» [5].

Об'єднавши ці два трактування слова «козак», можна зробити висновок, що козак – це вільна людина, або «вільний знатний воїн», а «оселедець» – це його ознака. За Спасом вистригти «оселедець» означає стати під Батьків Заповіт, тобто дотримуватись козацького Звичаю. Тобто козак – це вільна людина (не раб, не холоп), а «оселедець» – це ознака того, що над ним владу має лише Бог, Батько-Коло, а захищає козак свою Матір-Землю.

Слово «отаман» походить від двох санскритських слів: «атма» – батько і «утама» – просвітлений, а також «той, хто іде попереду» [5]. Козаки отаманом обирали того, хто був не лише сильним та вправним воїном, але й кмітливим, розумним і насамперед щоб користувався повагою серед товариства та сам би піклувався про своїх товаришів. Отаману надавались величезні права, а козаки скорялись йому, вірили, що отаман є для них другим батьком.

Отже, щоб набути знань, якими мав володіти отаман, козаку необхідно стати людиною вільною Духом, незважаючи на скрутності життя. Бо лише «в кого жага, тому і Бог помага».

«Козак рожден не на те, щоб одбиватися»

Цей карб формує поведінку козака в бою і в мирному житті. До переможного результату веде лише ДІЯ. Отже, у бою, коли хочеш перемогти, треба діяти активно, на декілька кроків швидше ворога. А пасивна поведінка приводить до гибелі в бою і повної втрати контролю над ситуаціями в житті.

«Не шукай бою – він сам тебе знайде»

Карб, який знімає агресивність у козака. Внутрішня агресивність веде до спалення внутрішньої СИЛИ. Короткочасний емоційний спалах веде до втрати енергії, яка є безцінною під час бою. У бою має бути лише «тягуча» клятвість, замішана на «холодному» спокої. Лише такий стан є справжнім бойовим станом козака-спасівця-гопкоріза.

Карб говорить, що людина, яка стала на шлях козака-воїна, має знайти СИЛУ свою в спокійному відношенні до зовнішніх обставин. Що ЛЮДИНА БОЮ має сприймати бій як невід'ємну частину свого життя, але не перейматись ним як чимось надзвичайним у своєму житті.

«Не став оселі-кам'яниці, не городи станиці доки не заслаб»

Цей карб показує, що сила козака-характерника в постійному русі. Не треба будувати собі духовних фортець, які будуть огороджувати розвиток ДУХУ людини. Справжнім іспитом на силу духу і силу тіла для козака є ПОХІД. Саме в поході козак набирився того дорогоцінного досвіду, який ставав йому в пригоді на все життя. Саме в поході козак практично перевіряв чого навчився на Січі. Для козака саме життя є ПОХОДОМ. Заспокоєння, тобто побудова в своїй ДУШІ «оселі», є гибеллю козака як характерника, огороження себе від зовнішнього життя є зупинкою в життєвому поході. Характерник має впливати на зовнішні обставини, але ніяк не навпаки.

«Українець рожден для щастя од спільної дії по виживанню Родини та Краю»

Цей карб показує суть існування в українському житті такого явища, як характерництво.

Характерники були духовним фундаментом козацтва, спрямовуючи його дії на благо МАТЕРІ-ЗЕМЛІ і НАРОДУ. Для характерника українська спільнота виступає однією РОДИНОЮ, а РОДИНА – як один нерозривний організм, як одна людина. Духовний стан характерника має бути таким, щоб він знаходив собі «радість» та «щастя» в здобутках товариства. Бо тут він вбачає і свої здобутки. По суті, характерник має впливати і знає як впливати на суспільні події на користь РОДИНИ, а оскільки РОДИНА живе у своєму КРАЮ, то він спрямовує дії РОДИНИ лише на користь свого КРАЮ, на благо МАТЕРІ-ЗЕМЛІ. І в цьому він знаходить свою внутрішню «радість», своє піднесення ДУХУ.

«Не лізь поперед батька в пекло»

Цей карб промовлявся, коли надто запальна молодь своєю енергійною поведінкою могла порушити природний хід подій. Козак-характерник має дотримуватись природного ходу подій, м'яко, поступово впливаючи на них. Різкий вплив на те чи інше явище може привести до гибелі чи руйнування власної СИСТЕМИ. Знаючи Сили Природи, знаючи її ЗАКОНИ, характерник користується ними не порушуючи їх.

Цей карб м'яко збиває надлишковий запал у молоді. Показує, що, перш за все, події має сприймати Батько-Вчитель, а потім, пропустивши подію повз себе, м'яко трансформувачи її, передати менш досвідченій молоді.

Пам'ятаючи цей карб, отаман посилав на більш запеклі ділянки бою досвідчених, старих козаків, які не втрачали відчуття «холодного» спокою. А молодь, яка внутрішньо відчувала радість бою, ставилась на ділянку, де перемога її була б незаперечною. Таким чином досягалась перемога не лише фізична, а насамперед перемога духовна.

Цей карб виховує у молодого козака ТЕРПІННЯ, яке є безцінною якістю для характерника. Завдяки вмінню ТЕРПІТИ можна досягти будь-якої поставленої МЕТИ. Лише ТЕРПІННЯ

є тією фундаментальною основою, завдяки якій робляться на перший погляд дива, але якщо розібратись детально, то з'ясується, що ЛЮДИНА досягла злиття свого ДУХУ з ПРИРОДОЮ.

«Доброго коня не підганяй, але й не зупиняй»

Спас як мистецтво Життя передається генетично. Деякі вміння у козака з'являються немов самі по собі. В основі навчання чи то техніці бою, чи то мистецтву впливу на події, лікуванню тощо мають знаходитись вміння, які передаються генетично – «по Роду». «Не вчи того, хто ще не вміє». Для розкриття природної Родової пам'яті не треба поспішати, бо це може привести до заблокування того чи іншого вміння. Тому під час навчання не треба прискорювати природний хід подій, але й не треба зупиняти чи перешкоджати розвитку внутрішніх здібностей ЛЮДИНИ. Це і є сприяння духовному розвитку молодого козака. У молодому козакові все що треба для навчання заклала ПРИРОДА, РОДИНА, БАТЬКИ. Завдання вчителя лише сприяти розблокуванню цих здібностей.

«Вчити можна лише рідну та добру дитину, тоді, коли їй вкрай необхідно або в лихоліття»

Спас – це припас українського народу. Це величезна і небезпечна зброя козака-характерника. Потрапивши до рук «нечистої» людини, Спас поступово втратить свою силу в її руках. Та все ж певний час ця людина зможе користуватися деякими вміннями, які їй надасть Спас, і зможе наробити досить багато поганих справ, що можуть негативно вплинути на природний хід подій, принесуть шкоду Україні та українському народу. За дії свого учня відповідальність несе вчитель. Тому і вчити можна лише тих, хто «для добра народжений».

У процесі навчання Спасу має бути духовний контакт учня з вчителем. Лише в цьому разі можлива передача мистецтва в повній мірі. Тобто учень має бути або стати рідною людиною.

У часи небезпеки для України, для Роду, для товариства елементам Спасу можна навчати більше людей, які вирішили стати до зброї за Матір-Землю, за Правду, за Народ.

«Там, де починається самотішення та самоповтор, там починається зрада»

Цей карб говорить нам, що характернику треба звернути свою увагу перш за все на збереження товариства від зради.

Зрада поміж товариства виникає з різних причин, проте першопричиною зради є саме ці два явища.

Самотішення – це коли людина перестає сама себе вдосконалювати, починає завжди виправдовуватися перед собою. Самотішення породжує заздрість, а заздрість породжує зраду. Якщо людина не досягає своєї мети і втішає себе, шукаючи причину чому не вийшло замість того, щоб спробувати ще раз досягти своєї мети, така людина стає духовно слабкою, а отже в певних умовах може зрадити.

Самоповтор штовхає людину в психологічне коло, з якого дуже складно вибратись. Одного разу чогось навчившись людина перестає творити, вважаючи те, що вона робить «геніальним» і «неповторним». Така людина нездатна на творчість у своїй діяльності. Більше того, вона блокує розвиток інших людей, які її оточують.

Самотішення і самоповтор блокують від властивості саморозвитку. Коли людина перестає саморозвиватись, розвиватись разом із товариством, вона віддаляється від нього, тобто стає чужою. Це породжує непорозуміння в товаристві і може призвести до зради.

«Слову навчити не можна – воно повинно погукати тебе»

Як вже говорилося вище, Спас як духовний стан закладений у козака генетично. Бойовий козацький Спас з'являється часом і сам по собі коли Людина потрапляє в біду. Системі Спас не навчають зовнішнім навчанням. У молодого козака щось всередині мусить «заграти», тобто необхідно розблокувати генетичну пам'ять людини. У такому стані людина сприймає світ більш чутливо, поглиблюється її внутрішнє розуміння процесів, які відбуваються навкруги неї. Людина знаходить своє місце в Природі.

Кожен козак-характерник має своє Родове Слово, яке і розкриває його Родову Пам'ять, надаючи йому надзвичайних можливостей. Чуже Слово, передане нерідній людині, не спрацює і навіть може принести шкоду тому, кому воно передане.

«Без нужди не виймай, без слави не вкладай»

Цей карб знімає агресивність у молодого козака і формує поведінку воїна на війні та в мирний час. Карб говорить, що не личить воїнові виймати шаблю без потреби, а якщо вже дістав, то в піхви її треба вкладати лише з перемогою. Це поняття відноситься і до самого Спасу. У бій козак-характерник вступає тільки за останньої межі.

«Там де вміння і людяність, там і достаток»

Цей карб є своєрідною формулою успіху. У будь-якій справі є дві складові – матеріальна і духовна. Вони нерозривно пов'язані між собою. Сутністю матеріального критерію успіху виступає вміння – професіоналізм. Без професіоналізму не може бути чіткого результату діяльності, який показує цінність діяльності людини. Професіоналізм приходить лише двома шляхами – постійним навчанням і практикою.

Сутністю другого, а за важливістю першого критерію успіху – духовного – є людяність. Уся діяльність людини має бути направлена на користь суспільства, людей, рідних, близьких заради ДОБРА, СПРАВЕДЛИВОСТІ і ЛЮБОВІ на ЗЕМЛІ. Людина приходить у цей світ лише з однією метою – робити ДОБРО, щоб вдосконалити себе, а через себе – людство і світ. А це можливо лише на основі духовного розвитку.

Коли людина зрозуміла цей карб, вона опановує закони достатку і отримує захист перед бідністю і злиднями.

«Лукавий нахабством на людяності паразитує»

Цей карб застерігає козака від лжедуховності. Оскільки шлях Спасу – шлях духовного, а за рахунок цього – фізичного розвитку, де пріоритет віддається духовності, то людина може потрапити в своєрідну духовну пастку, яку їй може поставити Лукавий. Наприклад, неправильне розуміння православної заповіді «Не убий» може привести до того, що воїн буде не здатний боронити свою Батьківщину. А за козацьким Звичаем нема нічого більш святішого, ніж обороняти свою Землю-Матір, свій народ.

В останні часи в Україну понаїхало безліч різнобічних проповідників, «вовків в овечих шкурах», які говорять про

духовність, засновану на принципах космополітизму, відриваючи душі українців від рідної землі, рідного Звичаю, вносячи хаос, безладдя в духовне життя суспільства. Це призводить до духовного ослаблення нації, а слід за цим – і до фізичного вихолощення. Тому треба дуже обережно відноситись до різного роду релігійних чи інших духовних напрямків, слухаючи свою козацьку ДУШУ, стоячи міцно і жорстко на принципах прадідівського ЗВИЧАЮ ГОРДОЇ НЕПОКОРИ, ПРАВДИ, СОВІСТІ, пам'ятаючи, що козак служить лише Богу і Матері-Землі, і веде його Душа козацька правильним шляхом, коли живе він по ПРАВДІ і СОВІСТІ.

«На зверхність – зверхзверхність»

Шлях Спасу – шлях, котрий людина проходить, щоби стати СПАСИТЕЛЕМ свого краю, землі, народу. Той, хто володіє Спасом, здатен психічно входити в своєрідний стан «клятого спокою», при якому людина оволодіває надлюдськими здібностями – зверхреакцією, передбаченням подій, надшвидкістю тощо і може без втрат виходити з цього стану. Станом «клятого спокою» може оволодіти лише смиренна людина. Смиренна – багато хто розуміє як м'яка, слабка людина. Проте смиренна – це людина з миром в душі.

Часто спокійний мирний психічний стан воїна злі сили мають спроби зруйнувати, принижуючи його, нав'язуючи свою зверхність. Козак-воїн має пам'ятати, що добра людина заслуговує людяного ставлення, а зверхник потребує зверхності, бо не може бути він духовно вище за козака – захисника ЛЮДУ і КРАЮ.

Наведемо деякі козацькі карби, які збереглися до сьогодні:

- Не гідно дивитись мирно на те, що вої в герці.
- На зверхність – зверхзверхність.
- Не шукай бою, він сам тебе знайде.
- Б'є не сильний, а сміливий.
- Повагу – ділом восьмирічним і несхибним.
- Слову навчити не можна, воно повинно погукати тебе.
- За Звичай України бийсь неупинно.
- Там де вміння і людяність, там і достаток.
- Лукавий нахабством на людяності паразитує.
- Не лізь поперед батька в пекло.

- Козак – кріпкий, завбачливий розумом, жагучий вибриком, як змії, невтомний, як славко, а вмирає на чотирьох ворогах.
- Триукраїнець – то постійний тиск до поліпшення своєї та дружньої сили.
- Не гань мене чваром, бо станеш тваром.
- Без нужди не виймай, без слави не вкладай.
- За волю напийся вволю.
- Не мамай був страшний, а розбрат Звичаю – кляніть же старшину до тих пір, доки не згине вона разом з кріпацтвом німим їхнім.
- Не бийтесь поміж собою. До тих пір, доки молодь з молоком матері та від старшини буде всотувати несприйняття зверхності над собою і в собі, в роду, до тих пір Рій Родів Скупи Вкраїнської буде в змозі мазкою братчиковою захистити землі свої на користь свою...
- Дивись чим нудить, а не тим, що словоблудить.
- ... не добивай ворога до кінця.
- Рятують, спасають Вози та Терези.
- Не став оселі кам'яниці, не городи станиці як не заслаб.
- Душевна сила – ...козак муром дивиться завжди наготові дістати славком зачеп зверхника...
- До тих пір, доки в тобі бринить правда – ти незборимий.
- Місяць дядько старший над душами правдивими козацькими.
- Вони мають силу поки захищаєм, ми поки шануєм.
- Лиш єдиний є на світі гріх – робити зле добрим людям, змінити карб та бути бідним на своїй землі.
- ...вчити можна тільки рідну та добру дитину тоді, коли їй вкрай необхідно або в лихоліття...
- ...вистригти оселедець – стати під Батьків заповіт: то Колові сонячні брати промені до краю доведені.
- ...б'ють – роїсь, наваливсь – лавою всипсь, лихо вкляч, а все одно оддяч...
- ...козак терпеливий, як віл; завбачливий з вибриком та жагучий, як змії, невтримний, як славко, а вмира, як сокіл.
- З роз'яромованого щирого завбачливий гопкорізі, спогляду, виходить.

- ...їсти батоку. Себто, радить дотримуватись так, як потреба їсти щоб жити.

Безумовно, наведені карби не є повною духовною спадщиною українського козацтва, бо багато з карбів передавались утаємничено в козацьких родах, в яких зберігались характерні козацькі таємниці. І в сучасні часи деякі карби Спасу не підлягають розголосу і мають передаватись достойникам при суворій забороні розголосу.

Отже, з огляду на вищесказане, можна зробити висновки:

1. Карб – це духовна заповідь, яку залишили нам наші пращури з минулого і яка має запам'ятатись, «закарбуватись» сучасним поколінням для передачі цих мудростей майбутнім нащадкам.
2. Козацькі карби є духовними скарбами українського народу, оскільки вони на глибинному рівні формують особистість українця, пробуджують його Родову пам'ять.
3. Головна суть запорозьких карбів – духовне формування козака-воїна, захисника Матері-Землі, Звичаю Скупи Родів Вкраїнських.
4. Духовні карби Спасу є однією з основ духовної підготовки козака-воїна в українському рукопаші «Спас», що є запоурою гармонійного розвитку особистості козака.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови [Електронний ресурс] // Електронний словник: [сайт]. – Режим доступу: <http://www.slovnyk.net/index.php?swrd=КАРБ> (дата звернення: 12.02.2012).
2. Косуха, О. Вільний спосіб життя. – Ескада-Київ: На правах рукопису, 2005. – 192 с.
3. Безклубый, Л. П. Интерес моей мысли / Л. П. Безклубый // Техника молодежи. – 1989. – № 2. – С. 11.
4. Притула, О. Л. Чернетки записів експедиційних матеріалів зі збору джерел української бойової культури / О. Л. Притула. – (не опубліковане).
5. Українські козацькі назви у санскриті. – Київ–Донецьк: Наука і освіта, 2003. – 244 с.

Спасівські перекази

«СУПОЙСЬКИЙ ПЕРЕКАЗ»

Одним з основних писемних історичних джерел в бойовому мистецтві «Спас», а отже і в українському рукописі «Спас», є «Супойський переказ», який передавався в Роду носія українського козацького Звичаю Спасу Леоніда Петровича Безклубого. Саме від нього ми сьогодні знайомі з текстом цього переказу. На думку видатного вченого академіка Юрія Олексійовича Шилова, написання «Супойського переказу» слід віднести до III–V тис. до н. е. Це підтверджує прадавність бойової культури українського народу.

Наведемо текст «Супойського переказу»: *«...Колись в сиву давнину народив Батько Коло з Матір'ю Даж-землею грозовою під час нічної грози люд вкраїнський Опалені Дерева та й дав їм землю з півночі на опівдень од моря до моря та з заходу на схід од Дунаю до Дніпра-Дону, та й заповів їм не ходити за ту землю та не оддавати, а щоб сильні були, пов'язав Словом: „Поки шанувати будете Мене з Матір'ю та Слово оте Стосове – будете неуборимі доки бринітиме, отой Звичай в совісті душі вашій“. Та дав брата свого Місяця на сторожу козацтву тому характерному, щоб берегли землю ту денно і ноцно, а щоб вправні були та згуртовані, то докинув вісім променів своїх козацьких на небо, щоб у скруту поглядали на Вожа того та знали, в чім сила їхня козацька. Й була од Батька сторожа – чорна зненависть безмежна та завбачливість розуму од підступу межи товариства, неправди проти Звичаю та до ворога лють, а од Матері-Землі грозової – любов безмежна до*

люду Краю, сім'ї своєї така червона, аж багряна, як сполох небесний...» [1, с. 7–8].

Текст «Супойського переказу», за словами Леоніда Петровича Безклубого, не змінювався протягом усього часу існування і був викарбуваний на Звичаєвій іконі, яка передавалась в його Роду, копії якої Леонід Петрович люб'язно передав козацьким товариствам в Україні. Текст був написаний «козацькою абеткою», одним із варіантів глаголиці, але зі спасівським кодуванням (до цього часу «козацька абетка» передається в спасівських товариствах лише достойним козакам, які твердо, всією душею живуть за козацьким звичаєм).

На думку видатного вченого академіка Юрія Олексійовича Шилова, написання «Супойського переказу» датується за декілька тисячоліть до нашої ери: «...Мною виділено ті ситуативні словосполучення, які містять у собі так звані внутрішні календарі, що дозволяють датувати твори народної та інших культур.

Бачимо тут шанування найдавнішого державотворчого терміну „Коло“. А матріархальна іпостась Даж(а), що може бути датована передоднем воцаріння Дажбога – Тельця (з 4400 р. до н. е.), відповідає початку Трипілля етапу В (з 4600 р. до н. е.). Цей висновок узгоджується із означенням у переказі місячного, притому 8-частинного зодіаку, який змінився сонячним 12-частинним не раніше 2400 р. до н. е.» [1, с. 8.]. Це підтверджує прадавність бойової культури українського народу.

У «Супойському переказі» закодовані світоглядні аспекти бійця Спасу. Текст переказу розповідає хто ми, українці, є і звідки ми. У своїй праці «Заповідні карби запорожців» Ю. О. Шілов досить глибоко розкрив історичне підґрунтя, прадавність і наукову сутність «Супойського переказу» і козацьких карбів-заповідей. Ми в свою чергу розглянемо практичну суть «Супойського переказу» для бойового мистецтва «Спас».

По-перше, у переказі викладається духовна суть походження українського народу: «...народив Батько Коло з Матір'ю Даж-землею грозовою під час нічної грози люд вкраїнський Опалені Дерева...» Ця фраза переказу говорить про духовне походження людини. Батько Коло – це Космос, Небесний Батько, Коло небесне. За козацькими переказами і легендами, козаки «зійшли

з Возу». Віз – це козацька назва сузір'я Великої Ведмедиці, тобто переказ говорить про неземне, космічне походження козацтва. Безумовно, цю фразу переказу треба сприймати щодо людського духу. Мати Даж-земля грозова – це наша земля, яку наші предки вважали живою істотою, своєю матір'ю. Префікс «Даж» говорить про життєдайну функцію Матері-Землі. Людина, за переказом, народжена від Небесного Отця (Батька Кола) та Матері-Землі (Мати Даж-земля грозова) є дитиною Всесвіту і Землі. Людина має в житті виконувати Волю Батьків, а для того щоб товариство знало цю Волю, у наших пращурів був звичай для прийняття важливих рішень збиратися в Коло. Цей звичай зберігся в козацтві і донині. Вважається за Звичаєм, що воля і прийняте рішення в Козацькому Колі – то є Божа Воля і Воля Матері-Землі, тобто Воля духовних батьків людини.

Олександр Косуха в своїй праці «Вільний спосіб життя», досліджуючи походження українців, пише: «„Супойський переказ“ зберіг власну назву одного з перших племен далеких пращурів українців – „чорнухи деревляні“ (опалені дерева), які мешкали у долині річки Супой на кордоні сучасної Київської та Полтавської областей – якраз там, де археологи локалізують перші поселення людей Дніпро-донецької культури. Опанувавши свої землі, „чорнухи деревляні“ (опалені дерева) разом з іншими братніми племенами почали встановлювати культурні та торговельні контакти з населенням Правобережної України, Північного Кавказу, Середньої Азії і навіть далеких країн Стародавнього Сходу, що підтверджують численні археологічні знахідки» [2, с. 34].

Слова переказу «...та й дав їм землю з півночі на опівдень од моря до моря та з заходу на схід од Дунаю до Дніпра-Дону, та й заповів їм не ходити за ту землю та не оддавати...» говорять про прадавність заселення українцями території як сучасної держави України, так і території тих сучасних держав, де знаходиться прадавнє коріння нашого народу. Зрозумілим стає спорідненість народних свят, наприклад таких, як українське Купала і прибалтійське свято Ліго. Безумовно, народ, який населяв, наприклад, північну частину території, що вказана в переказі, відрізнявся певними особливостями від тих людей,

які населяли південну частину. Чи східняки мали певні відмінності від західників. До речі, це є і в сьогоднішній Україні. Проте «Супойський переказ» нам говорить про єдиний прадавній корінь нашого народу, а саме: ми – Люд Вкраїнський, Українці. І не дивлячись на певні регіональні відмінності, ми діти єдиної Матері Даж-землі грозової – України.

Далі переказ говорить про Слово-Заповіт Стосовий (пороговий): «...а щоб сильні були, пов'язав Словом: „Поки шанувати будете Мене з Матір'ю та Слово оте Стосове, будете неуборимі, доки бринітиме отой Звичай в совісті душі вашій...“» Стосами, за словами Леоніда Петровича Безклубого, раніше називали стесані дощечки, на яких карбувались карби – заповіді, що передавались в українських родах. Ці карби-заповіді служили немов би певним орієнтиром в житті роду. Вони карбувались на стосах і зберігались у потаємних місцях хати, як правило під сволоком, як священні писемні заповіді Роду. До наших часів збереглися декілька десятків карбів. Деякі з них описані вище.

Одним із найважливіших карбів є саме Слово-Заповіт Стосове: «До тих пір, доки молодь з молоком матері та від старшини буде всотувати несприйняття зверхності над собою і в собі, в Роду, до тих пір Рій Родів Скупи Вкраїнської буде в змозі мазкою братчиковою захистити землі свої на користь свою...» Окрім описаного вище трактування Слова, тут говориться про Рій родів Скупи Вкраїнської. За іншим уривком безіменного («Скупського») спасівського переказу наша українська прадержжава мала назву Скупа Краю, про який буде сказано нижче. Переказ говорить, що козацьке братство оберігає землю і народ свої насамперед на духовних засадах кровного побратимства – «мазкою братчиковою». У наведеній частині переказу говориться про духовну суть козацького Звичаю – шанування Батька Кола і Матері-Землі. Лише це дає духовний стрижень козацтву.

Частина переказу «...та дав брата свого Місяця на сторожу козацтву тому характерному, щоб берегли землю ту денно і ношно, а щоб вправні були та згуртовані, то докинув вісім променів своїх козацьких на небо, щоб у скруту поглядали на Вожа того та знали в чім сила їхня козацька...» говорить про місяць і вісім променів козацьких. Місяць козаки ще називали козацьким сонцем. Дуже

багато бойових операцій козаки, в багатьох випадках пластуни – еліта, «спецназ» запорозького козацтва, виконували саме вночі. Це пояснювалось чітким знанням території, на якій проводилися бойові дії. Не говорячи вже про рідну територію, яку козак знав «всліпу», на відчуття. Тому одним із сокровенних розділів бойового мистецтва «Спас» є вміння вести бій вночі, «в зав'язі» (з зав'язаними очима), «всліпу». Одним із вмінь, якими має володіти козак-характерник – є вміння чітко орієнтуватися вночі. З іншого боку, у традиції наших предків було шанування Місяця як світила. Наші предки чітко знали про вплив місячних циклів на життя суспільства чи на організм людини. Народні свята, обряди проводились з урахуванням не лише сонячних циклів, але і місячних. Свідченням цього може бути стародавнє капище («козацька обсерваторія») на острові Хортиця датоване до 2 тис. р. до н. е., на якому каміннями викладений не лише Зодіак, але і місячні цикли (молодий місяць, повний місяць, старий місяць).

Вісім променів козацьких у переказі означає сім зірок Воза (сузір'я Великої Ведмедиці) і Кілок (Полярна Зірка). З практичного боку в бойовому мистецтві «Спас» козак має чітко орієнтуватися по зіркам. Центральним орієнтиром при цьому є Віз (Велика Ведмедиця) і Кілок (Полярна Зірка). Це досить практично, оскільки дає можливість знайти орієнтир вночі в степу, наприклад напрямом, куди рухатися. Пізніше цей орієнтир успішно використовували чумаки, коли рухались зі своїми возами до Криму і назад додому.

Як вже розповідалося вище, козаки були впевнені, що колись наші пращури зійшли з Возу, тобто народ вважав своє походження неземним, космічним. Вважалось, що зірки – очі наших пращурів, які постійно бачать дії своїх нащадків. Це спонукало до того, що молодий козак був застережений від несправедного вчинку щодо свого товариства, свого народу, своєї Батьківщини.

Заключна частина переказу «...ї була од Батька сторожа – чорна зненависть безмежна та завбачливість розуму од підступу межи товариства неправди проти Звичаю та до ворога лють, а од Матері-Землі грозової – любов безмежна до люду, Краю, сім'ї своєї така червона, аж багряна, як сполох небесний...» розповідає про провідні засади життя в товаристві, Роду. Рішення, які

приймались на Козацькому Колі, вважались Божими рішеннями, оскільки на Колі вирішували долю товариства самі козаки, сперечаючись, радившись тощо. Усе це відбувалось за жорсткою традицією. Ця традиція вирішувати провідні життєві питання і донині залишилася в козацтві. На Колі, коли збираються вільні незалежні сильні люди, які пов'язані однією метою до дії та до захисту власного інтересу, як правило, приймається найбільш правильне рішення. З іншого боку, кожен з товариства в Колі несе відповідальність за прийняте рішення. Таким чином, у козацтві досягається принцип небайдужості, і переказ нас наставляє на це. На це бажано спиратися як у козацьких, так і не лише в козацьких товариствах, оскільки це є багатотисячолітнім досвідом людської демократії, яка, згідно з дослідженням науковців істориків, зародилася саме на наших землях.

У переказі говориться, що від Матері-Землі ми увібрали любов до Батьківщини, народу, родини. Саме це основні чинники, що народжують відчуття патріотизму в людини, зазначається в переказі.

В українському козацтві традиційними воїнськими кольорами (на прапорі, в одязі тощо) до сьогодні є чорний і червоний, або малиновий як відтінок червоного. Про ці кольори складено багато пісень. Ці кольори є основними в українській народній вишивці. Переказ розшифровує сакральну сутність цих кольорів як дві протилежні складові життя людини. Чорний – зненависть до зради, червоний – любов. На цих двох складових і формується менталітет козацького товариства. А отже, «Супойський переказ» актуальний не лише для козацького спасівського товариства, але і для усього українського суспільства. Лише спираючись на духовні здобутки наших пращурів, ми будемо мати чітку основу для побудови майбутнього нашого народу і Батьківщини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Шилов, Ю. О.* Заповідні карби запорожців / Ю. О. Шилов // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 6. Історичні науки : зб. наукових праць. — Випуск 6. — К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. — С. 7–13.
2. *Косуха, О.* Вільний спосіб життя / О. Косуха. — Ескада-Київ : На правах рукопису, 2005. — 192 с.

«СКУПСЬКИЙ ПЕРЕКАЗ»

Одним із найважливіших переказів у Спасі є «Скупський переказ». Цей переказ зберігся в роду носія козацького Звичаю Спасу Леоніда Петровича Безклубого. Переказ розповідає про українську прадержаву, яка називалась Скупою Вкраїнською і була побудована на принципах Звичаєвого права. Останньою в історії державою, яка була побудована на цих принципах, була Запорозька Січ.

Наведемо текст збереженого в роду Леоніда Петровича Безклубого «Скупського переказу»: «Наша держава називалась Скупою Краю, пов'язаних Словом, літ тому 5190, як вона постала. Населяли чорнухи деревляні (опалені дерева), кіми, анти, рокси, беренди, татрани, ольбери, топчаки, ревуги, шельбири – рій родів козацьких, а разом – вкраїнці, бо в Краю предків жили, опороженому Могилами Святими. Тисячі років проіснувала Скупа Вкраїнська, і нікому не було вільного ходу через родові землі її поки Слова, Звичаю та землі своєї тримались. Селились „од Воza“ однією вулицею крученою, кожна станиця була як столиця, ніхто не грабував і за те собі кращої не будував, усі жили сильно і щасливо, пісень плакальних не було, смерті не боялись...» [1, с. 56].

У переказі говориться про назву нашої прадержави – Скупа Вкраїнська, або Скупа Краю. Про Скупу говориться і в Слові-Заповіті Стосовому. Академік Юрій Шилов у своїй праці «Заповітні карби запорожців» датує переказ близько 3102 р. до н. е.: «Невідомо, на жаль, з якого часу відраховується літ тому 5190. Леонід Безклубий узнав перекази від свого діда у 1964 р. Тоді виходить, що дата переказу відповідає 3226 р. до н. е., рубежу I–II С Трипілля. Якщо ж рахувати від заснування Запорозької Січі або легендарної Берладі пониззя Дунаю, то вийде на декілька століть раніше; якщо ж від перших згадок Gosak(ів) у написах 220–225 рр. античної Сіндіки (наступне Тмутороканьське князівство Русі, нині Тамань) – то вийдуть часи Трипілля А. Яким би неймовірним (з точки зору мови Переказу тощо) не здавалася б нам така глибочінь, але вона відповідає кільком іншим датам, відомим з легенд Савур-могили про походження Богатиря-вершника (близько 3102 р. до н. е.) та

„Мазуринського літописця“ про виокремлення слов'ян із давнішої спільноти братніх народів (2591 р. до н. е.)» [2, с. 9].

У «Скупському переказі» розповідається про назви перших відомих в історії українських родів, які «були пов'язані Словом». Можливо від Слова (раніше слово означало договір, угоду) і походить назва нашої групи народів – слов'яни. У переказі говориться і про вдачу наших предків – бути господарями на рідній землі: «...і нікому не було вільного ходу через родові землі її, поки Слова, Звичаю та землі своєї тримались...» Цей звичай спостерігається і пізніше, на землях Війська Запорозького, у часи козаччини.

Також переказ говорить про те, що наші предки не боялись смерті і що у них не було плакальних пісень. Існують думи, але вони лише пробуджують генетичну пам'ять козака і не сумні, а більш урочисті. Цей звичай дійшов і до наших часів у козацтві і в Звичаї Спас. За Спасом, смерть козака – це перехід у вічне, і перехід цей бажано зробити зі Славою. Тоді Мати Слава понесе на своїх крилах славного козака у Вирій, і він стане до Зоряної Лави героїв. Тому завжди козаки, коли їх настигала смерть, намагалися вмерти героїчно, наводячи страх на ворога і залишивши славному пам'ять у нащадків. Уже декілька століть, як нема Запорозької Січі, а народ зберігає в пам'яті своїй інформацію про славне козацьке минуле, про своїх отаманів і героїв краще, ніж будь-який архів чи підручник історії. У Спасі також не практикується плакальних пісень.

Роблячи висновок, можна сказати, що «Скупський переказ» – це один із найважливіших історичних пам'яток у бойовому мистецтві «Спас». Без історичного підґрунтя неможливо сформувати ідеологічно сильного воїна-патріота. Переказ відповідає на питання хто ми, звідки ми, яка наша сутність? У бойовому мистецтві дуже важлива духовна підготовка бійця. «Скупський переказ» формує світогляд, а отже і дух бійця Спасу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Косуха, О. Вільний спосіб життя / О. Косуха. — Ескада-Київ : На правах рукопису, 2005. — 192 с.
2. Шилов, Ю. О. Заповідні карби запорожців / Ю. О. Шилов // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія № 6. Історичні науки : зб. наукових праць. — Випуск 6. — К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2008. — С. 7–13.

Характерні казки Спасу

У Спасі знання передавалися у вигляді усної народної творчості. Одним із видів такої творчості і бойової спадщини є характерні казки Спасу, які при певному читанні виявляють внутрішню суть бойового мистецтва «Спас». Таких казок у бойовому мистецтві «Спас» декілька. Розглянемо деякі з них.

КАЗКА «КОТИГОРОШКО» – ЗАКODOVANA МЕТОДИКА ВИХОВАННЯ КОЗАКА-ВОЇНА, ХАРАКТЕРНИКА, ВІРНОГО ЗАХИСНИКА МАТЕРІ-ЗЕМЛІ, УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

В українській козацькій традиції принципи бойового мистецтва, принципи виховання воїна-захисника Роду, рідної Землі-Матері передавалися у переказах, піснях, карбах, прислів'ях, казках тощо. По суті, за допомогою казки з самого дитинства у хлопчиків формувався світогляд, життєві орієнтири, бажання стати сильним і вправним, щоб захищати Добро проти Зла, Правду проти Кривди.

Казка є закодованим світоглядом народу. Завдяки казці в невимушеній формі в свідомості людини виховувались принципи, як діяти в тій чи іншій ситуації.

Існували так звані «характерні» казки, в яких виховувався світогляд козака-характерника. До нас дійшли лише легенди і перекази про козаків, яких народ називав характерниками. Вважалось, що характерника не брала в бою ні куля, ні шабля. Вбити його можна було лише срібною «замовленною» кулею. Характерники могли вилікувати будь-яку хворобу, прекрасно

знали закони природи, могли викликати зливу, сильний вітер чи інші природні явища. Вони могли на ворога навести так звану «ману», тобто певним чином загіпнотизувати вороже військо чи вояка, і ті замість козацького загону бачили ліс або якийсь чагарник. І ворог, не шкодячи козакам, проходив повз, мов зачарований. Характерники розуміли будь-яку мову, і не лише людську, але й мову тварин і рослин. Перетворившись на хорта, вовка чи сокола, вони могли проникнути в стан ворога і зробити розвідку чи диверсію, наприклад отруїти чи зарізати ворожих ватажків. За легендами, саме характерники хоронили козацькі скарби, заговорюючи їх так, що жоден чоловік без козацького дозволу не міг цей скарб знайти. Тобто сучасною мовою характерники – це були люди, які володіли надлюдськими здібностями, мистецтвом, яке було непідвладне простим людям [1].

Аналізуючи народну пам'ять про характерників, можна сказати, що характерники прекрасно знали закони Природи, Космосу. Вони закодовували свої знання, щоб той, у кого дійде свідомість до потрібного рівня, міг би прочитати ці знання. Одним із способів передачі знань були казки, які розповідались в дитинстві [2, с. 70–71].

Спробуємо розкодувати старовинну українську народну казку «Котигорошко». Цікаво, що ця казка розповсюджена була не лише в Україні, але і в Росії, і в Білорусі. Тобто ця казка притаманна східним слов'янам. На думку автора, казка «Котигорошко» – є методикою виховання козака-воїна, захисника Роду і Матері-Землі.

Наведемо для прикладу й аналізу текст казки.

«Котигорошко»

Був собі один чоловік, мав шестеро синів та одну дочку. Пішли вони в поле орати і наказали, щоб сестра винесла їм обід. Вона каже.

— А де ж ви будете орати? Я не знаю.

Вони кажуть.

— Ми будемо тягти скибу від дому аж до тієї ниви, де будемо орати, – то ти за тією борозною і йди.

Поїхали.

А змії жив над тим полем у лісі та взяв тую скибу закотив, а свою витяг до своїх палаців. От сестра як понесла братам обідати та пішла за тією скибою і доти йшла, аж поки зайшла до змієвого двора. Там її змії і вхопив.

Поприходили сини ввечері додому та й кажуть матері.

— Ввесь день орали, а ви нам не прислали й пообідати.

— Як-то не прислала? Адже Оленка понесла, та й досі її нема. Я думала, вона з вами вернеться. Чи не заблукалась?

Брати й кажуть.

— Треба йти шукати її.

Та й пішли всі шість за тією скибою і зайшли таки до того змієвого двора, де їх сестра була. Приходять туди, коли вона там.

— Братики мої милі, де ж я вас подіну, як змії прилетить? Він же вас поїсть!

Коли це й змії летить.

— А, — каже, — людський дух пахне. А що, хлопці, битися чи мириться?!

— Ні, — кажуть, — битися!

— Ходіть же на залізний тік!

Пішли на залізний тік битися. Не довго й бились, як ударив їх змії, так і загнав у той тік. Забрав їх тоді тільки живих та й закинув до глибокої темниці.

А той чоловік та жінка ждуть та й ждуть синів, — нема. От одного разу пішла жінка на річку прати, коли ж котиться горошинка по дорозі... Жінка взяла горошинку та й і з'їла.

Згодом народився в неї син. Назвали його Котигорошком.

Росте та й росте той син, як з води, — не багато літ, а вже великий виріс. Одного разу батько з сином копали колодязь, — докопались до великого каменя. Батько побіг кликати людей, щоб допомогли його викинути. Поки батько ходив, а Котигорошко узяв та й викинув. Приходять Люди, як глянули — аж поторопіли, так злякались, що в його така сила, та й хотіли його вбити. А він підкинув того каменя вгору та й підхопив, — Люди й повтікали.

От копають далі та й докопалися до великого шматка заліза. Витяг його Котигорошко та й забрав.

От і питається раз Котигорошко в батька, в матері.

— Десь повинні були в мене бути брати й сестри.

— Е-е, — кажуть, — синку, була в тебе і сестра й шестеро братів, та таке й таке їм трапилось.

— Ну, — каже він, — так я ж піду їх шукати. Батько й мати умовляють його.

— Не йди, сину, шестеро пішло, та загинуло, а то ти один щоб не загинув!

— Ні, таки піду! Як же таки свою кров та не визволити?

Узяв те залізо, що викопав, та й поніс до коваля.

— Скуй, — каже, — мені булаву, та велику!

Як почав коваль кувати, то скував таку, що всилу з кузні винесли. Узяв Котигорошко тую булаву, як замахнув, як кинув угору... Та й каже до батька.

— Ляжу я спати, а ви мене збудіть, як летітиме вона через дванадцять суток.

Та й ліг. На тринадцяті сутки гуде тая булава! Збудив його батько, він схопився, підставив пальця, булава як ударила об його, так і розскочилась надвоє. Він і каже.

— Ні, з цією булавою не можна йти шукати братів та сестру, — треба скувати другу.

Поніс її знову до коваля.

— На, — каже, — перекуй, щоб було по мені!

Викував коваль ще більшу. Котигорошко й ту шпурнув угору та й ліг знов спати на дванадцять суток. На тринадцяті сутки летить тая булава назад, реве, — аж земля труситься. Збудили Котигорошка, він схопився, підставив пальця, — булава як ударила об його, — тільки трошки зігнулась.

— Ну, з цією булавою можна шукати братів та сестру. Печіть, мамо, буханці та сушіть сухарці, — піду.

Узяв тую булаву, в торбу буханців та сухарців, попрощався, пішов.

Пішов за тією скибою, за тією давньою, що ще трохи знати було, та й зайшов у ліс. Іде тим лісом, іде та й іде, коли приходить до такого великого двора. Увіходить у двір, тоді в будинок, а змія нема, сама сестра Оленка дома.

— Здорова була, дівчино! — каже Котигорошко.

— Здоров був, парубче. Та чого ти сюди зайшов, прилетить змії, то він тебе з'їсть.

— Отже, може, й не з'їсть! А ти ж хто така?

— Я була одна дочка в батька й матері, та мене змії украв; а шестеро братів пішло визволяти та й загинуло.

— Де ж вони? – питається Котигорошко.

— Закинув змії до темниці, та не знаю, чи ще живі, чи, може, й на попільцець потрухли.

— Отже, може, я тебе визволю, — каже Котигорошко.

— Де тобі визволити? Шестеро не визволило, а то б ти сам, — каже Оленка.

— Дарма! — відказує Котигорошко. Та й сів на вікні, дожидається.

Коли це летить змії. Прилетів та тільки в хату – зараз.

— Ге, — каже, — людський дух пахне!

— Де б то не пах, — одказує Котигорошко, — коли я прийшов.

— Агов, хлопче, — а чого тобі тут треба? Биться чи мириться?

— Де то вже мириться, — биться! — каже Котигорошко.

— Ходім же на залізний тік!

— Ходім!

Прийшли. Змії і каже.

— Бий ти!

— Ні, — каже Котигорошко, — бий ти попереду!

От змії як ударив його, так по кісточки і ввігнав у залізний тік. Вирвав ноги Котигорошко, як замахнув булавою, як ударив змія, — ввігнав його в залізний тік по коліна. Вирвався змії, ударив Котигорошка, — і того по коліна ввігнав. Ударив Котигорошко вдруге, по пояс змія загнав у тік, ударив утретє, — зовсім убив.

Пішов тоді в льохи-темниці глибокі, одімкнув своїх братів, а вони тільки-тільки що живі. Забрав тоді їх, забрав сестру Оленку і все золото та срібло, що було в змія, та й пішов додому.

От ідуть, а він їм і не признається, що він їх брат. Перейшли там скільки дороги, сіли під дубком спочивати. А Котигорошко притомився після того бою та й заснув дуже. А ті шестеро братів і радяться.

— Будуть з нас люде сміятися, що ми шестеро змія не подужали, а він сам побив. Та й добро змієве він собі все забере.

От радилися-радилися та й урадили, тепер він спить, не почує, – прив'язати його добре ликами до дубка, щоб не вирвався, – тут його звір розірве. Як урадили, так і зробили, прив'язали та й пішли собі.

А Котигорошко спить і не чує того. Спав день, спав ніч, прокидається – прив'язаний. Він як стенився, – так того дубка й вивернув з корінням. От узяв тоді того дубка на плечі та й пішов додому.

Підходить до хати, аж чує; брати вже прийшли та й розпитуються в матері.

— А що, мамо, чи в вас іще були діти?

— Та як же? Син Котигорошко був та вас пішов визволяти. Вони тоді.

— Оце ж ми його прип'яли, – треба бігти та одіп'ясти.

А Котигорошко як пошпурить тим дубком у хату, – за малим хати не розваляв.

— Оставайтесь же, коли ви такі! – каже. – Піду я в світа.

Та й пішов знову, на плечі булаву взявши.

Іде собі та йде, коли дивиться – відтіль гора і відсіль гора, а між ними чоловік, руками й ногами в ті гори вперся та й розпиха їх. Каже Котигорошко.

— Боже поможи!

— Дай боже здоров'я!

— А що то ти, чоловіче, робиш?

— Гори розпихаю, щоб шлях був.

— А куди йдеш? – питає Котигорошко.

— Щастя шукати.

— Ну, то й я туди. А як ти звешся?

— Вернигора. А ти?

— Котигорошко. Ходім разом!

— Ходім!

Пішли вони. Ідуть, коли бачать: чоловік серед лісу як махне рукою – так дуби й вивертає з корінням.

— Боже поможи!

— Дай боже здоров'я!

- А що ти, чоловіче, робиш?
- Дерева вивертаю, щоб іти було просторіше.
- А куди йдеш?
- Щастя шукати.
- Ну, то й ми туди. А як зवेशся?
- Вернидуб. А ви?
- Котигорошко та Вернигора. Ходім разом!
- Ходім!

Пішли втрьох. Ідуть, коли бачать – чоловік із здоровенними вусами над річкою: як крутнув вусом, – так вода й розступилася. Що й по дну можна перейти. Вони до його.

- Боже поможи!
- Дай боже здоров'я!
- А що ти, чоловіче, робиш?
- Та воду одвертаю, щоб річку перейти.
- А куди йдеш?
- Щастя шукати.
- Ну, та й ми туди. А як зवेशся?
- Крутивус. А ви?
- Котигорошко, Вернигора, Вернидуб. Ходім разом.
- Ходім!

Пішли. І так їм добре йти: де гора на дорозі, – Вернигора перекине; де ліс, – Вернидуб виверне; де річка, – Крутивус воду одверне. От зайшли вони в такий великий ліс, – коли бачать, аж у лісі стоїть хатка. Увійшли в хатку, – нікого нема. Котигорошко й каже.

— Отут ми й заночуємо.

Переночували, а на другий день Котигорошко й каже:

— Ти, Вернигоро, зоставайся дома та вари їсти, а ми втрьох підемо на полювання.

Пішли вони, а Вернигора наварив їсти та й ліг спочивати. Коли хтось стукає в двері.

- Одчини!
  - Не великий пан, одчиниш і сам, — каже Вернигора.
- Двері одчинились та й знов хтось кричить:
- Пересади через поріг!
  - Не великий пан, перелізеш і сам.

Коли влазить дідок маленький, а борода на сажень волочиться. Як ухопив Вернигору за чуба та й почепив його на гвіздок на стіну. А сам усе, що було наварене, виїв, випив, у Вернигори зі спини ремінь шкіри видрав та й подався.

Вернигора крутивсь-крутивсь, якимось одірвав свого чуба космик, кинувся знову варити; поки товариші поприходили, уже доварює.

— А чого ти запізнився з обідом?

— Та задрімав трохи.

Наїлись та й полягали спати. На другий день устають. Котигорошко й каже:

— Ну, тепер ти, Вернидубе, зоставайся, а ми підемо на полювання.

Пішли вони, а Вернидуб наварив їсти та й ліг спочивати. Аж хтось стукає в двері:

— Одчини!

— Не великий пан, одчиниш і сам.

— Пересади через поріг!

— Не великий пан, перелізеш і сам.

Коли й лізе дідок маленький, а борода на сажень волочиться. Як ухопить Вернидуба за чуба та й почепив на гвіздок. А сам усе, що було наварене, виїв, випив, у Вернидуба зі спини ремінь шкіри видрав та й подався.

Вернидуб борсався, борсався, якимось уже там з гвіздка зірвався та й нум швидше обідати варити. Коли це приходить товариство.

— А що це ти з обідом опізнився?

— Та задрімав, — каже, — трохи...

А Вернигора вже й мовчить: здогадався, що воно було. На третій день зостався Крутивус, — і з ним те саме. А Котигорошко й каже.

— Ну, та й ліниві ви обідати варити! Уже ж завтра ви йдіть на полювання, а я зостануся дома.

На другий день так і є: ті троє йдуть на полювання, а Котигорошко дома зостається. От наварив він їсти та й ліг спочивати. Аж грюкає хтось у двері.

— Одчини!

— Стривай, одчиню, — каже Котигорошко.

Одчинив двері, — аж там дідок маленький, а борода на сажень волочиться.

— Пересади через поріг!

Узяв Котигорошко, пересадив. Коли той пнеться до його, пнеться.

— А чого тобі? — питає Котигорошко.

— А ось побачиш чого, — каже дідок та доп'явсь до чуба та тільки хотів ухопити, а Котигорошко:

— То ти такий! — та собі хап його за бороду, вхопив сокиру, потяг його до дуба, розколов його, заправив у розколину дідову бороду й зашипнув її там.

— Коли ти, — каже, — такий, дідусю, що зараз до чуба берешся, то посидь собі тут, поки я знову сюди прийду.

Приходить він у хату, — вже й товариство поприходило.

— А що обід?

— Давно впрів.

Пообідали, а тоді Котигорошко й каже:

— А ходіть лиш — я вам таке диво покажу, що ну!

Приходить до того дуба, коли ні дідка, ні дуба нема: вивернув дідок дуба з коренем та й потяг так за собою. Тоді Котигорошко розказав товаришам, що йому було, а ті вже й про своє призналися, як їх дідок за чуба чіпляв та реміння зі спини драв.

— Е, — каже Котигорошко, — коли він такий, то ходім його шукать.

А де дідок того дуба тяг, — там так і знать, що волочено, — вони за тим слідом і йдуть. І так дійшли аж до глибокої ями, що й дна не видно. Котигорошко й каже.

— Лізь туди, Вернигоро!

— А цур йому!

— Ну ти, Вернидубе!

Не схотів і Вернидуб, і Крутивус.

— Коли ж так, — каже Котигорошко, — полізу я сам. Давайте плести шнури!

Наплели вони шнурів, умотав Котигорошко руку в кінець та й каже:

— Спускайте!

Почали вони спускати, довго спускали, – таки сягнули до дна, – аж на інший світ. Став там Котигорошко ходити, – аж дивиться, стоїть палац великий. Він увійшов у той палац, коли так усе й сяє золотом та дорогим камінням. Іде він покоями, – аж вибігає йому назустріч королівна – така гарна, що й в світі кращої нема.

– Ой, – каже, – чоловіче добрий, чого ти сюди зайшов?

– Та я, – говорить Котигорошко, – шукаю дідка маленького, що борода на сажень волочиться.

– Єсть, – каже вона, – дідок, бороду з дубка визволяє. Не йди до його, – він тебе вб'є, бо вже багато він людей побив.

– Не вб'є! – каже Котигорошко, – то ж я йому й бороду защипнув. А ти ж чого тут живеш?

– А я, – каже вона, – королівна, та мене сей дідок украв і в неволі держить.

– Ну, то я тебе визволю. Веди мене до його!

Вона й повела. Коли так справді, сидить дідок і вже бороду визволив з дубка. Як побачив Котигорошка, то й каже:

– А чого ти прийшов? Биться чи мириться?

– Де вже, – каже Котигорошко, – мириться – биться!

От і почали вони биться. Бились-бились, і таки вбив його Котигорошко своєю булавою. Тоді вдвох із королівною забрали все золото й дороге каміння у три мішки та й пішли до тієї ями, що він спускався. Прийшов та й гукає.

– Агов, брати, – чи ви ще є?

– Є!

Він прив'язав до мотуза один мішок та й сіпнув, щоб тягли.

– Це ваше.

Витягли, спустили знову мотуз. Він прив'язав другий мішок.

– І це ваше.

І третій їм оддав, – усе, що добув. Тоді прив'язав до мотуза королівну.

– А це моє, – каже.

Витягли ті троє королівну, тоді вже Котигорошка треба тягти. Вони й роздумались.

— Нащо будемо його тягти? Нехай лучче й королівна нам достанеться. Підтягнім його вгору та тоді й пустимо, – він упаде та й уб’ється.

А Котигорошко та й здогадався, що вони вже надумали щось, – узяв та й прив’язав до мотуза каменюку та й гукає.

— Тягніть мене!

Вони підтягли високо, а тоді й кинули, – камінь тільки гуп!

— Ну, – каже Котигорошко, – добрі ж і ви!

Пішов він тим світом. Іде та й іде, коли насунули хмари, як ударить дощ та град. Він і заховався під дубом. Коли чує, – на дубі пищать грифенята в гнізді.

Він заліз на дуба та й прикрив їх свитою. Перейшов дощ, прилітає велика птиця гриф, тих грифенят батько. Побачив, що діти вкриті, та й питає:

— Хто це вас накрив? А діти кажуть:

— Як не з’їси, то ми скажемо.

— Ні, – каже, – не з’їм.

— Отам чоловік сидить під деревом, то він накрив.

Гриф прилетів до Котигорошка та й каже:

— Кажи, що тобі треба, – я тобі все дам, бо це вперше, що в мене діти zostалися живі, а то все я полечу, а тут піде дощ, – вони в гнізді й заллються.

— Винеси мене, – каже Котигорошко, – на той світ.

— Ну, добру ти мені загадку загадав! Ну, та дарма, – треба летіти. Візьмімо з собою шість кадовбів м’яса та шість кадовбів води, то як я летітиму та поверну до тебе голову направо, то ти мені і вкинеш у рот шматок м’яса, а як поверну ліворуч, то даси трохи води, а то не долечу та й упаду.

Взяли вони шість кадовбів м’яса та шість кадовбів води, сів Котигорошко на грифа, – полетіли. Летять та й летять, то гриф як поверне голову направо, то Котигорошко йому і вкине в рот шматок м’яса, а як наліво – дасть йому трохи води. Довго так летіли, – от-от уже долітають до сього світу. Коли гриф і повертає голову направо, а в кадовбах і шматочка м’яса нема. Тоді Котигорошко одрізав у себе литку та й кинув грифові в пащу. Вилетіли нагору, гриф і питається:

— Чого це ти мені такого гарного дав аж наприкінці?

Котигорошко й показав на свою ногу:

— От чого, — каже.

Тоді гриф виригнув литку, полетів і приніс цілющої води: як притулили литку та покропили тією водою, — вона й приросла.

Гриф тоді вернувся додому, а Котигорошко пішов шукати своїх товаришів. А вони вже подались туди, де тієї королівни батько, там у його живуть та сваряться проміж себе: кожен хоче з королівною оженитися, то й не помиряться.

Коли це приходять Котигорошко. Вони полякалися, думали, що він їх повбиває. А він і каже:

— Рідні брати, та й то зрадили, — мушу вас простити.

Та й простив. А сам одружився з тією королівною та й живе.

Перейдемо до аналізу казки.

Казка починається з епізоду: «Був собі один чоловік, мав шестеро синів та одну дочку. Пішли вони в поле орати і наказали, щоб сестра винесла їм обід. Вона каже.

— А де ж ви будете орати? Я не знаю.

Вони кажуть.

— Ми будемо тягти скибу від дому аж до тієї ниви, де будемо орати, — то ти за тією борозною і йди...» [3].

У традиції бойового мистецтва «Спас» організм людини слід розглядати як сім'ю, причому слово «Сім-Я» розшифровується не як склад родини, а семеро «Я». Хто ж такі «Я»? Якщо подивитись на хребет людини, то можна побачити, що починаючи з куприка до кінця хребта є вузли, які з'єднують ланки хребта — куприк, попереk, спинний відділ, грудний відділ, ший. Якщо порахувати ці вузли, то вийде якраз «шість братів». Сьомий брат «Котигорошко» знаходиться на маківці голови, та про це пізніше. Тобто «Сім-Я» в традиції козаків-характерників — це сім енергетичних центрів, які знаходяться вздовж тіла людини, вздовж хребта, від куприка до маківки голови. У сім'ї є батько і мати, так і «Сім-Я» має і батька і матір. Батько, або Отець — це Бог, Отець небесний, який дає нам, людям, життя духовне, розум, Дух. Мати — Матір-Земля, яка дає нам також життя, любов, душу. Без батька і матері неможливе народження дитини, так і Людина не може з'явитися без Батька і Матері. Сестра Оленка, яка несе обід братам, — це

Жива – жива енергія, яка живить, підживлює енергетичні центри людини. Як в сім'ї дівчинка уособлює в собі любов, так і «сестра» в казці несе енергію «братам», яка зароджена енергією Любові. Розкодовуючи казку, можна стверджувати, що в ній між рядків говориться, що енергія Життя з'являється з енергії Любові.

Скиба, або рілля, у полі завжди рівна, і сестра Оленка несе обід братам по ріллі. Це трактується так, що хребет у людини завжди має бути рівним, як рілля, і тоді енергетичний організм людини завжди буде наповнюватись цілющою поживною енергією. У традиції Спасу є прислів'я: «Козак ніколи спину не гне...» Це прислів'я можна трактувати як заборону наймитської праці для козака. Тобто сучасною мовою козак – це менеджер, організатор. З точки зору виховання тіла і розвитку організму це трактується як принцип збереження прямої спину, формування постави під час виховання фізичних вправ у роботі і під час тренувань.

Далі казка розповідає про Змія, який викривив скибу і полонив сестру Оленку, а потім перемиг шістьох братів: «А змій жив над тим полем у лісі та взяв тую скибу закотив, а свою витяг до своїх палаців. От вона як понесла братам обідати та пішла за тією скибою і доти йшла, аж поки зайшла до змієвого двора. Там її змій і захопив...»

Змій уособлюється зі злою силою. У переказах він має три голови під назвами: Небідь, Нежить, Злидні.

Щоб проаналізувати духовний зміст казки, не досить спиратися лише на саму казку чи переказ. Наша українська духовна спадщина кодувалась в різних усних народних джерелах, іноді суть того чи іншого знання можна знайти в тих чи інших творах народних письменників. Авторами, які передавали в своїх творах езотеричну спадщину предків були: М. В. Гоголь, який знався за свого життя з козаками-характерниками, Т. Г. Шевченко, який у своїх творах спирався на козацькі звичаєві знання, Леся Українка, М. Коцюбинський, І. Котляревський та багато інших українських письменників і поетів. Духовна спадщина передавалась в прислів'ях, піснях, переказах тощо.

Тому ми будемо аналізувати казку «Котигорошко» спираючись і на інші джерела народної творчості, і на твори українських письменників і поетів.

Голови Змія в казці уособлюють негативні психологічні стани людини, які насамперед впливають на її організм.

Небідь – психологічний стан песимізму в людини. Якщо на песиміста подивитися з боку, то спеціаліст з мануальної терапії може помітити майже у всіх випадках скривлений хребет в області шийного відділу хребта. Людина стоїть немов би похнюплена. Таким чином, енергія життя, яка рухається по хребту, немов би застоюється в області шиї. У таких людей на основі кіфозного викривлення розвивається накопичення солей в області шийного відділення. Як правило, це заважає нормальному кровозабезпеченню головного мозку, і у людини можуть бути часті і навіть хронічні головні болі. Причина, за казкою, безпосередньо криється в психічному стані «Небіді». Недарма в козацькій пісні співається:

Було колись на Україні
Ревіли гармати.
Були колись запорожці
Вміли панувати.
Було треба чарку вип'ють,
Треба, й волю збудуть,
Зосталися ті, що небідь
Тільки світом нудять [4].

Для боротьби зі станом небіді у козаків-характерників існував звичай не співати сумних пісень у скрутну годину. Козацьке прислів'я говорить: «Коли козак сміється – Душа його плаче». Така традиція існувала і в інших народів. Зокрема в народів Кавказу. Відомий випадок, коли Шаміль – ватажок черкеських повстанців проти російських імперських військ, заборонив під час війни своїм воїнам співати сумних пісень. І одного разу, коли Шаміль почув, як один черкес співав сумну пісню, то він звелів дати нагаїв горцю. Та коли дізнався, що пісню, яку співав черкес, склала його мати, то звелів своїй охороні дати нагаїв собі.

Козаки-характерники вважали стан небіді дуже небезпечним для навчання бойового мистецтва, оскільки енергія життя підживлює не дії на користь козацького товариства, а живить саму Змієву голову «Небідь». Тобто енергія використовується на негатив – Змій захоплює сестру Оленку.

Перемагають стан небіди козаки за допомогою веселих пісень, спеціальних воїнських ігор – граїв, які проводяться в загально піднесеному душевному стані товариства. Причому імпульс цього піднесеного стану має надавати сам Учитель. Це один із перших критеріїв оцінки Вчителя бойового мистецтва «Спас». Якщо навчання ведеться в «зашореному», «похнюпленому» стані, то це не є бойове мистецтво «Спас», навіть якщо і техніка рухів схожа. Спас – це насамперед внутрішній стан радості бою.

Нежить – психологічний стан людини, коли їй здається, що вона все знає на світі, стан «всезнайки». Такий стан не дозволяє людині повноцінно сприймати інформацію, навчатись, і виробляє в психіці апатію до усього нового. Вважається, що людина стає неживою, мертвою духовно, тобто у неї настає стан «нежиті», коли вона не здатна навчатись. У людини, яка має такий психологічний стан, як правило, відбувається викривлення хребта вперед в області попереку, лардозне викривлення. За рахунок цього може рости живіт і відбувається надлишкове збільшення ваги. Енергія життя, жива, яка рухається вздовж хребта, немов би застоюється в області попереку. Це може викликати поперекові болі, інші хвороби, пов'язані з внутрішніми органами. Енергію, яка має йти на позитив, людина використовує на несприйняття всього нового, що їй дає світ. Тобто знову Змій забирає сестру Оленку до себе.

Боротьба з таким психологічним станом у Спасі під час тренувань відбувається так, що в традиції Спасу жодне тренування не схоже на інше. Учні не знають, що буде відбуватись на занятті. Поступово в учнів випрацьовується звичка сприймати нову інформацію і вчитися постійно. При цьому справжній вчитель, за зовнішньою новизною в тренуваннях, зберігає постійну структуру і динаміку навчання. Тут працює принцип – «на зовні – нове, всередині – постійне». Про такий принцип говориться в козацькому спасівському карбі: «дивись чим нудить, а не тим, чим словоблудить...» [5].

Злидні – психологічний стан у людини жадібності і заздрощів. Такий стан забирає енергію життя на заздрість до чужого успіху, чужих досягнень, замість того, щоб вона пішла на досягнення власних, на власну мету. Вважалось, той, хто заздрить, сам відходить від родового захисту. Згадаймо легендарний твір

української письменниці Лесі Українки «Лісова пісня». У цьому творі злидні показані живими істотами. Вони прийшли в родину головного героя Лукаша саме тоді, коли його родина зрубала тисячолітнього дуба [6]. Тобто відійшли від родових заповідей, від родової віри. Злидні, за переказами, ссуть кров у людини. Кажуть у народі: «злидні заїли...» Це означає, що саме заздрість і жадібність з'їдає духовну суть людини. У людини, яку «їдять злидні», ясно виражений викрив хребта в області лопаток, кіфозне викривлення – у людини починає рости горб.

Для боротьби зі станом злиднів у традиції Спасу поряд із вправами на розвиток хребта і утримання його в прямому положенні існують психофізичні вправи і психологічні методи. Наприклад, сам внутрішній стан групи, яка вивчає Спас, повинен сприяти розвитку братніх стосунків між учнями. Козаки називали один одного братами. Між братами за звичаєм не повинно бути заздрощів, а якщо вони з'являються, то отаман, або Вчитель, має пояснити козакам і прибрати такий розбрат за будь-яку ціну.

Далі в казці говориться, як брати пішли визволяти Оленку-Живу від Змія, але Змій побив братів на залізному току і полонив їх. Цей елемент казки говорить, що працюючи лише з шістьма точками хребта неможливо правильно і гармонійно розвинути своє тіло. Є небезпека, що розвиток самих лише фізичних якостей не дасть змоги виховати справжнього воїна. Воїна може полонити зла сила – Змій, і його енергія піде на зло.

Виходом із цієї ситуації є народження сьомого брата – Котигорошка. У казці про це говориться: «От одного разу пішла жінка на річку прати. Коли ж котиться горошинка по дорозі... Жінка взяла горошинку та й ї з'їла. Згодом народився в неї син. Назвали його Котигорошком...»

Ця частина казки говорить про неземне, непорочне зачаття Котигорошка, образ якого в казці уособлюється з народженням Спасителя, Спасу, дохристиянські витоки якого простежив відомий український вчений Юрій Олексійович Шилов у своїй праці «Спас: Коледа и Христос. Величайшая тайна истории». У цій праці видатний учений наголошує на прадавності слов'янських витоків Спасу, Спасительства [7]. Котигорошко від народження володіє надсилою і надзнаннями. Він розпитує

у батьків про братів і сестру, йде їх визволяти і перемагає Змія. Ця частина казки розшифровується так: виховуючи тіло, навчаючи рухам, треба будь-який рух навчати «від маківки голови». Тоді з'являється правильна техніка бойового мистецтва. Усю техніку в Спасі бажано б вибудовувати від сьомого брата – Котигорошка, і тоді в рухах з'явиться внутрішня сила – енергія Жива. У даоських і тибетських практиках є вчення про «золоту перлину», або про «золоту горошину» [8, с. 9–20]. Це сьома чакра, яка знаходиться на маківці голови і дає божественне знання. У казці закодований саме цей зміст. Саме із знанням про вищі космічні сили можна не потрапити в пастку простого вишколу тіла. А отже, не зациклитися лише на фізичному розвитку при виконанні фізичних вправ.

Наступна частина казки говорить, що визволені брати зв'язують Котигорошка, щоб з них не сміялися люди. Справа в тому, що при доброму фізичному розвитку, тобто «звільнених шести братах від Змія», у молодого козака може з'явитися хизування своїм розвитком, і тоді людина відійде від Бога, від космічних сил, які допомагають воїнові. Виходом із цієї ситуації на шляху виховання воїна-козака є його тренування, при високому розвитку тіла, у природних «стихіях», якими є Вогонь, Метал, Вода, Дерево і Земля.

Стихією вогню в казці виступає сам Котигорошко, який має небесне, космічне походження. Котигорошко має власну залізну булаву, яка зроблена зі шматка заліза, знайденого під землею. Булава – це стихія Металу. Іншими природними стихіями виступають побратими Котигорошка, яких він зустрів під час своєї мандрівки: Вернигора, Вернидуб, Крутивус.

Вернигора уособлює собою Землю: «Іде собі та йде, коли дивиться – відтіль гора і відсіль гора, а між ними чоловік, руками й ногами в ті гори вперся та й розпиха їх...»

Вернидуб в казці виступає стихією Дерева, який має силу таку, що вириває дуби: «Ідуть, коли бачать: чоловік серед лісу як махне рукою – так дуби й вивертає з корінням...»

Крутивус уособлює Воду: «Ідуть, коли бачать – чоловік із здоровенними вусами над річкою: як крутнув вусом, – так вода й розступилася. Що й по дну можна перейти...»

Ця частина казки показує, що слідом за вдосконаленням свого тіла, воїн має вдосконалювати бойове мистецтво в природних стихіях. Тренування при цьому має залучати одночасно всі п'ять стихій – Вогонь, Метал, Землю, Дерево, Воду. При цьому в тренувальному процесі воїн має в собі пробудити ці стихії, опанувати їх якостями – «побрататись» з ними.

Щоб пробудити стихію Вогню, в бойовому мистецтві «Спас» виконуються вправи на сонці, стрибки через вогонь, тушіння ударами свічки, вправи з факелами тощо. При опануванні системи «Кремій» виконується, при певній підготовці, ходіння по розпеченому вугіллю, використовується припалювання певних біологічно активних точок для пробудження внутрішньої енергії у людини. У сенсі фізичних якостей Вогонь відповідає швидкості. Тому для пробудження цієї стихії виконуються рухи на максимальній швидкості. Завдання в бойовому мистецтві «Спас» – розвинути максимально швидкісні якості бійця, оскільки це дасть велику перевагу спасівцю в бою.

Для пробудження стихії Металу в бойовому мистецтві «Спас» виконуються вправи з металевими предметами, металевою зброєю: шаблею, ножем, металевою палицею тощо. Рекомендується виконання вправ з металевими обтяжувачами. У психологічному плані у молодого воїна з дитинства виховується культ зброї. Наприклад, у традиції Спасу власного ножа називають «товаришем». Шаблю козаки улесливо називали «сестрицею». Тобто металева зброя має стати ріднесенькою, невід'ємною частиною життя козака. Для опанування стихії Металу в бойовому мистецтві «Спас» існує система «Кремій». Виконуючи вправи системи «Кремій», тіло козака може набувати здатності витримувати навантаження граничне з людськими можливостями – витримувати удари в тіло. З точки зору фізичних якостей і здібностей стихії Металу відповідає спритність.

Для пробудження стихії Землі в Спасі виконуються вправи, які поєднані безпосередньо з Землею. Це переміщення в стійках, переповзання, козацькі танці, типу повзунця, маскування за допомогою закопування в землю, енергетичні вправи на енергетичне «злиття» з землею, психофізичні вправи на отримання енергії від землі. Після опанування стихії Землі в бою козак стає

немов би вкопаним у землю – у нього стає міцною і впевненою стійка і переміщення. Стихія Земля відповідає фізичній якості витривалості, тому для пробудження Землі виконуються вправи на витривалість – біг на довгі дистанції, багатогодинні безперервні ігри, виконання танцювальних рухів протягом довгого часу тощо.

Стихія Дерево пробуджується виконанням різнобічних вправ, які поєднані з опануванням простору. Дерево росте і захоплює простір. Це стрибки, акробатичні вправи, виси в розслабленому стані, виконання вправ на спеціальних тренажерах типу «Правило», стрибки в воду з висоти, виконання дихальних вправ. Завдання пробудження стихії Дерева – стати таким же міцним, як Дуб, стати таким же гнучким, як лоза, «потоваришувати» з Деревом, увібрати його якості. Коли боєць у бойовому мистецтві «Спас» опанує стихію Дерева, у нього «виставиться» правильне дихання в бою, зміцняться зв'язки і суглоби. Стихія Дерева відповідає такій фізичній якості, як гнучкість. Тому для опанування цієї стихії рекомендується виконувати вправи на гнучкість, оскільки гнучке тіло козака дає можливість виконувати найскладніші рухи, плідно при цьому збагачуючи технічні здібності бійця.

Стихія Вода пробуджується у бійця-спасівця виконанням вправ у воді. Ця стихія є дуже важливою для людини, оскільки наше тіло на 70–80% складається з води. Для пробудження і розуміння Води рекомендується виконувати вправи на техніку саме у воді, виконувати систему загартування водою, обтирання, купання в холодній чи гарячій воді. Можна виконувати плавання на довгі чи короткі дистанції, пірнання, боротьбу у воді, виконання технічних елементів – ударів і кидків у воді. Вода при цьому є природним обтяжувачем, тому після опанування стихії Води рухи бійця Спасу стають більш сильними. Сама стихія Води відповідає такій фізичній якості, як сила. Тому виконання силових вправ також є базою для пробудження стихії Води.

Для того щоб спасівець правильно потоваришував зі стихіями, необхідне розуміння в тренувальному процесі гармонійного поєднання стихій. Стихії мають сприяти гармонійному розвитку бійця, доповнюючи одна одну. У протилежному випадку стихії можуть знищувати одна одну, спровокувавши регрес бійця, як фізичний і технічний, так і духовний. Стихії немов би

«зраджують», їх опановує зла сила. У казці про це застерігається, коли з'являється дідок у хатинці, де поселилися побратими. Дідок у казці уособлює нечисту силу, яка приходить зі світу Нави. У процесі опанування природними стихіями слід зважити на те, що надмірне захоплення ними може привести до того, що сама стихія духовно «засмокче» бійця. Боець при цьому може «захопитися» акробатикою чи загартуванням, забуваючи основну мету – гармонійний розвиток заради служіння вищій силі, Господу Богу. У казці дідок – нечиста сила – перемагає, нарізає паски зі спини всіх побратимів, окрім самого Котигорошка. Це говорить про те, що лише Божественний вогонь, Спасительство може перемогти і не допустити до душі воїна нечисту силу. Тому саме на цьому етапі навчально-тренувального процесу дуже важливою є духовна підготовка учня, принцип «Без Бога ні до порога». Тому рекомендується перед і після тренування прочитування молитов. Важливим є сформувати в учня силу Віри в Бога, але не допускаючи при цьому релігійного фанатизму і забобонності. У казці застерігається про зраду побратимів-стихій, коли вони намагаються скинути Котигорошка в провалля після того, як той переміг дідка-нечистого і знайшов царівну.

Тому важливим при навчанні роботи зі стихіями є розуміння, як стихії при розвитку можуть доповнювати чи руйнувати одна одну. Вода допомагає рости Дереву, народжує Дерево. Дерево допомагає горіти Вогню, з дерева народжується Вогонь. Вогонь робить попіл (Землю), попіл осідає на Землю збільшуючи її. Земля народжує Метал (здавна наші предки знали, що метал (руда) народжується саме в надрах Землі). Метал, розплавляючись, стає рідиною, Металом викопують колодязі і криниці, з Металу роблять резервуари для Води. Отже, Метал народжує Воду. Ці зв'язки є доповнюючими між собою. Але існують і зв'язки, які сприяють руйнуванню стихій одна однією. Вода руйнує Вогонь, Вогонь розплавляє Метал, Металом рубають Дерево, Дерево руйнує Землю, Земля забирає Воду. Подивившись на аналоги стихій з фізичними якостями, можна побачити зв'язки сприяння і руйнуючі зв'язки між фізичними якостями. Вправи на розвиток сили сприяють розвитку гнучкості, вправи на розвиток гнучкості сприяють розвитку швидкості, вправи на

розвиток швидкості сприяють розвитку витривалості, вправи на розвиток витривалості сприяють розвитку спритності, і вправи на розвиток спритності можуть сприяти розвитку сили. Усе це може відбуватися за умови, коли враховуються руйнуючі зв'язки – надмірний розвиток сил затримує розвиток швидкості, розвиток швидкості затримує розвиток спритності, розвиток спритності може затримувати розвиток гнучкості (тіло звикає до того чи іншого руху і може затримуватися розвиток амплітуди рухів), розвиток гнучкості може затримувати розвиток витривалості і розвиток витривалості може затримувати розвиток сили. Правильне використання даної системи дозволяє поліпшити гармонійний розвиток бійця без «перекосу» в той чи інший бік, дозволяє краще розкрити природні здібності учня.

На перший погляд можна побачити в даній системі аналог східної системи п'яти першоелементів, стихій. Відповідь на це питання така: чи різне сонце світить на Землю, наприклад на країни Сходу – одне, а на слов'янські народи – інше. Принципи побудови Всесвіту одні, просто розуміння у кожного своє. Дане розкодування казки «Котигорошко» говорить про існування у нашого народу давніх знань про побудову Всесвіту, про закони Природи, які кодувались у казки, прислів'я, пісні. Тому саме культура нашого народу є резервуаром сакральних знань, і дбайливе відношення до культури є запорукою збереження духовності і людяності на нашій землі.

Наступна частина казки розповідає саме про те, як Котигорошко, переслідуючи дідка, спускається під землю. Саме в цій частині казки закодована суть характерництва козаків. Світ під землею уособлюється як світ Нави. У наших предків було уявлення про триєдність світу. Світобудову уявляли як триєдність трьох світів – Яв, Нав і Прав. Яв розумівся як явний світ, світ людського життя, Прав – закони життя Всесвіту, Нав – світ духів, померлих предків. Вважалось, що коли людина засинала, вона мандрувала в навський світ. У навському світі Котигорошко знаходить свою Царівну, тобто свою другу жіночу половину. У навському світі сила Котигорошка не діє. Він перемагає лише об'єднавши чоловічу і жіночу силу і кмітливість. Тобто знаходить Знання. Відправивши на явний світ царівну, Котигорошко

отримує зраду побратимів. У цій частині казки є пересторога до того, що навські енергії стихій можуть «зрадити» воїна, завівши його Свідомість на оманливий шлях, коли забувається мета служіння Матері-Землі і Богу. Залишившись у навському світі, Котигорошко натрапив на гніздо Грифа і захистив маленьких пташенят, закривши їх від граду та дощу своєю свиткою. Птах Гриф у казці уособлюється з Родом. У своїй праці «Словник давньоукраїнської міфології» видатний український вчений С. П. Плачинда стверджує, що наші пращури уявляли Бога Рода Соколом, Орлом або великою птахою [9]. Казка говорить про те, що козак має своєю звитягою захищати свій козацький рід (пташенят). Саме Гриф (Род) виносить Котигорошка в явний світ, але той жертвує своїм тілом, щоб Гриф міг донести його в явний світ. У цій частині мова йде про те, що козацький рід невмирущий, коли є козацька звитяга впритул до самопожертви задля Роду. Вийшовши в явний світ, Котигорошко повертає собі Царівну, тобто сам стає Царем. За переказами, які розповідав видатний носій козацького Звичаю Спасу Леонід Петрович Безклубий, наші пращури називали Царем старшого воїна в Роду. Назва «Цар» походить від слова «царина» – окраїна селища, де утримувалась худоба. Цар вибирався на Раді-Віче і мав посаду старшого пастуха. Він повинен був не лише доглядати правильно за господарством, але і захищати добро громади. Царем обирався кращий воїн, який володів певними знаннями. У казці говориться про мету шляху воїна – стати Царем, тобто служити Роду, оволодівши сакральними знаннями.

Резюмуючи вищесказане, можна зробити висновок, що український народ має багатющу традицію сакральних знань. Ці знання передавались, як правило, неписемно «від серця до серця, в Роду». На жаль, не зберіглось спеціалізованих писемних джерел, на зразок підручників з бойового мистецтва. Та, мабуть, їх і не було, оскільки вчитель насамперед вчив учня духовності, любові до народу і до рідної землі, вже потім бойовому ремеслу. Тому знання, на перший погляд, і «розкидані» по переказам, казкам, пісням тощо. Буде готовий учень – знайдеться і вчитель. Знання не вмирають, їх просто треба знати, де взяти. Наша сакральна традиція має стати фундаментом для відродження

і збереження духовності на нашій Землі. Саме це і має стати запорукою до шляху України в майбутнє.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Характерник // Вікіпедія. Вільна енциклопедія : [сайт]. — Режим доступу: <http://uk.wikipedia.org/wiki/Характерник> (дата звернення: 09.12.2012).
2. Базлов, Г. Н. Русский рукопашный бой Буза / Г. Н. Базлов. — М., 2006. — 80 с.
3. Українська казка [Електронний ресурс] // kazka.in.ua : [сайт]. — Режим доступу: <http://kazka.in.ua/Zbirky/moje/Kotyhoroszko.html> (дата звернення: 09.12.2012).
4. Звичаєві пісні Спасу [Електронний ресурс] // Всеукраїнська федерація «Спас» : [сайт]. — Режим доступу: http://www.spas.zp.ua/dok/zvichaevi_pisni_Spasy.doc (дата звернення: 09.12.2012).
5. Безклубий, Л. З давніх звичаїв / Л. Безклубий // Спас. Український звичай. — Запоріжжя, 2000. — С. 8.
6. Енциклопедія життя і творчості Лесі Українки : [сайт]. — Режим доступу: <http://www.l-ukrainka.name/uk/Dramas/LisovaPisnja/Act3.html> (дата звернення: 09.12.2012).
7. Шилов, Ю. А. СПАС: Коледа и Христос. Величайшая тайна истории / Ю. А. Шилов. — Киев : Аратта, 2011. — 30 с.
8. Килхэм Кристофер С. Пять Тибетских Жемчужин / Кристофер С. Килхэм ; перев. с англ. — М. : ООО Издательский дом «София», 2006. — 112 с.
9. Плачинда, С. П. Словник давньоукраїнської міфології / С. П. Плачинда. — Київ : Український письменник, 1993. — 63 с.

УКРАЇНСЬКА НАРОДНА КАЗКА «КОЗА-ДЕРЕЗА» ЯК МЕТОДИКА НАВЧАННЯ БОЙОВОМУ МИСТЕЦТВУ «СПАС»

В українській культурі бойове мистецтво не передавалось у вигляді воїнських трактатів, настанов, як, наприклад, можна було б спостерігати в країнах Сходу, тих же Китаю чи Японії. Якщо і знаходимо історичні згадки, то це поодинокі описання воїнських подвигів чи військових подій. Описання ж методик навчання воїна, чи виховання якихось військових навиків в історичній літературі не спостерігається. Але це не означає, що системи підготовки воїна, власного бойового мистецтва український народ не мав і не має.

Дослідник давньоруської бойової традиції, відроджувач руського бойового мистецтва Буза Григорій Миколайович Базлов у своїй праці «Бойові казки північно-західної Русі» наголошує, що традиція передавалась усно: «від серця – до серця, з рук – в руки». Автор вважає, що в руській традиції існували бойові казки, в яких була навмисно замаскована і закодована інформація, тексти про бойове мистецтво. Ця традиція йому дісталась від його вчителя бойового мистецтва князя Бориса Васильовича Голіцина-Тимофєєва. На думку Г. М. Базлова, бойове значення казок відкривалось юнакам після, за необхідності, повноліття [1, с. 70–71]. Як тут не згадати спасівський козацький карб: «...вчити можна тільки рідну та добру дитину тоді, коли їй вкрай необхідно або в лихоліття» [2].

У традиції козацького бойового мистецтва «Спас» бойова інформація передавалась за тим же принципом «від серця – до серця» у вигляді тренувань – граїв (від слова «гра»), за допомогою карбів – заповідей, спеціальних характерних казок, саме в яких і була закодована бойова інформація. Такими казками є «Котигорошко», «Коза-дереза» та деякі інші казки, які ми розглянемо в інших дослідженнях.

Казка «Коза-дереза» є однією із казок, в якій закодована інформація про етапи навчання воїна і про принципи техніки бою в Спасі. Розкодовуючи казку, треба наголосити, що в ній персонажі уособлюються з певними якостями бійця і певними складовими бойового мистецтва:

- Заєць – душа ненавченої людини, яка стала на шлях воїна.
- Коза-дереза – духовний ворог, який перемагає бійця, виганяє його з хатинки.
- Хатка – тіло бійця, його сутність, те, що береже його душу.
- Ведмідь – сила бійця, його фізичні якості.
- Вовк – бойовий характер бійця, його «хижість», досвід.
- Лисиця – кмітливість бійця, його вміння нестандартно діяти в бойовій ситуації, знаходити переможний вихід.
- Рак-неборак – воїнський дух. Рак живе в двох стихіях – Землі і Води, перероблює мертве на живе, санітар Води – Життя. Тобто рак – символ переходу життя–смерть, смерть–життя, готовність до смерті.

У казці говориться про те, що Козу-дерезу з сім'ї вигнав дідусь-господар за капості і брехню. Тут дідусь уособлюється з Господом Богом, який вигнав нечисту силу з Раю. Тобто Коза-дереза – нечистий дух, Лукавий, який постійно збиває з істинного шляху молодого воїна. Після того як Козу вигнали, вона знаходить в лісі хатку Зайця і виганяє його з власного житла, тобто Лукавий намагається спокусити початківця слабостями. У казці про це говориться: «У лісі бачить Коза зайчикову хатку, – вона туди вбігла та й заховалась на печі.

От прибігає Зайчик, коли чує – хтось є в хатці. Зайчик і питається:

— А хто, хто в моїй хатці?

А Коза сидить на печі та й каже:

— Я, Коза-дереза,
За три копи куплена,
Півбока луплена!
Тупу-тупу ногами,
Сколю тебе рогами,
Ніжками затопчу,
Хвостиком замету, –
Тут тобі й смерть.

От Зайчик злякався, вибіг з хатки, сів під дубком. Сидить та й плаче. Коли йде Ведмідь та й питається:

— Чого ти, Зайчику-побігайчику, плачеш?

— Як же мені, Ведмедику, не плакати, коли в моїй хатці звір страшний сидить!

А Ведмідь:

— От я його вижену!

Побіг до хатки:

— А хто, хто в зайчиковій хатці?

А Коза з печі:

— Я, Коза-дереза,
За три копи куплена,
Півбока луплена!
Тупу-тупу ногами,
Сколю тебе рогами,
Ніжками затопчу,

Хвостиком замету, –

Тут тобі й смерть!

Ведмідь і злякався.

– Ні, – каже, – Зайчику-побігайчику, не вижену – боюсь.

От ізнов пішов Зайчик, сів під дубком та й плаче. Коли йде Вовк і питається:

– А чого це ти, Зайчику-побігайчику, плачеш?

– Як же мені, Вовчику-братику, не плакати, коли в моїй хатці звір страшний сидить!

А Вовк:

– От я його вижену!

– Де тобі його вигнати! Тут і Ведмідь гнав, та не вигнав.

– Отже, вижену.

Побіг Вовк до хатки та й питається:

– А хто, хто в зайчиковій хатці?

А Коза з печі:

– Я, Коза-дереза,

За три копи куплена,

Півбока луплена!

Тупу-тупу ногами,

Сколю тебе рогами,

Ніжками затопчу,

Хвостиком замету, –

Тут тобі й смерть!

Вовк і злякався.

– Ні, – каже, – Зайчику-побігайчику, не вижену – боюсь.

Зайчик ізнов пішов, сів під дубком та й плаче. Коли біжить Лисичка, побачила зайчика та й питається:

– А чого ти, Зайчику-побігайчику, плачеш?

– Як же мені, Лисичко-сестричко, не плакати, коли в моїй хатці страшний звір сидить!

А Лисичка:

– От я його вижену!

– Де тобі, Лисичко, його вигнати! Тут і Ведмідь гнав – не вигнав, і Вовк гнав, та не вигнав, а то ти!

– Отже, вижену.

Побігла Лисичка до хати та:

— А хто, хто в зайчиковій хатці?

А Коза з печі:

— Я, Коза-дереза,
За три копи куплена,
Півбока луплена!
Тупу-тупу ногами,
Сколю тебе рогами,
Ніжками затопчу,
Хвостиком замету, –
Тут тобі й смерть!

От Лисичка теж злякалась.

— Ні, — каже, — Зайчику-побігайчику, не вижену – боюсь.

Пішов зайчик, сів під дубком та й знову плаче. Коли це лізе
Рак-неборак та й питається:

— Чого ти, Зайчику-побігайчику, плачеш?

— Як же мені не плакати, коли в моїй хатці страшний звір
сидить!

А Рак:

— От я його вижену!

— Де тобі його вигнати! Тут Ведмідь гнав, та не вигнав,
і Вовк гнав, та не вигнав, і Лисиця гнала, та не вигнала, а то ти!

— Отже, вижену!

От поліз Рак у хатку та й питається:

— А хто, хто в зайчиковій хатці?

А Коза з печі:

— Я, Коза-дереза,
За три копи куплена,
Півбока луплена!
Тупу-тупу ногами,
Сколю тебе рогами,
Ніжками затопчу,
Хвостиком замету, –
Тут тобі й смерть!

А Рак усе лізе та лізе, виліз на піч та:

— А я, Рак-неборак,
Як ущипну, – буде знак!

Та як ущипне Козу клешнями!.. Коза як замакає, та з печі, та з хати – побігла, тільки видно! От тоді Зайчик радий, прийшов у хатку та так уже Ракові дякує. Та й став жити в своїй хатці» [3].

Боець, який опановує бойове мистецтво «Спас», поступово набуває таких якостей, як сила, бойовитість – хижість, досвід, кмітливість. З часом боець набуває і воїнського духу, у нього з'являється розуміння життя і смерті, воїн стає Воїном – він готовий вести бій аж до своєї загибелі. Козацький карб, текст якого, на жаль, не зберігся, говорить, що козака духовно вбити неможливо, бо смерть героя народжує нових героїв [4]. У такому внутрішньому стані боець виганяє з хатки Козу-дерезу і воїнський дух назавжди оселяється в хатинці, тобто боець знаходить свою воїнську сутність, знаходить самого себе.

У казці особливе значення має образ хатки зайчика. У бойовому мистецтві «Спас» «хатка» – це власний простір бійця. Хатка має фундамент, стіни, дах, поріг.

«Фундаментом» є стійка бійця, вона має бути міцною і водночас сприяти легкому і швидкому переміщенню. «Збудувати фундамент» у бійця означає навчити його відчувати власний центр тяжіння (коли будують у хати фундамент, то вирівнюють його згідно з горизонтом, щоб не було перекоосу), навчити техніці нижньої частини тіла – ніг і тазу.

«Стіни» в хатинці означають простір вздовж і навколо тіла бійця на відстані ліктя або передпліччя. На нижньому рівні – відстань навколо тіла бійця до коліна піднятої і зігнутої в коліні ноги під прямим кутом. Гомілка означає стіну хатки.

«Дах» знаходиться над головою бійця, він захищає його. «Побудувати дах в хатці» означає пробудити у бійця відчуття простору, відчуття дистанції. Недарма в народі говорять про тих, хто втрачає відчуття реальності, «Дах знесло». У моральному аспекті «дах» – це самовладання над собою, у технічному, прикладному значенні – відчуття дистанції, техніка верхньої частини тіла.

«Поріг» означає місце входу в хатку. Це місце починається на відстані вільно витягнутої перед собою або в бік руки і закінчується в районі витягнутого ліктя.

Удар в бойовому мистецтві «Спас» уособлюється з непроханим гостем – Козою-дерезою. Гостя треба зустрічати на прозі. У будь-якій боротьбі існує поняття «прийому». Якщо розуміти «прийом» як технічну дію, то етимологічне значення цього терміну є не зрозумілим. Якщо ж порівнювати дію нападу супротивника як гостя, то термін «прийом» означає прийом гостя, прийняти гостя, тобто опрацювати на свою користь агресивну дію супротивника.

Розуміння «хатки», «порогу» дає універсальне розуміння техніки і тактики ведення бою. Боець має під час бою залишатися в своїй хатинці. У нього має бути присутнім страх, відчуття небезпеки – «заєць». У випадку, коли проявилася небезпека, то боець має технічно зробити силову зустріч діям ворога («ведмідь»), нанести вражаючий удар супротивнику («вовк»), провести кидок чи якимось збити суперника на землю при мінімумі зусиль («лисиця»). Після цього боець має привести свого ворога в стан між життям і смертю («рак-неборак»), дивлячись на характер бою, вирішити подальшу долю свого ворога – знищити чи залишити його живим, забрати у ворога здоров'я чи затримати його. Ворог втрачає свою силу, коли він повністю втрачає здатність до агресивних дій.

При фізичній підготовці перемагає більш технічно і тактично підготовлений боець. При рівних фізичній, технічній і тактичній підготовці перемагає той, у кого сильніший воїнський дух.

Виходячи з вищесказаного, можна зробити висновок, що український народ зберіг у своїй культурі методики, настанови, джерела національного бойового мистецтва. Тільки ці джерела не можна розглядати в якості загальнонауково прийнятих – у вигляді книг, трактатів чи підручників. Бойова спадщина українського народу, світогляд козака-воїна передавались в народній культурі у вигляді казок, пісень, прислів'їв тощо. Треба лише навчитись вмінню читати ці «підручники», сприйняти бойову культуру рідного народу всією душею і розумом. Писемні джерела з часом можуть зникнути, їх може вилучити і знищити загарбник, окупант чи влада, якій не потрібна воля народу, що в певній мірі дає традиція національних бойових мистецтв. Усну ж спадщину можна знищити, знищивши самих носіїв цієї спадщини. Однак, як

показує історія, повністю зробити це неможливо. Отже, бойова культура українського народу невмируща і буде жити до тих пір, доки існує сам український народ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Базлов, Г. Н.* Русский рукопашный бой Буза / Г. Н. Базлов. — М., 2006. — 80 с.
2. *Безклубий, Л.* З давніх звичаїв / Л. Безклубий // Спас. Український звичай. — Запоріжжя, 2000. — С. 8.
3. Українська казка [Електронний ресурс] // kazka.in.ua : [сайт]. — Режим доступу: <http://kazka.in.ua/Zbirky/moje/Koza-dereza.html> (дата звернення: 09.12.2012).
4. *Косуха, О.* Вільний спосіб життя / О. Косуха. — Ескада-Київ : На правах рукопису, 2005. — 192 с.

Характерні козацькі пісні

Козацька пісня є своєрідною закодованою інформацією про світобудову, про погляд наших предків на енергетику Всесвіту тощо. Співаючи пісню, козак надихався Духом пращурів, відновлювався під час походу чи важкого трудового дня, звеселявся, коли на душі було сумно, згадував подвиги видатних козаків. Пісня якнайкраще зберігала в народній пам'яті імена козацьких видатних ватажків і героїв. По суті, пісня – найкращий пам'ятник звитязі воїнів. У козаків не було особливої потреби ставити величезні монументи своїм отаманам, як це було прийнято фараонами Єгипту, російськими імператорами, європейськими монархами. Пісня, яка передавалась в поколіннях, якнайкраще зберігала пам'ять про народних героїв і про події, які відбувались в історії народу. Це була своєрідна козацька енциклопедія. Існувало безліч пісень, які розповідали історію козацтва: духовні пісні, побутові, веселі пісні, бойові пісні тощо. Деякі пісні забувались народом, деякі народжувались авторами, ім'я яких забувалось, а пісня ставала народною. Існували й існують ще характерні козацькі пісні, які навчають молодого козака «характеру» козацтва, а якщо розкодувати пісню, то вона розкриває характерні козацькі таємниці. При розкодуванні певних козацьких пісень, які здавались на перший погляд веселими чи побутовими, постає картина побудови Всесвіту чи людського організму, можна зрозуміти як управляти природними явищами чи процесом у суспільстві.

Однією із характерних пісень, за словами мого вчителя, характерника, носія Звичаю Спасу Леоніда Петровича Безклубого, який, на жаль, пішов із життя, є пісня «Наливаймо, Браття,

кришталеві чаші...» Леонід Петрович під час навчання лише вказував шлях, як робити, лише інколи детально зупинявся на тому чи іншому елементі бойової спадщини. У багатьох же випадках говорив: «Само коли треба дістане...» Тепер зрозуміло – бойова спадщина нашого народу така глибока і величезна, що навчаючи спадщині не вистачить часу детально пояснювати кожний елемент, як це прийнято в багатьох езотеричних школах чи школах бойових мистецтв.

Спробуємо зробити аналіз тексту пісні з точки зору світогляду наших предків у традиції Спасу про енергетичну побудову організму людини. Текст пісні в різних випадках трохи відрізняється один від одного, має різні варіанти. Та все ж в більшості випадків пісня співається так:

Наливаймо, браття,
Кришталеві чаші,
Щоб шаблі не брали, щоб кулі минали
Голівоньки наші.
Щоби Україна
Повік не стогнала,
Щоби наша слава, козацькая слава,
Повік не пропала.
Бо то наша слава
Кровію полита,
Січена мечами, рубана шаблями,
Ще й сльозами вмита.
Наливаймо, браття,
Поки є ще сила,
Поки до схід сонця, поки до походу
Сурма не сурмила.

Перший куплет пісні говорить про те, щоб брати налили кришталеві чаші. Відомо з історії, що у козаків не було кришталевих чаш, та це їм було і не потрібно, бо кришталь не був практичним у побутовому житті козака. Чому ж у пісні співається саме про кришталеві чаші. З аналізу української казки «Котигорошко» відомо, що в організмі людини існує сім енергетичних центрів – «братів», ними створена «Сім – Я», батько – Отець

небесний, мати – Мати-Земля Грозова. Сестра – Жива – енергія життя, яка живить «братів», енергетичні центри, які розміщені вздовж хребта людини.

В езотеричній традиції наших пращурів є слово «чарівник». Чарівниками називали характерників, знахарів, відунів тощо. Тобто чарівник – це той, хто володіє чарами. Слово «чара» в українській і інших слов'янських народах має декілька значень. У першому значенні воно означає якесь незвичне перетворення за рахунок езотеричних дій, в іншому – щось прекрасне, бо існують епітети «чарівний легень» або «чарівна дівчина», чи «чарівна жінка». Ще слово «чара» означає ємність для пиття якихось напоїв. За дослідженнями академіка Б. А. Рибаківа слово «чара» в слов'ян означало ємність для приготування і споживання ритуальних напоїв.

З іншого боку, якщо чарівник – це той, хто володіє чарами, і чари розглядати як ємність для накопичення енергії життя, то можна зробити висновок, що «чара», «чаша» або «ча-к-ра» – це і є тими енергетичними центрами, які знаходяться у кожного «брата». Кришталю сприймається як щось чисте. Тобто «кришталева чаша» – посуд для наповнення чистою енергією. Цей погляд на пісню пояснює, чому треба наповнювати кришталеві чаші – щоб мати духовну й енергетичну силу для неушкодженості, спасіння в бою. Якщо буквально сприймати слова пісні, то стає незрозумілим, чому треба напиватися, щоб ні шабля ні куля не брали. Пісня говорить про те, що аби в бою бути неушкодженим, треба наповнити всі свої енергетичні центри, «кришталеві чаші», енергією життя – підживити «братів».

Тобто, виходячи з вищесказаного, чарівник – це той, хто володіє і знає, як управляти енергетичними центрами – чакрами. Усі назви таких людей пов'язані з поняттям внутрішньої енергії, внутрішньої сили. Наприклад, «відун» – хто знає, відає про те, що недоступно простій людині, «характерник» – походить від слова характер, що означає внутрішню силу. «Знахар» – той, хто знає (як і відун).

Для чого ж треба себе наповнювати козакові внутрішньою силою? Про це говорить другий куплет пісні. Сила козакові-характернику дається для того, щоб він захищав і боронив рідну землю – Україну, тоді збережеться козацька слава. Козацька

слава – це давньослов'янська богиня Мати – Сва. У слові «Слава» прослідковується префікс-звук «С-ла-ВА», «Сва-». Давні слов'яни називали префіксом «Сва» щось вічне і велике. Наприклад, «Сварог», «Мати-Сва», яка на своїх крилах несе воїнів до перемоги. З цього пішла традиція зображувати богинь перемоги з крилами у греків, римлян. Тобто в пісні в другому куплеті говориться, що Україну козакам треба боронити і захищати, щоб не пропала рідна духовність, і тоді перемога-Слава буде завжди з козаками. Згадаймо славного отамана, характерника Івана Сірка, який за все своє життя не програв жодної битви.

У третьому куплеті пісні говориться, на чому стоїть козацька воїнська Слава. Вона кровію полита і сльозами вмита. Тобто на крові людській і сльозах. Тут закодований світогляд і віра козаків в те, що наш народ неможна здолати силою. Бо за звичаєм козак-характерник у бою сам ставав Богом, Боги давали йому Силу. І якщо козак фізично гинув в бою, то його смерть народжувала нових Богів. І Мати-Слава (Мати – Сва) давала їм силу для перемоги. Енергія сльоз і крові знову народжувала енергію Любові і Життя.

Четвертий куплет пісні говорить про те, що перед боєм козак має насититись енергією життя «доки є ще сила». Тобто поки є воїнський дух, і поки ще не настав похід, не настали дії. Бо тоді вже треба витратити свою силу і енергію на Славу України, на дію заради процвітання рідної землі, заради перемоги в бою. Слово «сурма» тут означає не лише музичний військовий інструмент, адже якщо уважніше розглянути це слово, то можна побачити його духовне значення. «Сур-Ма», це слово має дві складові. Перша – префікс «Сур-». Є багато схожих слів у давньоукраїнській мові, які збереглися в назвах сучасних сіл, річок, місцевості, прізвищ тощо. «Сура» означає сакральний божественний напій. В Україні є річка під назвою Сура, села Сурсько-Михайлівське, Сурське, прізвища Сурський, Сурченко.

Тобто префікс «Сур-» несе в собі суть як божественний. Складова слова «Ма» означає матір. Тобто слово «Сур-Ма» означає Божа Матір, Берегиня, Покрова козацька. Згадаймо, що Покрова була й є завжди духовною захисницею козацтва. Саме свято Покрови для козаків було одне з найбільш шанованих.

Тому пісня говорить, що в похід козака закликає Божа Матір, Покрова і тоді в поході козак знаходиться під її захистом.

Давні українські пісні є своєрідною народною духовною енциклопедією, де закодований світогляд і давні езотеричні знання наших предків. Ці знання дозволяють краще пізнати світ і самого себе, зрозуміти, чому наші пращури без сумнівів могли віддати найдорожче, навіть життя, заради перемоги козацького товариства в бою, заради процвітання рідного Краю і народу. Чому саме козаки були, говорячи сучасною мовою, справжніми патріотами рідної землі. Причому базою для цього був саме світогляд козака, який ґрунтувався на традиції, що передавалась у піснях, казках, переказах, тобто в українській культурі.

Згадки про українську традицію бойового мистецтва в художній літературі

Як вже згадувалося вище, бойове мистецтво український народ кодував саме в елементах своєї культури. Таким чином, можна говорити про існування бойової культури українського народу: бойові пісні, козацькі бойові танці, танці карпатських опришків, народні ігри, бойові казки, прислів'я, карби тощо. Проте таке явище, як бойова культура, не могло залишитися непомітним і в історичній літературі, де зображали життя українського народу, козацтва. Так само й автори художньої літератури не могли не описувати те чи інше явище бойової культури українського народу.

Говорячи про художні твори, безумовно можна допустити, що великий відсоток написаного – це видумка автора. Проте народне прислів'я говорить, що диму без вогню не буває, а отже, якщо автори художніх творів літератури, які змальовували життя народу, козащини, торкалися теми бойових мистецтв, то таке явище існувало, у тому чи іншому вигляді, але існувало. Усе ж таки в художньому творі, якщо це не жанр фантастики, а опис історичних подій, є доля вірогідності, правдивості опису подій. Тим більше, якщо таких фактів досить багато.

За дослідженнями наукового відділу Всеукраїнської громадської організації «Всеукраїнська федерація «Спас» такими художніми творами є поеми «Енеїда» І. Котляревського, поема «Гайдамаки» Т. Шевченка, повість «Тарас Бульба» М. Гоголя та деякі інші художні твори. Козацький звичай Спас, традицію

бойового мистецтва, прояви бойової та езотеричної культури українців можна побачити при цільовому наведеному на дану тему читанні творів Л. Українки, М. Коцюбинського, Т. Шевченка, М. Гоголя, І. Котляревського та багатьох інших авторів – письменників чи поетів. Виходячи з того, що автори жили в той час, коли суспільству ще не було так широко відомо про східні бойові мистецтва, а вони описували ці явища, то з великою вірогідністю можна сказати, що бойові мистецтва в Україні існували як елемент побутового життя, як частина культури народу.

АНАЛІЗ ПОЕМИ «ЕНЕЇДА» І. КОТЛЯРЕВСЬКОГО З ПОГЛЯДУ УКРАЇНСЬКОЇ БОЙОВОЇ КУЛЬТУРИ

Поема «Енеїда» І. Котляревського – це справжня енциклопедія народного життя українців часів козаччини. Написавши твір у формі давньогрецького епосу «Енеїди» Гомера, взявши за основу сюжет еллінської героїки, автор зумів описати культуру і побут українського народу та українського козацтва. У поемі прекрасно змальована культура давньоукраїнської кухні, народні звичаї, обряди, ігри тощо.

Це ж відноситься і до бойової культури українського народу. Спробуємо проаналізувати, як в «Енеїді» прослідковуються елементи українських бойових мистецтв, козацького бойового звичаю.

Розпочинається поема описом якостей головного героя:

«Еней був парубок моторний

І хлопець хоть куди козак,

Удавсь на всеє зле проворний,

Завзятіший од всіх бурлак...» [1, с. 3].

Читаючи ці рядки твору І. Котляревського, одразу епітет «моторний» і «хоть куди козак» дає розуміння якостей, якими володіє козак-воїн. «Удавсь на всеє зле проворний» – мова йде про те, що в природі воїнська справа є злом, оскільки наводить шкоду ворогові. У цій короткій характеристиці Енея автор поеми одразу показує, що Еней – воїн, справжній козак.

В образі Енея І. Котляревський дає характеристику образу запорозького козака. Навіть ті епітети, якими нагороджує Енея

дружина Зевса Гера-Юнона, його заклятий ворог, показують бійцівський зміст характеристики козака-запорожця. Наприклад, коли Гера звертається до бога вітрів Еола, вона говорить про Енея:

«Ти знаєш, він який суціга,
Паливода і горлоріз...» [1, с. 4].

Автор писав поему українською народною мовою, тому багато слів сьогодні, які є в поемі, здаються незрозумілими. Але саме ці вислови дають розуміння тогочасного життя козацтва. «Суціга» означає розбишаку, людину, здатну на хуліганський вчинок. «Паливода» – епітет, який жартома давало козацтво тим людям, які намагались зробити щось неможливе, йшли на ризик, тобто «палити воду». «Горлоріз» означає воїна, який здатен йти до кінця, знищуючи вщент свого ворога – у нашому випадку фахівця мистецтва бою, спеціаліста рукопашного бою.

Богиня Гера підговорила Еола наслати на троянців під проводом Енея вітри, щоб викликати шторм і потопити їх. Еол пообіцяв Гері знищити Енея і його флот:

«Та вже для тебе обіщаюсь
Енееві я ляпас даять;
Я хутко, миттю постараясь
В трістя його к чортам загнать» [1, с. 5].

У цих рядках ми бачимо термінологічну назву удару «ляпас». Це термін, яким козаки описували знищення свого ворога – «к чортам загнать», тобто відправити в пекло. Тут прослідковується віра козаків у свою правду і в те, що ворог після бою з козаками опиниться не в Раю, а саме в Пеклі, бо Бог, за вірою козаків, завжди знаходився з ними. Аналізуючи текст поеми з точки зору бойового мистецтва козаків, по частинам вдається знаходити елементи тогочасної культури воїна. Сучасна цивілізація диктує свої закони і в світі бойових мистецтв, тому з'являються нові назви, терміни, а старі забуваються. Наше завдання зберегти бойову спадщину українського народу. Поема І. Котляревського яскравий приклад цього.

Читаючи ці рядки в поемі, мимоволі уявляється флот запорозьких козаків у Чорному морі. Еней задобрює Нептуна, пообіцявши йому півкопи грошей:

«Еней кричить, що „я Нептуну

Півкопи грошей в руку суну,
Аби на морі штурм утих“» [1, с. 5].
Нептун, grimнувши на вітри, припиняє шторм:
«Чого ви гудете так різно?
До моря, знаєте, вам зась!
От тут-то вітри схаменулись
І ну всі драла до нори;
До л я с а мов ляхи шатнулись,
Або од їжака тхори.
Нептун же зараз взяв мітелку
І вимів море, як світелку,
То сонце глянуло на світ.
Еней тогді як народився,
Разів із п'ять перехрестився;
Звелів готовити обід» [1, с. 6].

Збереглися легенди і перекази, що в запорозьких козаків існував звичай задобрювати Бога, приносити жертву морю для вгамування стихії. Козаки вважали, що в морський похід треба обов'язково йти з чистою душею, «без гріха». Тому перед походом в море, та і взагалі перед будь-яким походом, козаки щиро молились, сповідалися і причащалися в церкві. Вважалося, що причиною шторму, який не вдається вгамувати, є знаходження на козацькому судні людини з втаємниченим гріхом. Саме про цей звичай звертатися і задобрювати Бога під час шторму в морському поході пише в наведених рядках І. Котляревський.

У своїй поемі «Енеїда» І. Котляревський торкається теми бойового звичаю козаків, їх воїнських забав і ігор в епізоді гостювання Енея з троянцями в Карфагені у цариці Дидони. У цій частині поеми добре описані назви козацьких танців і ігор:

«...Тут танцювала викрутасом,
І пред Енеєм вихилясом
Під дудку біла третяка.
Еней і сам так розходився,
Як на аркані жеребець,
Що трохи не увередився,
Пішовши з Гандзею в танець.
В обох підківки забряжчали,

Жижки од танців задрижали,
Вистрибовавши гоцака.
Еней, матню в кулак прибравши
І не до соли примовлявши,
Садив крутенько гайдука» [1, с. 11].

У цих рядках наводяться назви танців і танцювальних рухів: викрутас, вихиляс, третяк, гоцак, гайдук, садити гайдука. Ці рядки є безцінним реєстром історичних назв і термінів козацьких танцювальних рухів, а оскільки на думку абсолютно всіх фахівців козацьких бойових мистецтв, що танець є тренуванням бойових рухів, це означає, що ці назви можуть бути і назвами бойових рухів запорозьких козаків.

В епізоді гостювання Енея у Дидони добре описані назви козацьких ігор, якими забавлялись на дозвіллі козаки:

«...Собі очиці зав'язала
І у панаса грати стала,
Енея б тільки уловить...
Тут всяку всячину іграли,
Хто як і в віщо захотів,
Тут инчі журавля скакали,
А хто од дудочки потів.
І в хрещика і в горю дуба,
Не раз доходило до чуба,
Як загулялися в джгута;
В хлюста, в пари, в візка іграли
І дамки по столу совали;
Чорт мав порожнього кута» [1, с. 13–14].

Наприклад, гра в «панаса» добре розвивала у козака відчуття рухів в темряві, що було безцінною якістю під час бойових дій вночі. Цікавими є назви ігор описаних в поемі: ігри в журавля, в дудочку, хрещика, горю-дуба, джгута, хлюста, в пари, в візка. Багато з цих ігор у наші часи вже забуті і не використовуються в дозвіллі. Проте слід зберігати цю спадщину для кращого розуміння русальної спадщини наших предків. Наприклад, гра в «журавля» розвивала у козака координацію і образно-артистичні здібності. Під час цієї гри гравець має копіювати рухи журавля. У східних бойових мистецтвах існують бойові стилі, які

копіюють рухи різних тварин, у тому числі є і стиль журавля. У методиці навчання цьому стилю також існує ігрова й артистична підготовка, коли учень на певному етапі і рівні навчання, не по заданій формі, а по власно створеній, копіює рухи тварини чи птахи, у тому числі і журавля.

Ігри в «хрещика» і «дудочку» формували вміння виконувати узгоджені рухи в групі гравців, що давало можливість використовувати цю якість в бою. Ігри в «горю-дуба», «джгута» формували вміння швидко і спритно наздоганяти людину і вміння втікати від небезпеки. Саме ігрова підготовка в козацькій традиції виховання воїна сприяла не лише розвитку фізичних якостей бійця, але і виховувала у молодого козака морально-вольові, психологічні якості, необхідні справжньому воїну-захиснику рідної землі: чесність, щирість, правдивість, совість, волю до перемоги, силу волі, душевну стійкість перед поразкою, нескореність перед несприятливими умовами, кмітливість тощо. У козацьких іграх існував неписаний кодекс честі гравця, який передавався в житті як кодекс честі козака. Гра – це немов би ареал для навчання життя. Цінність ігрового аспекту в бойових мистецтвах досить велика. Автор у своїй поемі «Енеїда» залишив частину козацького ігрового спадку в назвах ігор того часу.

Воїнську справу козаки – походи, війну тощо, вважали божою справою. Це І. Котляревський показав у тій частині поеми, коли Меркурій приніс Енею звістку від Зевса, щоб той залишив Карфаген і продовжив свій похід в Італію, виконавши волю Зевса. Як би добре не було Енею в Дидони, як би та не утримувала свого коханого, Еней скорився божій волі і рушив далі в похід. Навіть смерть карфагенської цариці Дидони через самоспалювання заради нього не зупинила троянця виконати божу волю.

Козацьку традицію кулачного бою І. Котляревський показав у своїй поемі «Енеїда» в частині, коли троянці прибули до Сицилії на прикладі бою місцевого бійця Дареса з троянцем Ентеллом. Як правило, кулачні бої козаки проводили під час якихось свят. У поемі це показано, коли Еней під час святкування успішного прибуття до Сицилії велів скликати кулачних бійців – перебійців:

«Еней наш роздобрехотався,
Ігрища вздумав завести,

І п'яний зараз розкричався,
Щоб перебійців привести» [1, с. 27].

Автор досить велику частину свого твору приділив саме темі кулачного бою. А отже, якщо врахувати, що І. Котляревський мав за мету описати побут козацтва і України в своєму творі, то можна припустити, що саме кулачні бої були знаковою подією в житті української козацької громади. Велику зацікавленість кулачними боями в поемі показано в таких рядках:

«В присінках всі пани сиділи,
Надворі ж вкруг стояв народ.
У вікна деякі гляділи,
А инчий був наверх ворот;
Аж ось прийшов і перебієць,
Убраний так, як компанієць,
І звався молодець Дарес...» [1, с. 27].

У наступному епізоді поеми показаний звичай виклику на кулачний бій з елементами залякування і насміхання:

«...На кулаки став викликати
І перебійця визивати,
Кричав, опарений мов пес:
«Гей, хто зо мною вийде битись,
Покуштовати стусанів?
Мазкою хоче хто умитись?
Кому не жаль своїх зубів?
А нуте, нуте, йдіте швидше
Сюди на кулаки лиш ближче!
Я бебехів вам надсажу;
На очі вставляю окуляри,
Сюди, поганці-бакаляри!
Я всякому лоб розміжжу...» [1, с. 27–28].

Насміхання і залякування перед кулачним боєм було одним з елементів психологічного впливу на ймовірного суперника, формувало в козацтві психологію переможця. Не одного разу вміння психологічного впливу на ворога допомагало козакам у перемогах над ляхами-зверхниками чи над аллахольливими татарами. За козацькими переказами, серед козаків були такі характерники, які могли б убити ворога просто словом. Таке

уміння формувалося в тому числі і під час проведення козацьких ігор чи забав, і насамперед у кулачних боях.

Після таких насміхань і залякувань довго не знаходилося охочого бійця вийти на кулачний поєдинок, і це давало ще більшої моральної переваги для бійця і його товариства. У поемі про це говориться в таких рядках:

«Дарес довгенько дожидався,
Мовчали всі, ніхто не йшов;
З ним всякий битися боявся,
Собою страху він задав.

„Так ви, бачу, всі легкодухи,
Передо мною так, як мухи,
І пудофети наголо“.

Дарес тут дуже насміхався,
Собою чванивсь, величався,
Аж сором слухать всім було» [1, с. 28].

Кулачні бої в житті запорозьких козаків і українського суспільства мали велике значення. Кулачні бійці користувалися великою повагою в громаді. Тому для громади важливо було мати честь обов'язково виставити свого кулачного бійця на бій для того, щоб захистити честь товариства. У поемі про це говориться, коли троянці все ж таки знайшли свого кулачного бійця Ентелла, який згодився захистити честь троянців у кулачному бою проти Дареса:

«...Знайшли Ентелла-сіромаху,
Що він під тинном гарно спав;
Сього сердешного тімаху
Будити стали, щоб устав...» [1, с. 28].

В епізоді кулачного бою Дареса з Ентеллом у поемі показаний увесь колорит традиції кулачних боїв, яка панувала в козацтві. Вказані деякі терміни, які використовувались кулачними бійцями, способи поводження, підготовки до самого кулачного бою. Наприклад, термін «погудка» (від «гудіти») означав серед кулачних бійців причину кулачного бою – конфлікт, захист честі, святкові бої тощо. Словосполучення «зварити каші» означає перемогти чисто в кулачному бою, не давши супернику жодного шансу на перемогу, нам'явши йому добре боки.

Тут же прослідковується традиція в кулачних боях залякування свого супротивника. У поемі це показано в тих рядках, коли Ентелл звертається до Дареса:

«...Гай-гай!

Ховайсь, проклята неотеса,

Зарання відсіль утікай;

Я роздавлю тебе, як жабу,

Зітру, зімну, мороз як бабу,

Що тут і зуби ти зітнеш.

Тебе диявол не пізнає,

З кістками чорт тебе злигає,

Уже від мене не влизнеш...» [1, с. 29].

Причому в традиції козацтва за здавалось би зовнішньою зневагою свого супротивника завжди була присутня внутрішня повага до нього. Нерідко після кулачного бою суперники, що клято билися між собою, назавжди ставали побратимами. Ця традиція веде свій початок від традиції богатирства Давньої Русі, коли між богатирями, які з'їжджалися в чистому полі відбувалися поединки для визначення найсильнішого, так звані поединки честі.

У кулачному бою існувала традиція бою без обмежень. Використовувались терміни бій «до першої крові...», «до осадки...», що означало збити, осадити суперника на землю за допомогою удару, на випробування удару – по черзі били один одного в груди, допоки один не падав або не здавався. Бій без обмежень, або «смертний бій», відбувався доволі рідко. Результатом такого бою могла бути навіть гибель одного з бійців від дій іншого. За звичаєвим правом, яке панувало в козацькому середовищі, це був, мабуть, єдиний випадок, коли іншого козака не карали за вбивство. В інших випадках, як правило, вбивцю чекала страшна смерть. Але боєць сам мав показати свою готовність вийти на такий бій. Таким знаком була покладена бійцем на землю своя шапка. Це означало, що боєць буде битися на смерть [2]. Суперник міг відмовитися від такого бою. У поемі про це йдеться в таких рядках:

«На землю шапку положивши,

По локоть руки засукав

І цупко кулаки стуливши,

Дареса битись визивав» [1, с. 29].

Засукані по лікоть руки і стиснуті в кулаки означало, що боєць буде битися чистими руками, без сторонніх предметів і зброї, тобто має «чисті руки».

У традиції кулачних боїв вважалося, що кулачні бійці змагаються під божим захистом [3, с. 87–88]. Сам Бог управляє їх діями. Виграє в кулачному бою той, кому більше допомагає Бог. Зберігся до наших часів козацький карб: «Б'є не сильний, а сміливий». В «Енеїді» І. Котляревський показує це в епізоді, коли боги самі, покинувши свої справи, дивляться кулачний бій двох воїнів. Навіть боги не могли втрутитись у хід поєдинку на кулаках. У поемі це показано, коли одні боги уболівали за одного, а інші – за іншого кулачного бійця. Сам Зевс заборонив богам втручатися в хід поєдинку Дареса з Ентеллом:

«Зевес до речі сей дочувся,
Язык на силу повернув,
Він од горілки весь обдувся
І грімко так на їх гукнув:
„Мовчіть!.. чого ви задрочились?
Чи бач, у мене розходились!
Я дам вам зараз тришия!
Ніхто в кулачки не мішайтесть
Кінця од самих дожидайтесь, –
Побачим, – візьметь то чия?“...» [1, с. 30].

За традицією, за віруванням козаків перемагав у бою той кулачний боєць, у кого більше правди. Вважалося, що такому козакові допомагає сам Бог. Ось чому кулачні поєдинки в середовищі козацтва вважались божою справою.

В епізоді кулачного поєдинку І. Котляревський наводить терміни кулачного бою. Наприклад, «дати під ніс цибульки» – швидкий хлистоподібний удар рукою під ніс, у результаті чого у суперника виділяються сльози, які заливають йому очі, як від аромату цибулі. Автор зазначає назву удару рукою «ляпас» – удар долонею по обличчю або по потилиці супротивника. Також описується удар кулаком у скроню. Про цей же удар можна прочитати в поемі М. Ю. Лермонтова «Песня про царя Івана Васильевича, молодого опричника и удалого купца Калашникова»

[4]. Усе це дає можливість для ствердження, що в традиції кулачного бою існувала специфічна термінологія рухів, а отже, існувала і система навчання цим рухам – переміщенням, ударам тощо. Тобто існувала певна система виховання кулачного бійця.

Переможці кулачних боїв користувались великою повагою і мали велику славу в народі. Отаман, як правило, таких бійців дуже шанував і особисто нагороджував їх:

«Тут всі Ентелла вихваляли,
Еней з панами реготавсь,
З Дареса ж дуже глузовали,
Що силою він величавсь.
Звелів Еней його підняти,
На вітрі щоб поколихати
Од ляпаса і щоб прочхавсь;
Ентеллові ж дав на кабаку
Трохи не цілую гривняку
За те, що так він показавсь» [1, с. 32–33].

І. Котляревський у своїй поемі торкнувся теми характерництва в середовищі козацтва на прикладі образу Невтеса-Охріма:

«...Невтесом всі його дражнили,
По-нашому ж то звавсь Охрім...» [1, с. 38].

Характерниками звалися козаки, які володіли таємними знаннями. У народі їх називали галдовниками, ворожбитами, чарівниками, знахарями, відьмаками тощо [5]. Насправді ж всі ці назви, за козацькими переказами, відповідали певній спеціалізації характерника. Характерники могли зачарувати ворога так, що йому замість козацького загону вважався ліс або якийсь інше видіння, могли зробити так, що козака не брала ні шабля ні куля. Ходили чутки, що самого характерника вбити можна було лише срібною, спеціально замовленою кулею. Характерники могли вилікувати будь-яку хворобу, могли прочитати потаємні думки ворога, заговорити ворога своєю красномовністю, знали декілька мов, у тому числі і мову птахів, рослин, тварин тощо. Це були люди, які багато чого бачили у своєму житті, багато мандрували світом, збираючи знання. Тобто, говорячи сучасною мовою, ці козаки володіли надлюдськими здібностями, таємними езотеричними знаннями. Про здібності характерника Невтеса-Охріма говориться так:

«Се був пройдисвіт і непевний,
І всім відьмам був родич кревний
Упир і знахур ворожить.
Умів і трястю одшептати,
І кров кристьянську замовляти,
І добре знав греблі гатить.
Бував і в Шльонському з волами,
Не раз ходив за сіллю в Крим;
Тарані торговав возами,
Всі чумаки братались з ним.
Він так здавався і нікчемний,
Та був розумний, як письменний,
Слова так сипав, як горох.
Уже в чім, бач, пораховати,
Що розказать – йому вже дати;
Ні в чім не був страхополох...» [1, с. 38].

Козаки вважали, що характерники знали відповідь на будь-яке запитання, могли знайти вихід за допомогою своїх знань з будь-якого безвихідного становища, могли повернути людину на те, щоб вона сама знайшла шлях до знань. Характерник Невтес-Охрім порадив Енею заспокоїтись і лягти спати. Саме після поради характерника Енею наснився віщий сон, в якому той зустрівся зі своїм батьком Анхизом. Анхиз радить йому залишити Сицилію і прямувати далі, обов'язково відвідавши потойбічний світ, який в поемі автор називає пеклом. Анхиз обіцяє відкрити Енею таємниці потойбічного світу, сучасною мовою – закони світу духовного:

«...Збери всі човни, що остались,
І гарно зараз їх оправ;
Придерж своїх, щоб не впивались,
І сю Сицилію остав.
Пливи і не журись, небоже!
Уже тобі скрізь буде гоже.
Та ще, послухай, щось скажу:
Щоб в пекло ти зайшов до мене,
Бо діло єсть мені до тебе.
Я все тобі там покажу» [1, с. 40].

У цьому епізоді І. Котляревський показує те, що характерники знали духовні закони і могли долучити до них іншого, тобто характерники були духовними провідниками козацтва.

Велику частину в своїй поемі І. Котляревський присвятив змалюванню потойбічного світу – Пекла, у частині, коли Еней проходить туди разом із ворожкою Сивіллою – провідницею до Пекла. У цій частині автор розкриває уяву наших пращурів про потойбіччя. У поемі показані всі види гріхів, через які люди терпіли знущання. І лише ті, хто отримав тяжку злиденну долю в своєму житті і правдиво її проріс, опинялися в Раю. А ще там були ті люди, які мали божественну кров, родичались із самими богами.

У змалюванні Пекла автор показав відношення козацтва до неправдивої соціально-побутової діяльності людини. Усі ті, хто неправдиво жив у житті, терпів тортури в Пеклі.

Наші пращури вважали, що саме в потойбічному світі існують потаємні знання про минуле і майбутнє. У поемі це показано, коли Енею в Пеклі розкривається його майбутнє і місія побудувати Рим і Римську державу. Еней отримав ті знання, які до моменту відвідин Пекла були для нього недосяжні. У цій частині поеми автор торкається езотеричних знань українського народу про світобудову, про духовні закони.

Після відвідин Пекла Еней зі своїм військом пливе до Італії, де знайомиться з місцевим царем Латином і сватає його доньку. Це викликало ворожнечу Енея з місцевим рутульським царем Турном, який був дуже войовничим. Троянці вступили у війну з рутульцями.

У цій частині поеми І. Котляревський досить добре описує бойові звичаї запорозьких козаків. Так, у запорожців був звичай передавати свою бойову спадщину у казках, переказах, наділяти воїнів-героїв казок чарівною надлюдською силою. Це зображується в частині, де описується щит, який зробив Енею Вулкан на прохання його матері Венери:

«Вокруг же щита на заламах
Найлучші лицарські діла
Були бляховані в персонах
Іскусно, живо, без числа,
Котигорох, Іван-царевич,

Кухарчич, Сучич і Налетич,
Услужливий Кузьма-Дем'ян.
Кощій з прескверною ягою,
І дурень з ступою новою,
І славний лицар Марципан» [1, с. 131].

У частині поеми, де описується оборона троянцями своєї фортеці від рутульського війська, автор зображує тактичні способи захисту фортець, які використовували під час облоги козаки. Тут іде описання різних видів смоли, вару, рідинної зброї:

«...На вал колоддя накотили
І разний приправляли вар;
Олію, дьоготь кип'ятили,
Живицю, оливо топили,
Хто лізтиме, щоб лить на твар...» [1, с. 133–134].

Тобто в поемі перераховується, чим можна оборонятися під час облоги.

Традицію пластунства і побратимства автор поетично розкриває на прикладі троянців Низа й Евріала. Низ і Евріал – це воїни в троянському війську, які по крові не були троянцями, але були вірними воїнами. На цьому прикладі І. Котляревський показує, що в козацьке військо приймали насамперед за критерієм індивідуальних якостей воїна, його воїнських духовних цінностей – любові до волі, відданості і вірності війську і бойовим побратимам. Національність не була вирішальним фактором прийому в козаки, хоча це було важливим також. Автор у поемі це явище описує так:

«...У главной башти на сторожі
Стояли Евріал і Низ;
Хоть молоді були, та гожі
І кріпкі, храбрі, як харциз.
В них кров текла хоть не троянська,
Якась чужая – бусурманська,
Та в службі вірні козаки.
Для бою їх спіткав прасунок.
Пішли к Енею на вербунок;
Були ж обидва земляки» [1, с. 138–139].

Низ і Евріал – це образи запорозьких пластунів. Відомо, що серед 38 куренів на Запорозькій Січі один курінь називали пластунівським. Тих козаків, які були приписані до цього куреня, називали пластунами [6, с. 38]. Пластунівський курінь ще називали вірним куренем. Історія козацтва не має жодного випадку зради пластуном свого товариства або переходу пластуна на бік ворога. У козацтві пластуни в основному виконували функцію розвідки і в певних випадках контррозвідки. Вони виконували диверсійну роботу під час війни проти ворога, часто робили нічні вилазки в стан супротивника, чим наводили жах на нього. У поемі на прикладі дій двох побратимів показана типова нічна вилазка пластунів у стан ворога. У такій вилазці один пластун легко міг знищити декілька десятків ворожих вояків:

«...А що, як викравшись помалу,
Забратися в рутульський стан? –
Шептав Низ в ухо Евріалу. –
То каші наварили б там;
Тепер вони сплять з перепною,
Не дригне ні один ногою,
Хоть всім їм горла переріж.
Я думаю туди пуститься,
Перед Енеєм заслужиться
І сотню посадить на ніж...» [1, с. 139].

За козацьким пластунським звичаєм пластуном можна було стати лише в тому випадку, коли козак по роду був пластуном або самі пластуни, придивившись до козака, запрошували його до свого товариства. Пластуни дуже шанували свій рід і були вірні прабатьківським заповідям, навіть ціною власного життя. Не дивлячись на умовляння Низа, Евріал наполягає на своїй участі в небезпечній нічній вилазці в стан ворога:

«...Ні! перше ти мене удавиш,
Щоб я од земляка одстав.
Від тебе не одстану зроду,
З тобою рад в огонь і в воду,
На сто смертей піду з тобою.
Мій батько був сердюк опрічний,
Мовляв (нехай покой му вічний);

Умри на полі як герой» [1, с. 139].

Евріал говорить Низу основну причину, яка є козацькою заповіддю побратимства:

«...Де общее добро в упадку,
Забудь отця, забудь і матку,
Лети повинність ісправлять...» [1, с. 140].

У запорожців існувала традиція ритуального урочистого проводжання воїна на небезпечну справу. Козаки могли за звичаєм дати свою зброю козакові, який ішов на вилазку для того, щоб його зброя узяла участь в подвигу, коли сам господар виконував інше військове завдання. Козаки, що йшли на небезпечне завдання на якому могли загинути, за традицією розповідали побратимам, як рідні і близькі потребують їх допомоги. Товариство було зобов'язане до закінчення життя утримувати рідню загиблого героя. Тих героїв, які, здійснивши подвиг на війні, вижили, козацьке товариство наділяло матеріальними статками, щоб козак-герой не мав ні в чому потреби. У цьому полягало за козацькою воїнською традицією соціальне підґрунтя подвигу на війні. Це показано в рядках, коли ватажок троянців Іул дає свою зброю Низу і Евріалу, обіцяє їм матеріальне благополуччя після повернення, а також обіцяє Евріалу пригледіти за його старенькою матінкою:

«Іул, Енеїв як наслідник,
Похвальну рацію сказав;
І свій палаш що звався побідник,
До боку Низа прив'язав.
Для милого же Евріала
Не пожалів того кинжала,
Що батько у Дидони вкрав.
І посулив за їх услугу
Землі, овець і дачь по плугу,
В чиновні вивесть обіщав» [1, с. 141].

На прикладі Низа і Евріала в поемі «Енеїда» описані методи ведення бою пластунів. Побратими пробралися в стан ворога і почали різати сонних ворогів. За переказами, такий спосіб бою пластуни взяли з природи, уподібнюючись вовкам, які нападали вночі на кошару овець. Підтвердженням цьому може слугувати те,

що образ вовка був серед тотемів пластуна. Одним із гасел пластуна було: «Вовча паща, лисій хвіст». Тобто хижість, нестримність, психологія мисливця-хижака в бою – від вовка, а завбачливість, непомітна для ворога тактика, замітання своїх слідів – від лисиці. І. Котляревський порівнює пластуна з вовками:

«...Колов і різав без розбору,
І як ніхто не мав з ним спору,
То поравсь, мов в кошарі вовк...» [1, с. 143],

та іншим хижаком – тхорем:

«...Як вовк овець смиренних душить,
Коли в кошару завіта,
Курчатам тхір головки сушить,
Без крику мізок висмоктав...» [1, с. 144].

Традицію побратимства, здатність віддати життя за свого сотовариша автор «Енеїди» описує в епізоді, коли вороги оточили Евріала, а Низ, який міг би залишити собі життя і втекти з поля бою, повертається і вступає в нерівний бій з ворожим загоном, віддаючи своє життя за Евріала. У цьому епізоді автор описує пластунський тактичний прийом проходити через стрій ворога, вражаючи його насмерть:

«...Як блискавка проходить тучу,
Він так пробіг врагів між кучу
І до Волсента докосивсь:
Схватив його за чуб рукою,
Меч в серце засадив другою,
Волсент і духу тут пустивсь» [1, с. 147].

За чисельними переказами, пластуни володіли тактичним прийомом переміщення в бою, проходивши і пронизувавши стрій ворога декілька разів. Можливо саме ім'я Низ автор поеми і уособлював зі словом «пронизати», назвавши саме цим ім'ям козака пластуна.

Побратими Низ і Евріал гинуть, але за собою забирають безліч ворогів. Автор цим показує звичай запорозьких козаків не віддавати своє життя задарма. Саме тому завжди козаки в бою наводили жах на своїх супротивників. Звичай не боятися смерті, а коли смерть неминуха, віддатися їй з честю, знищивши якомога більше ворогів, з дитинства всотувався молодими козаками. Про таких героїв складали пісні, кобзарі співали думи,

народ передавав в поколіннях легенди, наділивши цих героїв чарівною силою. Так зростав духовний фундамент воїнства в середовищі козацтва. У поемі образ Низа і Евріала – це образ саме таких легендарних героїв у козацтві:

«...Так кончили жизнь козарлюги,
Зробивши славнії услуги
На вічність пам'яти своєї» [1, с. 147].

У козацькому війську завжди були бійці, які виділялися серед інших воїнів своєю силою і безстрашністю. Такі бійці завжди йшли в авангарді війська вперед, атакуючи ворога і наводячи на нього жах. Виховувалися вони, як правило, у кулачних боях лава на лаву, коли сам воїнський дух їх штовхав у центр лави іти битися вперед [6]. Такі воїни в традиції звалися «забойщиками», «надійними бійцями», «клятими», «наньожа-бійцями» тощо. Ця традиція спиратися у веденні бою на таких людей сягає ще часів давньої Русі. У давніх русичів були безстрашні воїни, які звалися берсеркерами. Багато дослідників воїнської культури сходяться, що назва ця походить від давньоруського слова «бер», що означало назву ведмедя. У берсеркерів були тотеми ведмідь і вовк. За легендами, вони під час бою перетворювалися на ведмедя чи вовка, іноді знищуючи ворога голіруч. Існує версія, що традиція берсеркерів у Русь прийшла від скандинавів. Проте останні дослідження історії балтійських слов'ян можуть стверджувати, що ця традиція існувала у наших пращурів слов'ян, русичів, пізніше у козаків. Такі клятві козаки в бою роздягалися до сорочок, знімали з себе захисні обладунки, чим наводили жах на ворога, а з іншого боку, набували більшої рухливості, оскільки вели бій тільки в атакуючій манері. Сорочки у таких воїнів були, як правило, червоного кольору, щоб не було видно крові, якщо козак отримував поранення. Таких козаків спеціально навчали вести бій проти переважаючого ворога, нападаючи на нього, навчали не відчувати болю від отриманих ран, тобто для таких воїнів існувала спеціальна методика психофізичної підготовки. І. Котляревський описує цих клятих козаків на прикладі образів троянців Геленора і Лика:

«Троянець Геленор одважний
І, як буряк, червоний Лик,
Горлань, верлань, кулачник страшний

І щирий кундель-степовик...

Сим двом безділля – всяке горе,

Здавалось по коліна море,

Потіха ж – голови зривать» [1, с. 152].

Автор ще описує спосіб роздягатися в бою таких козаків:

«Так Геленор з червоним Ликом,

Роздігшися до сорочок,

Між вештанням, содомом, криком,

Пробралися подуть тичок» [1, с. 153].

Цікаво, що автор в «Енеїді» наводить термінологію кулачних бійців. Наприклад, «...подуть тичок» означало знищувати в герці ворога.

У змалюванні битви троянців і рутульців поема насичена термінами козацького кулачного бою:

«Пішли кулачні накарпаси,

В виски і в зуби стусани...» [1, с. 155].

Термін «накарпаси» означав поединки, слово «стусани» – удари руками, кулаками. І. Котляревський описує зони, куди били кулачні бійці в бою на знищення ворога – зуби і скроні. Аналізуючи це, можна висловити думку, що «Енеїда» є свого роду трактатом козацького бойового мистецтва. Тим більше, що сам автор є нащадком славного козацького роду Котляревських, сам виріс у козацькій традиції виховання і, мабуть, особисто брав участь у козацьких розвагах, іграх і кулачних боях. Саме так можна пояснити, що його безсмертна поема є свого роду енциклопедією народного життя українського народу.

Таких же безстрашних і клятих бійців, як Геленор і Лик, І. Котляревський описує на прикладі образів Битіаса і Пандара. Ці троянці, взявши дрючки, боронили ворота фортеці троянців. Таким чином, ми бачимо, що для бою як зброю козаки використовували будь-який предмет – палицю, ціп, дрючок тощо. І ці предмети в умілих руках ставали грізною зброєю в бою:

«Два брати, грізні ісполіни,

В бою стояли у ворт,

Дрючки держали з берестини

І боронили в кріпость вход...» [1, с. 155].

У цьому епізоді бою дії двох побратимів порівнюються з молотьбою пшениці. У козацькій бойовій традиції рухальна

база будується в основному на трудових рухах, які набувались народом поколіннями. У цьому полягає специфіка козацьких бойових мистецтв. Час на навчання новим рухам не витрачався, самі трудові рухи після певної підготовки ставали бойовими. Наприклад, молотьба ціпом, косіння сіна косою, жнива серпом тощо. Саме знаряддя праці в такому випадку одразу могло стати зброєю. У поемі про це говориться так:

«...Як од серпа колосся жнуть ся.
Як над пашней хурчать ціпи,
Так ісполинські дрючини
Мозчили голови і спини,
І всіх молотять, мов снопи» [1, с. 156].

У козацькі часи існувала традиція герцю перед боєм і під час нього. Герць – це поєдинок на смерть між двома воїнами [7, с. 142]. Герць вважався божим поєдинком. Ніхто не мав права заборонити козакові вийти на герць. Іноді, щоб не гинуло два війська, справа починалась і закінчувалась герцем двох найкращих і найсміливіших воїнів. Вважалось, хто переміг, на стороні того і Бог. Герць показаний в поемі на прикладі поєдинку Енея з Турном – як двох ватажків. Побачивши, що Юнона допомагає Турну, Зевс забороняє їй робити це. У цьому епізоді автор показує, що навіть боги не мали права втручатися в герць. Герць проходить під повним контролем Зевса. Автор показує, що герць є божим поєдинком, сам Бог розподіляє його результат. А козаки казали: «у кого більше правди, з тим і Бог». Підтвердженням цього слова Турна:

«Олимпські нами управляють,
Вони на мене налягають,
Пред ними тільки я смирюсь...» [1, с. 203].

Еней перемагає Турна в бою. Поранений Турн просить Енея відправити свій труп його батькові. Еней від такого прохання лицаря навіть хотів залишити життя рутульцю, але, уледівши лядунку убитого Турном Енеєвого друга Палланта, усе ж таки вбиває Турна. У цьому епізоді показаний характер козаків як воїнів. Козаки тримали на ворога ненависть лише за скоєні ним злочини. Відважні вороги-лицарі користувались у козаків повагою, якщо вони заслужили собі славу в чесних боях. Проте, якщо

ворог славився своєю надмірною жорстокістю, то таких нелюдів козаки знищували з особливою жорстокістю. У цьому полягає принцип адекватної дії-відповіді в бойовій традиції козацтва.

«Енеїда» Івана Котляревського – виняткове художнє явище, енциклопедія народного життя. Мало не кожна строфа поеми для тих, хто уміє ту енциклопедію читати, може розгорнутися в цілу наукову розвідку про той чи інший аспект сучасної І. Котляревському дійсності. Таким аспектом є і бойова традиція українського народу, його бойова культура. Письменник завжди дотримувався живої правди життя, яка повнокровно струмує в кожному рядку поеми. Те, що автор велику частину своєї поеми присвятив цій темі? може бути підтвердженням того, що бойовий вишкіл займав чільне місце в житті українців і безпосередньо козацтва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. *Котляревський, І. П.* Енеїда : поема, п'єси / І. П. Котляревський. — Х. : Аргумент Принт, 2012. — 272 с.
2. Базлов, Г. Н. Утаман снял серу шапку / Г. Н. Базлов // Русский стиль. — 1992. — № 3. — С. 20.
3. *Цьось, А. В.* Кулачні бої та боротьба в Київській Русі / А. В. Цьось, О. Т. Мазурчук // Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту : зб. наук. пр. / за ред. С. С. Єрмакова. — Харків–Донецьк : ХДАДМ (ХХПІ), 2004. — № 1. — С. 86–94.
4. *Лермонтов, М. Ю.* Песня про царя Івана Васильевича, молодого опричника и удалого купца Калашникова [Електронний ресурс] / М. Ю. Лермонтов // Н. В. Гоголь : [сайт]. — Режим доступу: <http://www.mlermontov.ru/book/625/> (дата обращения: 25.02.2013).
5. *Луців, Є.* Хто такі козаки-характерники / Є. Луців // Аратта : український національний портал. — Режим доступу: http://www.aratta-ukraine.com/text_ua.php?id=924 (дата звернення: 25.02.2013).
6. *Каляндрук, Т.* Таємниці бойових мистецтв України / Т. Каляндрук. — Львів : ЛА «Піраміда», 2007. — 304 с.
7. *Яровой, А. В.* Кулачный бой в культуре донских казаков / А. В. Яровой // Дикое поле: воинская культура и традиции казаков : [сайт]. — Режим доступу: http://dikoepole.com/2010/03/11/kulach_boy_02/ (дата обращения: 25.02.2013).
8. *Тимчак, Я. В.* Військово-фізична підготовка в Україні (ІХ–ХVІІІ ст.) : дис... канд. наук з фіз. виховання і спорту: 24.00.02 / Я. В. Тимчак ; Львівський держ. ін-т фізичної культури. — Л., 1998. — 204 с.

Про автора

Олександр Леонтійович ПРИТУЛА

Президент Всеукраїнської федерації «Спас»; радник Міністра молоді та спорту України; радник голови Запорізької обласної державної адміністрації; член наглядової ради Національного заповідника «Хортиця»; член обласної координаційної ради з питань розвитку козацтва при Запорізькій обласній державній адміністрації; доктор філософії в галузі педагогіки; почесний доктор наук Венесуельського національного університету; доцент кафедри теорії та методики фізичної культури і спорту факультету фізичного виховання Запорізького національного університету; заступник директора Науково-дослідного інституту козацтва з історії національних видів спорту та військово-патріотичного виховання Інституту історії України Національної Академії наук України.

Науково-популярне видання

Олександр Леонтійович ПРИТУЛА

СПАС – ЗВИЧАЙ КОЗАЦЬКИХ РОДІВ ДУХОВНО-ФІЛОСОФСЬКІ ОСНОВИ СПАСУ

Відповідальний за видання *Володимир Миколайович Систеров*
Дизайн обкладинки *Видавництво «СТАТУС»*

Ілюстрації для обкладинки взяті з відкритих джерел з вільним доступом

Видавець:

ТОВ «Видавництво „СТАТУС“»

Адреса редакції: Україна, 69057, м. Запоріжжя,

Соборний просп., буд. 158, оф. 249.

моб. +38 (068) 448-11-28, mail@status.zp.ua

<http://status.zp.ua>

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції *серія ДК № 5316 від 03.04.2017 р.*

Чому автори обирають «СТАТУС»

ПРОФЕСІЙНО. ЯКІСНО. СТАТУСНО.

**Креативний
дизайн**

Індивідуальний
підхід до кожної
книги

**Якісна
верстка**

Світові стандарти
наукового
оформлення

**Чудовий
друк**

Konica Minolta
bizhub PRO 1200,
Xerox WorkCentre 5775

**Книжковий
папір**

Holmen Book Cream
береже зір,
подовжує вік книги

**Різноманітна
палітурка**

Тверда, м'яка,
клейова (втачку),
на скобу та пружину

status.zp.ua

Здано в набір 15•VIII•2017. Підписано до друку 18•IX•2017. Формат 64x90¹/₁₆.

Папір книжково-журнальний Holmen Book Cream. Гарнітура Серіф, Гжиця.

Друк принтерний. Ум. друк. арк. 9,095. Обл.вид. арк. 4,95. Друк. арк. відбиток 909,5.

Наклад 100 прим. Замовлення № 8605/08.2017-А.

Макет розроблений та віддрукований:

Фізична особа-підприємець Наталія Олександрівна Систерова, тел.: +38 (066) 541-41-01

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції *серія ДК № 5315 від 03.04.2017 р.*

Книга віддрукована на Holmen Book Cream — спеціалізованому
книжковому папері, що виготовляється концерном Holmen Paper AB, Швеція.
Папір сприяє значно меншій втомі очей при читанні та подовжує вік книги.

ISBN 978-617-7353-68-II

НАШІ
ПАРТНЕРИ:

Книжкова палата України
імені Івана Федорова

Видавництво
«Наукова думка»

Запорізька обласна
рада